

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GLOBAL BİR BAKIŞLA

POLİTİK SOSYOLOJİ

Ali Yaşar Sarıbay

ALİ YAŞAR SARIBAY

Global Bir Bakışla

POLİTİK SOSYOLOJİ

ALİ YAŞAR SARIBAY

1952 doğumlu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden 1973'te lisans, 1979'da doktora derecelerini aldı. 1976'dan beri çalıştığı Uludağ Üniversitesi'nde 1984'te doçent, 1989'da profesör oldu. Politikbilim ve sosyoloji dallarında çalışmaktadır.

Siyaset 41

Global Bir Bakışla

Politik Sosyoloji

Ali Yaşar Sarıbay

Kapak tasarım: Utku Lomlu

Dizgi: Bahar Kuru

© 2008, Ali Yaşar Sarıbay

© 2008; bu kitabın tüm yayın hakları

Everest Yayınları'na aittir.

1. Basım: Mart 2008

ISBN: 978 - 975 - 289 - 479 - 2

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık

Tel: (0212) 674 97 23

Fax: (0212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI

Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu/İSTANBUL

Tel: (212) 513 34 20-21 Fax: (212) 512 33 76

Genel Dağıtım: Alfa, Tel: (212) 511 53 03 Fax: (212) 519 33 00

e-posta: everest@alfakitap.com

www.everestyayinlari.com

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

NİÇİN GLOBAL BAKIŞLA POLİTİKSOSYOLOJİ? 1

I. BÖLÜM	7
WTEORİK ÇERÇEVE	
I. TOPLUM TEORİSİ VE POLİTİK SOSYOLOJİ	9
II. SOSYOLOJİK PARADİGMA	18
III. EPISTEMOLOJİK ARKAPLAN: SEMBOLİK TOPLUM KAVRAMLAŞTIRMASI	23
IV. TOPLUM-ZİHİNSEL ALGI DİYALEKTİĞİ	27
V. POLİTİK GERÇEKLİK KARŞISINDA KÜLTÜREL ELEŞTİREL DURUŞ	39
VI. SEMBOLİK TOPLUM VE POLİTİKA	48
II. BÖLÜM	
FİKRİ TEMELLER	55
I. POLİTİK SOSYOLOJİNİN FİKRİ TEMELLERİ: AVRUPA	61
II. POLİTİK SOSYOLOJİNİN FİKRİ TEMELLERİ: AMERİKA	65
III. POLİTİK SOSYOLOJİNİN TÜRKİYE'DEKİ FİKRİ TEMELLERİ	69

III. BÖLÜM	
POLİTİK KÜLTÜR	75
1. POLİTİKA YAZININDA POLİTİK KÜLTÜR KAVRAMI VE ÇEŞİTLİ KULLANIŞLARI	77
II. SEMBOLLER SİSTEMİ OLARAK POLİTİK KÜLTÜR	81
A. Psikolojik Temel	81
B. Sembolik Çatı	84
III. POLİTİK KÜLTÜR, İDEOLOJİ VE POLİTİK İNANÇ SİSTEMİ İLİŞKİSİ	87
IV. SEÇKİN POLİTİK KÜLTÜRÜ-KİTLE POLİTİK KÜLTÜRÜ	92
V. POLİTİK KÜLTÜR VE DİL	97
VI. POPÜLER KÜLTÜR VE POLİTİKA	101
IV. BÖLÜM	
YURTTAŞLIK VE KATILMACI DEMOKRASİ	105
I. KAVRAMSAL İLİŞKİ	
A. Yurttaşlık	107
B. Katılmacı Demokrasi	111
II. TARİHSEL ARKAPLAN: ULUS-DEVLET KURMA SÜRECİ VE YURTTAŞLIK	115
III. YURTTAŞLIĞIN BOYUTLARI: SİVİL, POLİTİK VE SOSYAL	122
IV. KATILMACI DEMOKRASİ, YURTTAŞLIK VE SOSYAL HAREKETLER	126
V. GLOBALLEŞME BAĞLAMINDA ULUS-DEVLET VE YURTTAŞLIK	130
V. BÖLÜM	
DEVLET-SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ VE POLİTİK TOPLUM	137
1. POLİTİK ÇÖZÜMLEMEDE DEVLET: LİTERATÜRE GERİ DÖNÜŞ	142

II. DEVLETİN KÖKENİ	146
III. DEVLET-SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ	151
IV. FARKLI DEVLET KAVRAMLAŞTIRMALARI	160
V. DEVLET, KATILMACI DEMOKRASİ VE GLOBAL SİVİL TOPLUM	163
VI. BÖLÜM	
POLİTİK TOPLUMUN ARACI OLARAK PARTİLER	169
I. POLİTİK PARTİ KAVRAMI: KAPSAM VE TANIM	171
II. POLİTİK PARTİLERİN TARİHSEL VE SOSYAL TEMELLERİ	181
A. Tarihsel Temel: Partilerin Kökeni	181
B. Sosyal Temel: Sosyal Bölünmeler ve Politik Gruplaşmaların Niteliği	186
III. PATRONAJ ARACI OLARAK PARTİLER	198
IV. PARTİLERİN ÖRGÜTSEL YAPILARI VE KATILMACI DEMOKRASİ	205
1. Parti Özerkliği	208
2. Örgütlenme Derecesi	210
3. İktidarın Merkezileşme Derecesi	211
4. Örgütün Tutarlılık Derecesi	212
5. Örgütün Katılma Anlayışı	212
V. PARTİ SİSTEMLERİ	218
VII. BÖLÜM	
GLOBALLEŞME VE POLİTİK DEĞİŞİM	231
1. TERİMLER VE GLOBALLEŞMENİN MAHİYETİ	235
II. KÜLTÜREL GLOBALLEŞME VEYA GLOKALİZASYON	238
III. POLİTİK DEĞİŞİM	241
A. Kavramlaştırma: Politik Gelişme mi, Değişim mi?	241
1. Yerleşik Kavram: Politik Gelişme	241
2. Seçenek Kavram: Politik Değişim	248

B. Politik Değişimin Niteliği	252
C. Politik Değişim ve Kontrolün Kurumsallaşması	257
D. Politik Değişim ve Kontrol Mücadelesi	258

SONUÇ YERİNE

KLEIN-HONNETH ÇİZGİSİYLE BİR ÇERÇEVELEME

261

GİRİŞ

NİÇİN GLOBAL BAKIŞLA POLİTİK SOSYOLOJİ?

Politika birçok boyutuyla akademisyenlerin merakını çekmiş; bazen birbirine zıt, bazen birbirini tamamlayıcı yaklaşımlarla çözümlemeye tabi tutulmuştur. Bu yaklaşımların en çok rağbet görenlerinin başında sosyolojik olanı gelmiştir. Sosyolojik yaklaşım, belirli bir süre sosyologların politikaya duydukları akademik ilgilerinin ifadesi olduğu kadar, onların politik çözümlemeleri hâkimiyetleri altına almaları sonucunu da doğurmuştur.

Bu çerçevede, politika olgusunun, kendisine “*sosyolog*” denen biri tarafından çözümlemesinin yapılması, yaklaşımın kendiliğinden sosyolojik sayılması için yeterli görülmüştür. Dolayısıyla, politikanın çeşitli çözümlemeleri arasındaki farkın, teorik olarak değil, çözümlemeyi yapan kişinin mesleki formasyonuna ba-

karak saptanması âdet haline gelmiştir. Duverger'nin sözleri bu durumu çok iyi ifade etmektedir:

Siyasal bilim ve siyasal sosyoloji sözcükleri hemen hemen eşanlamlıdır. Çoğu Amerikan üniversitesinde, aynı sorunlara, eğer bunlar bir Siyasal Bilimler Bölümü tarafından ele alınmışsa "Siyasal Sosyoloji" denmektedir. Fransa'da ise "Siyasal Sosyoloji" deyişi çoğu zaman, politik bilimde uzun süre egemen olmuş olan hukuksal ve felsefi yöntemlerden bir kopma ve daha bilimsel yöntemlerle bir çözümleme getirme isteğini yansıtmaktadır. Bu farkların uygulamada önemi yoktur.¹

Bu saptama, kısmen geçerlidir çünkü uzun bir süre Duverger'nin sözünü ettiği gevşeklik siyaset incelemelerinde hâkim bir tutum olmuştur. Bununla beraber, söz konusu tutuma yol açan bir başka sebepten söz etmek gerekir. Bu, "sosyoloji"nin ve "sosyolojik" olanın genelleştirilmiş olması, dolayısıyla özgül (specific) olarak içinin doldurulmamasıdır. Böylece, sosyoloji "sosyal" ile özdeşleştirilmiş, "sosyal" olarak nitelenen her şey genelde "sosyolojik" nitelemesine maruz kalmıştır. Bunda da geçerli sayılan mantık şu olmuştur: "Sosyal", olanın tezahürüne bakıp, "sosyolojik" olanı belirleme. Örneğin bu mantığa göre sosyal diye nitelenen cinsiyet, yaş, statü, sınıf, vb. şeklindeki tezahürüne bakıp, bunlardan biri veya Tiersi ile politikanın ilintisini saptamaya giriştiğimizde siyaseti sosyolojik olarak çözümlemiş sayılabiliyoruz. Oysa, "tek" bir sosyolojiden söz etmek mümkün olmadığından, diyelim sınıf olgusuna veya "sosyal"ın diğer tezahürlerine her sosyoloji yapan aynı şekilde bakmamaktadır: Marx'a dayananlar ayrı, Weber'e dayananlar ayrı, Goffman'a dayananlar ayrı şeyler söylemektedirler. Çünkü, üçü de sosyal olanı farklı görüngülerle özdeşleştirmişler ve onun için de farklı "sosyoloji" yapmışlardır.¹

1 Duverger, M., *Siyaset Sosyolojisi*, Çev.: Ş. Tekeli, İstanbul, 1975, s. 5.

O halde, Duverger'in aksine, sadece sosyolog olmaktan veya sadece sosyal değişkenlere dayanmaktan dolayı politikayı çözümlemenin "*politik sosyoloji*" yapmak için yeterli olmadığını söyleyebiliriz.

Şüphesiz, sosyal olanın tezahürleri önemlidir. Ama bundan daha önemli olanı, "sosyal'in nasıl kurgulandığıdır. Genel olarak bu kurgulamada (construction) içine politikayı oturtabileceğimiz yeri saptamamız asıl sosyolojik olarak onu çözümlememiz anlamına gelecektir.

"SosyaP'in nasıl kurgulandığına bakarken bizim kalkış noktamız, onun en önemli görüngüsü saydığımız kültürdür. Çünkü, Wunthow'un da vurgulamış olduğu gibi, inceleme konumuz ister devlet, ister üretim araçları veya başka bir şey olsun, nesne bizatihi kültürel bir kurgulamadır. Yani bizim ona verdiğimiz anlama tabidir ve farklı şekillerde yorumlanabilirliği söz konusudur.²

Bununla beraber, kültürel olguların günümüzde *global* bir mahiyet kazanmış olması, o olguları çözümleyecek sosyolojik yaklaşımların da bunu dikkate almasını gerektirmektedir. Nitekim, Uluslararası Sosyoloji Derneği, 13. Kongresi'ni "Sosyolojinin Globalleşmesi" meselesine ayırmıştır; Kongre Başkanı Profesör Margaret Archer'ın dile getirdiği gibi:

Son birkaç onyılm anahtar değişiminin adı, yapı, kültür ve eyleyen (agency) arasında dünya çapında büyüyen iç bağlantıların kapsayan ve paralelinde geleneksel sınırları farksızlaştıran çok boyutlu bir süreç olan globalleşmedir. Sosyal gerçeklik, her yerde şimdi kısmen bu süreç tarafından inşa edilebiliyor. Artık sosyal gerçekliği dar yerel terimlerle anlayamayacak bir sürecin içindeyiz.³

- 2 Wunthow, R., *Meaning and Moral Order: Explorations in Cultural Analysis*, Berkeley, 1987, s. 17.
- 3 Martin, W.G., Beittel, M., "Toward Global Sociology?" *The Sociological Quarterly*, 39/1 (1998), s. 142.

Sosyolog Anthony Giddens'in globalleşmenin etkileri üzerine bir kitabında aktardığı bir anekdot, M. Archer'ın ne kadar haklı olduğunu göstermektedir:

Giddens'in Orta Afrika'da köy hayatı üzerine çalışan bir arkadaşı, ilk defa gittiği uzak bir bölgede bir eve gece eğlencesine davet edilmiş. Söz konusu kişinin bu davetten umduğu, dış dünyadan yalıtılmış durumdaki köy topluluğunun kendine özgü geleneksel eğlencesi hakkında bir şeyler öğrenmekmiş ama karşılaştığı durum onu epeyce şaşırtmış. Çünkü gecenin sebebi, *Temel İçgüdü* filminin topluca seyredilmesinden başka bir şey değilmiş!

İlginç olan ise, bu filmin henüz Londra'da bile sinemalarda gösterime girmemiş olması.⁴

Giddens'in bu anekdot hakkında yaptığı yorum, sosyal gerçekliğin ve tabii o arada kültürün ne kadar kendini dönüştüren bir sürece tabi olduğu doğrultusundadır:

Bu tür hikâyeler dünyamız hakkında bir şeyler anlatıyor. Üstelik ortaya çıkardıkları şeyler hiç de yabana atılacak türden değil. Basitçe insanların mevcut yaşam tarzlarına modern araçların (videolar, televizyon setleri, kişisel bilgisayarlar, vb.) eklenmesi diye açıklanamaz. Biz, yaptığımız şeylerin hemen her yönünü etkileyen bir dönüşümler çağında yaşıyoruz, ister daha iyi ister daha kötü yönde olsun, hiç kimsenin tam olarak anlamadığı ama etkisini hepimizin üzerinde hissettiren bir küresel düzene doğru sürüklenmekteyiz.⁵

Sosyolog Bryan S. Turner ise, başka bir gerekçeyle sosyolojinin global bir bakışa sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Turner'a göre, bu gerekçe, sosyolojinin oryantalist eğilimlerden kendisini kurtarmasıdır. Sosyolojinin bugüne kadar ulus-devlet ve bir toplum merkezli çözümlemeleri, esasen Batı-dışı toplum-

4 Giddens, A., *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev.: O. Akinhay, İstanbul, 2000, s. 19.

5 Aynı yerde.

lara empoze edilen bir düşünme ve çözümleme tarzıdır. Bu düşünme tarzı, son tahlilde, Doğu'nun durağan, irrasyonel ve geri olduğunu, kendini düzeltmesinin yolu olarak değişken, rasyonel ve ileri *Batı'ya* ayak uydurması iddiasını içerir ve formüle eder.

Turner, bunun Edward Said'in tanımladığı oryantalizmin başta gelen özelliği olduğunu söyleyerek, sosyolojinin dar görüşlü (parochial) ve nasyonalistik anlayışını meşrulaştırdığını iddia eder.⁶ Bu açıdan, Turner'a göre sosyolojinin daha kavrayıcı ve açıklayıcı olması, yukarıda tanımlanan oryantalist eğilimlerinden, dolayısıyla dar ve taraflı ilgilerinden kurtulmasına bağlıdır.

Yalnız, hemen belirtelim ki, sosyolojinin global bakış kazanması kendiliğinden "*tarafsız*" olduğu anlamına da gelmez. Her şeyden önce, Giddens'in belirttiği gibi, globalleşme sürecinin kendisi "*eşitlikçi*" ve "*tarafsız*" değildir. Dolayısıyla globalleşmenin etkileri belki "*global köy*" (global village) yaratmaktadır ama bu "*global yağma*" (global pillage) pahasına olmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, globalleşme son tahlilde, büyük ölçüde Batılılaştırma veya tek süper güç Amerika Birleşik Devletleri olduğu için, Amerikanlaştırma olmaktadır.⁷

Bizim bu kitapta önerdiğimiz "*global bakış*," hiçbir şekilde globalleşmenin empoze ettiği değerler açısından politikayı çözmek değildir. Tersine, çözümlemelerimize "*nerede bulunuyorsak oradan başlamak*" tır. Bu doğrultuda, politik çözümlemelerimizi ve bu çözümlemelerin içerdiği iddiaları evrensel mahiyete büründürememek; öncelikle içine kültürel olarak gömülü olduğumuz yerel pratik ve değerlere dayanmaktır.

Bununla beraber, yaklaşımımız tözel bir "*etnosantrik*" mahiyet de göstermemektedir: İncelediğimiz olguyu bağımsız bir varoluşa sahip olarak görmemekteyiz.

Tersine, incelediğimiz olgu ne olursa olsun, onun ilişkisel bir bağlamda var olduğunu kabul etmekteyiz. Bu doğrultuda, örne-

6 Turner, B.S., *Orientalism, Postmodernism and Globalism*, London, 1994, s. 96.

7 Giddens, A., A.g.e., s. 26.

ğın politikayı ele alırken, onun ilişkisel bir mahiyeti olduğu noktasından hareket edeceğiz. Aynı şekilde, politikayı "global" bakışla çözümlerken de "global'i ilişkisel bir bağlama oturtacağız. "Global" olanı tek yönlü bir etkilenme süreci olarak değil, "yerel" olanın da yön verdiği bir olgu şeklinde değerlendireceğiz.

Hal böyle olunca, "*Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*" globalleşmenin değerlerini kabul eden bir anlayışı değil, globalleşme sürecinin ortaya çıkarmış olduğu kültürel çok boyutluluğu içinde, politika olgusunun ilişkisel bağlamının ne olduğunu ifade etmektedir.

Bu çerçeve dahilinde, I. Bölüm'de Politik Sosyoloji'nin Toplum Teorisi ile ilişkisinden hareketle sosyal dünyanın nasıl kurulduğunu ve bu kuruluşun bir parçası olarak politikanın sosyolojik çözümlemesine girişeceğiz. I. Bölüm, aynı zamanda sosyolojik bakışın (veya paradigmanın) ne olduğuna dair açıklamalar içermektedir. II. Bölüm, Politik Sosyoloji'nin fikri temellerine eğilmektedir.

III. Bölüm, politika olgusunun önemli bir ilişkisel bağlamı olarak Politik Kültür'ü ele almaktadır.

IV. Bölüm, ulus-devlet, yurttaşlık ve katılımcı demokrasi arasındaki ilişkiyi çözümlemektedir.

V. Bölüm, devlet, sivil toplum ve politik toplum arasındaki ilişkiyi betimlemektedir.

VI. Bölüm'de politik toplumun en önemli araçları olarak politik partiler ele alınmaktadır.

VII. Bölüm'de ise, global bakışın bir uzantısı olarak Politik Değişme ve Globalleşme olguları incelenmektedir.

I

TOPLUM TEORİSİ VE POLİTİK SOSYOLOJİ

Politik Sosyolojinin yaygın tanımı devlet-toplum ilişkisini inceleyen bir disiplin olduğu şeklinde yapılır. Fakat, bu tanımdan hareketle yapılan çözümlemeler, genel olarak, toplumu ve devleti birbirinden ilintisiz iki ayrı dünya olarak algılar ve neticede bir toplum teorisi içine oturtulmamış bir çözümleme türü ortaya konur.

Oysa, diğer şeyleri önceleyen bir toplum kavrayışımız vardır ve bu kavrayış sayesinde insanı, insan ilişkilerini, kurumları, diğer toplumları anlamlandırırız.

Şüphesiz, böyle bir kavrayışın “özcü” (foundationalist), hatta “indirgemeci” (reductionist) bir çıkarımı söz konusu olabilir. Fakat, ilerdeki açıklamalarımızda da görüleceği gibi, bu kitaptaki

çözümlemelerimizde en fazla kaçınılan hususlar, özcülük ve indirgemeciliktir. Tersine, açıklanacağı üzere, çözümlemelerimiz “*pragmatizm*” doğrultusundadır: Toplumsal/politik hakikatin verili değil, keşfedilebilir olduğunu savunan bir anlayış...

Üstelik, o hakikatin toplum-birey temelinde ortaya çıkmasından çok, toplum-“*zihinsef algı*”^{*} diyalektiğinden ortaya çıktığını ileri sürüyoruz. Bu anlamda yaptığımız Politik Sosyoloji, büyük ölçüde psikolojik izahları, özellikle Melanie Klein’in Nesne İlişkileri (Object Relations) teorisine dayanacaktır. Hemen belirtelim ki, burada anacağımız bazı adlar (örneğin M. Klein’da olduğu gibi) yararlandığımız izahların merkezi figürleri olma olasılığını içerse bile gene de bizim için başlangıç noktalarıdır. Dolayısıyla, Politik Sosyolojimiz bu anlamda “*eklektiktir.*”^{**}

Bu tutum bizi, tanımlanmış, verili bir “*disiplin*”in dar sınırlarına mahkûm etmez. O sınırlar dışında gezinme olanağı yaratıp nefes almamızı sağlar.

O halde, bizim Politik Sosyolojimizin “*kavram avadanlığında*”^{***} çeşitli sosyolojiler, psikolojiler ve diğer düşünme faaliyetleri bulunmaktadır ve her biri belirli sorunları çözmek üzere avandanlıktan çıkarılmayı beklemektedir.

Bu sebeple, önce teorik bir bütünlük ve o bütünlüğün tamamlayıcı parçaları olarak çeşitli düşünme faaliyetleri ile ilgili bir yer belirlemeye girişmeliyiz. Bir başka anlatımla, “*Politik Sosyolojimiz hangi Toplum Teorisi çerçevesine dahildir?*” sorusunun cevabını özellikle vermemiz gerekmektedir.

* “*Zihinsel algı*” kavramını psikanalitik teorideki “*psyche*” (psişe) anlamında kullanıyoruz: Hem bilinç, hem de bilinçdışı düzeylerdeki oluşumlara atıfta bulunan zihinsel yaşantı.

** “*Eklektik*” olma, şüphesiz gelişigüzel bir araya getirme olmamalıdır. Bir sorunsal // etrafında, o sorunsalı aydınlatmaya yönelik mevcut (teorik) birikimleri ve olanakları seçerek kullanmaktır.

*** Bu deyim, değerli hocam Prof. Dr. Sencer Divitçioğlu’nun öğrencilerinin kitaplarından ve derslerinden aşına olduğu bir deyimdir.

Bu noktada Anthony Giddens ile başlayarak “sosyal teori” ve “sosyoloji” arasında bir ayırımdan hareket ederek¹ Politik Sosyoloji’nin teorik mahiyetini irdeleyeceğiz. Giddens’a göre “sosyal teori, tüm sosyal bilimlerin ilgi alanı sayılabilecek sorunları ifade eder. Bu sorunlar da insan eyleminin mahiyetine ve eylemde bulunan benliğe, etkileşimin kurumlarla olan ilişkisinin nasıl kavramlaştırılacağına dair sosyal çözümlemenin pratik düz anlamlarını ortaya çıkaran sorunlardır. Sosyoloji ise, insan toplumlarının bir bütün olarak incelenmesinin özgül bir dalı değil, münhasıran ileri veya modern toplumlar üzerine yoğunlaşmış bir dalıdır.

Bununla beraber, Giddens, sosyal teorinin temel ilgi alanı ile sosyolojinin ilgi alanının aynı olduğunu söyler: Toplumsal hayatın somut süreçlerini aydınlatmak.

Tekrarlarsak, Giddens’a göre toplumsal hayatın temel süreçlerini genel olarak “aydınlatma” girişimi “sosyal teori,” modern toplumların toplumsal hayatının temel süreçlerini aydınlatma işlevi “sosyoloji” olarak ifade edilmelidir.

Bunun yapay bir ayırım olduğunu şöyle bir soruyla ortaya koyabiliriz: Marx’ın, Weber’in, Durkheim’m yaptıklarını ne olarak adlandıracağız? Her üç düşünür de “modern” toplum üzerine fikir yürüttükleri için “sosyoloji,” fakat aynı zamanda bir açıklama modeli geliştirdikleri için “sosyal teori” yapıyor sayılacaklardır.

Peki, Talcott Parsons, Jürgen Habermas, Axel Honneth ne yapmaktadırlar: Sosyoloji mi, Sosyal Teori mi?

Dahası, Giddens’ın kendisi “yapılaşma teorisi” ile adı üstünde sosyal teori yapıyor görünürken, sosyolojiye hiç bulaşmamış kabul edilecek midir? Şüphesiz ki hayır.

Giddens’ın ayırımının yapaylığı kendi açıklamalarında da içkindir:

“Teori”ye verilen anlamın genel olarak “genellemelere varan tündengelimci açıklamalar” olduğunu söyleyen Giddens, bunun ¹

1 Giddens, A., *The Constitution of Society*, Berkeley, 1984, s. xvi-xvii.

yanlış olduğuna ve bu yanlış ölçüt alındığında günümüzde hiçbir sosyal teoriye rastlanamayacağına dikkat çekmektedir. Öte yandan, sosyal bilimlerdeki açıklamaların “*bağlam bağımlı*” olduğunu göz önüne alarak sorunları böyle bir açıklama türünün aydınlatacağını söyler ve sanki “*teori*” oluşturmaının kaçınılmaz olarak buradan geçtiğini ima eder.

Bu açıklamalara ilaveten, Giddens’in yaptığı bir başka öneri, “*teori*”yi yok sayan bir tutumu temsil eder gibidir. Şöyle diyor Giddens: Sosyal teori ile ilgilenenlerin bilgi teorisi (epistemoloji) ile uğraşacaklarına insan eylemi, toplumsal yeniden üretim ve toplumsal dönüşüm kavramlarıyla ilgilenmeleri daha doğru olur.²

Bilgi teorisi, “*neyi, nasıl biliriz?*” sorusunun cevabı ise, peki, bu “*insan eylemi*”, “*toplumsal yeniden üretim*”, “*toplumsal dönüşüm*” kavramlarını nereden bileceğiz?

Kullandığımız kavramlar belirli bir teorinin içinden çıkar veya belirli bir teoriye ait bir konumlanma (positioning) içerir.

Nihayet, Giddens, “*sosyoloji teorisi*” terimini kullanarak, bunun istenirse sosyal teorinin bir dalı olarak kabul edilebileceğine, buna rağmen “*sosyoloji teorisi*”nin tamamen ayrı bir kimlik taşıyamayacağına işaret eder. Yani sosyal teori-sosyoloji diye yaptığı ayrımın bir anlamda yapay olduğunu itiraf eder.

Giddens üzerinde bu kadar durmamızın sebebi, benzer bir problemin *Politikbilim* ile *Politik Sosyoloji* arasında da yaşanmasıdır.

Politik Sosyoloji’nin ve Politikbilim’in aynı inceleme nesnesi (politika) üzerine eğilmeleri sadece iki disiplin arasındaki sınırı muğlak hale getirmemekte, kapsamlarını da hemen hemen aynı kılmaktadır.

Bu durumun en önemli sebebi, Politik Sosyoloji’nin çıkış noktası itibariyle Sosyoloji’nin bir dalı olduğu kadar; bugün Sosyoloji gibi bir genel sosyal bilim haline gelmiş olan çağdaş Poli-

2 Giddens A., A.e., s. xx.

tikbilim'in³ de bir ögesi sayılmasıdır. Nitekim, S. Rokkan, Politik Sosyoloji için, kimliği açık ve seçik olmayan melez bir disiplin, demektedir, bunun bir zaaf olduğunu, ama güçlülüğünün ve yeniliğinin de buradan kaynaklandığını vurgulamaktadır ⁴

Bazı sosyal bilimciler, iki disiplin arasındaki sınır çizgisinin incelenen olgunun bağımsız veya bağımlı değişken olmasına göre çekilebileceğini söylemektedirler. Buna göre, sosyolog için bağımlı değişken *politik yapı*, politikbilimci için ise *sosyal yapıdır*. Hal böyle olunca, genel Sosyoloji sosyal-yapısal durumları; Politikbilim de politik-yapısal durumları bağımsız değişkenler olarak kabul eden disiplinler şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla, "Politik Sosyoloji" dediğimizde, her şeyden önce, kavram çerçevemizin, yaklaşımımızın veya inceleme biçimimizin odak noktasının sosyolojik olduğunu belirtmiş oluyoruz.⁵ M. Duverger'nin dile getirdiği şekliyle "[Politikbilim], *politik olayların hukuksal kurumlar, tarih, insan coğrafyası, iktisat, demografi, vb. gibi açılardan, hem de doğrudan doğruya sosyolojik bir açıdan ele alındığı geniş bir bilimsel yaklaşımı benimsemektedir. [Politik Sosyoloji] ise aksine, özellikle bu son yaklaşımı benimser.*"⁶

İki disiplin arasında sınır çekmeye ilişkin en önemli açıklamalardan birisi R.G. Braungart'a aittir. Braungart, Politik Sosyoloji'yi "*politik toplum*"u anlama ve açıklama girişimi olarak niteleyerek, toplum ve politika arasındaki ilişkiyi inceleyen bir disiplin

3 Örneğin, Geer günümüz politikbilimini toplumun politik-yönetmel boyutuna uygulanan bir genel sosyal bilim olarak görmektedir. Bkz. Geer, S., "Sociology and Political Science", *Politics and the Social Sciences*, Ed. S.M. Lipset, New York, 1969, s. 62.

4 Rokkan, S., "International Cooperation in Political Sociology", *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, Ed. E. Allardt, S. Rokkan, New York, 1970, s. 19.

3 Sartori, G., "From the Sociology of Politics to Political Sociology", *Politics and Social Sciences*, s. 65-67.

6 Duverger, M., *Politika Sosyolojisi*, Çev.: Ş. Tekeli, İstanbul, 1982, 2. B., s. 5.

lin olarak tanımlar. Yazara göre, Politik Sosyoloji'nin ilgi alanına giren üç analitik konu şudur:⁷

1. Politikanın toplumsal kökenleri.
2. Politikanın yapısı veya politik süreç.
3. Politikanın toplum ve kültüre olan etkileri.

Braungart, bu noktadan hareketle, Politik Sosyoloji'nin kavramsal kapsamını, esasen toplum ve politika etkileşimini meydana getiren nedenler açısından modelleştirerek açıklamaya girişmektedir.

Model 1- Toplum ve politika arasındaki basit etkileşim sistemine (Simple Exchange System) dayanmakta ve şöyle formüle edilmektedir: S (Toplum) $\rightarrow$ P (Politika)

Model 2- İki değişkenli nedensel etkileşimleri (Bivariate Causal Arrangements) esas almaktadır: (S $\rightarrow$ P), (P $\rightarrow$ S), (S $\leftrightarrow$ S).

Model 3- Ardışık çok değişkenli ilişki (Sequential Multivariate Relationship) üzerine kurulmaktadır: (S $\rightarrow$ P $\rightarrow$ S).

Yazar, ayrıca bu üç modeli ilgilendikleri konuların odak noktaları açısından adlandırmaktadır. Buna göre: Model 1, "politikanın toplumsal kökleri"ne; Model 2, "politikanın politik yapısına; Model 3, "politikanın topluma olan etkiler"ne tekabül etmektedir.

"Politikanın Toplumsal Kökleri" (S $\rightarrow$ P), Braungart'a göre, Politik Sosyoloji alanında hâlâ en popüler yaklaşımdır ki, toplumsal yapının iktidar organizasyonu ve dağılımını nasıl etkilemekte olduğunu araştırır. İnceleme alanları ise şunlardır: "Topluluk İktidarı", "Toplumsal Yapının Politikaya Etkisi" (Politik Katılmanın Mevcut Toplumsal Temelleri: Politik Davranışın Toplumsal ve Psikolojik Boyutları), "Toplumsal ve Politik Değişmenin Kaynakları."

7 Braungart, R.G., "Political Sociology: History and Scope", *Handbook of Political Behavior*, Vol. 5, Ed. S. Long, New York, 1981, s. 3.

“Politikanın Yapısı” (P → P), iktidarın politik kaynakları ile ilgilenen bir yaklaşımdır: Politik alanda yürütme, yasama ve yargı erklerinin iktidarı yapısını, oluşumunu ve dağılımını ne şekilde etkilediğini ele alır. “Politik Seçkinler ve Politik Sistemler”, “Politik Gelişme”, “Politik Sistem Tipleri” bu yaklaşımın inceleme alanını oluşturur.⁸

Giderek hem sosyologlar hem de politikbilimciler arasında popüler olan “Politikanın Topluma Etkileri” (P → S) yaklaşımı, hangi yönlerden politikanın toplumu etkilediği üzerinde yoğunlaşır. Bu yaklaşımın en çok uygulandığı alanlar, “Politik Ekonomi”, “Kamu-Politika Değerlendirmesi” ve “Politika Analizi”dir.⁹

Bu üç yaklaşımı esas almakla beraber, Braungart, özünde toplum ve politika arasındaki döngüsel bir modelden yana çıkmakta ve şöyle demektedir: “Politik Sosyoloji paradigmasında esas olan toplumsal etkenlerin politik süreçleri ve politikaları etkilemeleri, bunların da sonra dönüp toplumu etkilemeleridir.”¹⁰ Bunun şu şekilde formüle edildiğini görüyoruz: (S → P → S).

Dikkat edilirse, Braungart’ın politik sosyoloji anlayışı, sadece toplumdaki politikaya yönelen bir etkiden söz etmemekte, politikanın politikası (The Politics of Politics) ara değişkeniyle politikadan topluma yansıyan etkiler üzerine eğilme gereğini de vurgulamaktadır. Aynı nokta üzerinde, 1969’da yazdığı bir makalede G. Sartori de durmuştur. Sartori, Politika(nm) Sosyolojisinden (Sociology of Politics) farklı olarak Politik Sosyoloji (Political Sociology) diye yeni bir paradigmadan söz etmiş ve bunun toplumbilimsel (Sociological) ile Politikbilimsel (Politological) alanlar arasındaki noktaları birleştiren bir disiplin olduğunu eklemiştir. Ancak Sartori, bu yeni paradigmanın disiplinlerarası işbirliği açısından geleceğe yönelik bir amacı simgelediğini anımsatarak, şöyle demiştir: “Bugün, gerçekte olan, Politik Sosyoloji

8 A.m., s. 40-47.

9 A.m., s. 47-55.

10 A.m., s. 68.

dediğimiz girişim, politika biliminin yadsınması şeklindeki Politika(n) Sosyolojisinden başka bir şey değildir. Eğer disiplinlerarası başarılarla ilgileniyorsak, Politik Sosyolojinin bir alt alanı olduğuna dair görüşü silmeliyiz ve Politik Sosyolojiyi Politika(n) Sosyolojisinden ayrı tutmalıyız.”¹¹

Görüldüğü gibi, sahip olduğu yaklaşım ve kapsamı açısından politik sosyoloji politikbilimden birçok önemli noktada ayrılmaktadır. Buna karşılık, günümüzde sosyal bilimler arasında ortaya çıkan işbirliği çerçevesinde “Politika Sosyolojisi” de kimliğini değiştirmektedir. Henüz tam anlamıyla yerleşmiş sayılmamakla beraber, bu yeni kimliği Politik Sosyoloji temsil etmektedir. Sartori’nin belirttiği gibi, “Eğer Politika(mn) Sosyolojisi, politik davranışların politik olmayan (sosyal) nedenlerine eğitior-
sa, Politik Sosyoloji, aynı davranışların politik olan nedenlerini de kapsamak zorundadır. O halde, gerçek bir Politik Sosyoloji, disiplinlerarası her bir parçanın verilerini değişkenler şeklinde tekrar ele alan, genişletilmiş modellerle disiplinlerarası duvarları çaprazlamasına kesecek şekilde araştırma yapan disiplin olacaktır.”^{11 12}

Bu şekilde bir kavrayış, Politik Sosyoloji’yi politikanın teorisini yapma veya bir nevi politik teori olma yükümlülüğüyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Arnold Brecht’in “bazı şeyleri açıklama” anlamında tanımladığı bir teoriden¹³ söz ettiğimiz sürece, şüphesiz Politik Sosyolojinin de gündelik hayat içinde vuku bulan “politik eylemi” ve bu eylemi güdüleyen politik-yapısal etkenleri açıklayıcı teorik bir değeri vardır. Bununla beraber, politikanın toplumun kuruluşunda ve/veya devam etmesindeki belirleyici yanı, Politik Sosyolojinin “bazı” açıklamalardan “genel” açıklamalara sıçrama zorunluluğunu, son tahlilde onun felsefi bir temele ister istemez

11 Sartori, G., A.g.m., s. 67-69.

12 A.m., s. 92.

13 Brecht, A., *Polidcal Theory*, New Jersey, 1963, Third Printing, s. 137.

dayanmasını gündeme getirir. Bu anlamda da Politik Sosyoloji gerçekten “melez” bir araştırma ve açıklama projesidir.

Dolayısıyla Sartori’nin tanımladığı anlamda bir Politik Sosyolojinin (Political Sociology), disiplinlerarası duvarları çaprazlamasına kesme imkânı ve gücü, onun hem mikro hem makro düzeylerde bir açıklama projesi mahiyetini gösterme yeteneğiyle doğru orantılıdır.

Bu kitapta, bu mahiyette bir Politik Sosyoloji yapmanın imkânlarını, yerleşik devlet-toplum etkileşimi yerine, toplum-zihinsel algı (Psyche) düzleminde bir etkileşimin ürünü olan politik dünyayı açıklama projesine bağlı görüyoruz. Bunun bir sebebi, daha önce değindiğimiz gibi, inceleme nedenimizi, ne olursa olsun, kültürel bir inşa etme olarak görmemiz ise, öbür nedeni de politik dünyanın daha geniş çapta bir sosyal dünyanın parçası olmasıdır.

Başka şekilde ifade edecek olursak; politik olanı anlamamız, tanımlamamız ve açıklamamız onun içinden çıktığı sosyal dünyayı nasıl kavramlaştırdığımızdan ayrı düşünülemez. Öyle ise, hem genel (toplum/sosyal dünya), hem kısmi (birey/zihinsel algı) düzeylerini bütünleştiren bir Politik Sosyoloji sadece “Sosyolojik” olana bakmakla yetinemez: Sosyal dünyanın ontolojisini veren bir felsefeye olduğu kadar, zihinsel algının o ontoloji açısından görüngüsünü yansıtan bir psikolojiye de dayanmak zorundadır.

Bu sebeple, aşağıda önce “Sosyolojik” bakışın/paradigmanın mahiyetini, sonra bu bakışı anlamlı kılan toplum kavramlaştırmasını, daha sonra toplumun insan failin (human agency) profilini veren “Psikolojik” dinamikleri, nihayet çözümlemelerimize esas teşkil eden anahtar kavramları sergileyerek açıklamalarımıza devam edeceğiz.

II

SOSYOLOJİK PARADİGMA

Daha önce Politik Sosyoloji'nin, yeni bir paradigma olarak politika olgusunu toplumsal gerçekliğin bütünlüğü içinde kavrar-ken üç boyutlu bir özellik içerdiği vurgulanmıştı.

Burada kısa bir hatırlatma yaparsak, bu üç boyutlu paradigmanın:

1. Politikanın toplumsal kökenlerini,
2. Politikanın politik yapısını,
3. Politikanın topluma olan etkilerini döngüsel olarak irdeleyerek politika olgusunu bölünmez olan toplumsal gerçekliğin bütünlüğü içine oturttuğu söylenebilir.

O halde, Politika Bilimi ile Politik Sosyoloji arasındaki fark da her şeyden önce bu üç noktada aranabilir.

“Politika Bilimi” adı altında şimdiye kadar yapılan çalışmalar

daha çok Politik Sosyoloji paradigmasının “Politikanın Politik Yapısı” boyutuna tekabül etmekte, Politika Bilimi’ni sadece bundan ibaret saymaktadır. Bu, deyim yerinde ise, politikanın “politikbilimsel” olarak incelenmesidir. Ama, politikayı sosyolojik olarak incelemek istiyorsak ve bu incelemeyi yaparken indirgemecilik (reductionism) tuzağına düşmek istemiyorsak, incelememiz “Politik Sosyoloji” olarak adlandırdığımız üç boyutlu bir paradigma olmak zorundadır.

Bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir: Acaba Politik Sosyoloji yeni bir politikbilim olarak, mı öneriliyor? Burada böyle bir önerme söz konusu değil. Daha önce de değindiğimiz gibi, politika bilimi, politika olgusunu çeşitli yönleriyle çözümleyen farklı disiplinleri (Politik Ekonomi, Politik Antropoloji, Politik Sosyoloji, Politik Felsefe, Politik Tarih, Uluslararası Politika gibi) çevreleyen tıpkı sosyoloji gibi genel adlandırmadır. Ancak, bu genel adlandırma farklı yöntemsel anlayışları ve paradigmaları içermektedir. Politikayı nasıl ki sosyolojik olarak inceleyebiliyorsak, ekonomik ve antropolojik olarak da inceleyebiliriz. Bunların hepsi de politika bilimi incelemeleri olup, farklı paradigmaları içermektedir.

Bu bakımdan, Politik Sosyoloji, Politika Bilimi yerine ikâme edilen bir disiplinden çok, genel bir disiplin altında yer alan yeni bir paradigmadır. Bu durum, Şekil 1’de gösterilmektedir.

		Genel Çevre
incelenen Olgu	Paradigma Özel Disiplin	
P o L i T i K A	Sosyolojik Politik Sosyoloji	D B i L i M
	Ekonomik Politik Ekonomi	L i T i R
	Tarihsel Politik Tarih	T i L K
	Antropolojik Politik Antropoloji	A N T R O P O L O J İ
	Felsefî Politik Felsefe	F E L S E F E
	Uluslararası Uluslararası Politika	U L U S L A R A R A S I

Şekil 1.

Şekil I'de tasvir edilen ayrımlaşma bağlamında daha iyi anlamlandırabilmek için, paradigmadan ve sosyolojikten neyi kastettiğimizi de belirtmek gerekiyor.

Paradigma, bilim tarihçisi ve felsefecisi Thomas S. Kuhn'un¹⁴ sosyal bilimlere kazandırmış olduğu bir kavramdır. Gevşek bir tanım yapılacak olursa, paradigmanın dünyaya bakma tarzını, buna dayanarak ne tür bir bilimsel incelemenin yapılacağını ve hangi tür tercihin kabul edileceğini bilmeyi ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Bu tanım çerçevesinde paradigmamızın "*Sosyolojik*" olması ne anlama gelmektedir?

"*Sosyolojik*" olmak, "*ilk ve her şeyden önce,*" sosyolojik soru sormaktır. Bu soru, her şeyden önce, insan eyleminin genel kabul gören ve resmen tanımlanmış olan amaçlarının arkasında yatanı bakmayı zorunlu kılar.¹⁵ Bunu yaparken de insani olayların farklı anlam düzeylerine sahip olduklarını ve onların bazılarının günlük hayatın bilincinden gizlenmiş olduklarını kabul ediyoruz. O halde, sosyolojik bakış, esas itibarıyla sosyal yapıların, ilişkilerin dış yüzüne değil, bu yüzün ardında yatan belirleyicilerine eğilmektir. Bu bakımdan, sosyologun ilgilendiği problem, diğerlerinin problem dediği şey olmayabilir. Çünkü, sosyolojik problem, özünde sosyal etkileşim (social interaction) bakımından ne olup bittiğine bakmaktır. Otoritelerin veya diğer resmi görevlilerin bakışına göre yanlış olan şey değildir sosyolojik problem.¹⁶

Bu bağlamda, suç yerine kanun, boşanma yerine evlilik, ırk ayrımı yerine ırklara dayanan katmanlaşma, ihtilâl yerine hükümet sosyolojik problem olarak nitelenebilir.¹⁷

Bundan hareketle, politikanın sosyolojik incelemesinin, esas itibarıyla politik yapıların, ilişkilerin veya daha teknik deyimle politik etkileşimin ardında yatan etkenlere bakmak olduğu söylenebilir.

14 Kuhn, T., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev.: N. Kuyaş, İstanbul, 1982.

15 Berger, P., *Invitation to Sociology*, Harmondbrvort'n, 1978, s. 41.

16 A.e.,s. 50.

17 A.y.

Yalnız, bu etkenlere bakışımız, vurgulayalım ki, üç boyutlu ve döngüsel olmak zorundadır. Sadece görünenin altında yatan görünmeyen etkenlere (politikanın toplumsal kökleri) bakmamalıyız. Görüneni de (politikanın politik kökleri) ve bu ikisi arasındaki etkileşimi de dikkate almalıyız. Çünkü, temel varsayımımız toplumsal gerçekliğin bölünmez bir bütün olduğu ve politikanın bu bütün içinde yer aldığıdır. Daha somut olabilmek amacıyla şöyle bir örnek verebiliriz: İnceleme konumuz devlet olsun. Devletin işbölümü ve toplumsal sınıflarla olan bağını ortaya çıkardığımızda onun toplumsal köklerine eğilmiş oluruz ve şüphesiz bu sosyolojik bir incelemedir. Ama bununla devletin görünmeyen yönüne bakmış oluyoruz. Ancak, devletin bir de onu meydana getiren personeline (cumhurbaşkanı, bakanlar, bürokratlar), kontrol araçlarında (polis, jandarma) ve kuramlarında (yasama, yargı, yürütme) somutlaşmış görünen yüzü vardır. Bunlardan sadece birine bakmak, hem eksik bir bakış olur, hem de baktığımız yönü ile onu özdeşleştirme gibi bizi indirgemecilik tuzağına düşürebilir.* Politik sosyolojik paradigma söz konusu olduğunda, devlet hem toplumsal kökleriyle hem de politik kökleriyle, nihayet bunlar arasındaki etkileşimle beraber incelenmek durumundadır.

Şekil 2.

Politik Sosyolojik Paradigma: Görünen ve Görünmeyen

* Devlet örneğimizde, politika olgusunun bir unsuru olarak ele alındığından, ona ilişkin bir indirgemecilikten söz edilmiştir. Şüphesiz daha üst düzeyde bir indirgemecilik politikayı devletle özdeş kılmak olabilir.

Şekil 2, politik sosyolojik paradigmanın politikanın görünen ve görünmeyen yönlerini nasıl kapsadığını göstermektedir. Şekildeki ok işaretleri yukarıda sözünü ettiğimiz döngüsellği ifade etmektedir.

Mevcut paradigma ile ilgili olarak bir hususu daha belirtmek yerinde olacaktır. Kesişen dairelerin sol yanı Sartori'nin aktardığımız sosyolojik indirgemecilik; sağ yanı ise, politikkilimsel (politicalological) indirgemecilik dediği anlayışları temsil etmektedir. Şüphesiz, indirgemecilik, çağdaş sosyal bilimlerdeki uzmanlaşma göz önüne alındığında tercih edilir olmasa dahi, büyük bir günah da değildir; bir tarzdır. Politik sosyoloji bu tarzın aşılması gerekliliğini vurgulayan çoğu politika incelemecilerini buna ikna ettiğini sandığımız bir paradigmadır. Yoksa politikayı, örneğin onu sadece toplumsal köklerine indirgeyerek çözümlemek mübah ve hâlâ çok yaygındır. *“Politika Sosyolojisi”* (The Sociology of Politics) dediğimizde, tekrar edelim ki, bakışımızın sosyolojik olduğu kadar indirgemeci olduğunu da belirtmiş oluyoruz. *“Politik Sosyoloji”* (Political Sociology) dediğimizde ise indirgemeci olmayan bir sosyolojik bakışa sahip olduğumuzu ifade etmiş bulunuyoruz. Diyoruz ki, bakışımız yukarıda satırlarda tanımladığımız anlamda kalkış noktası olarak öncelikle sosyolojik olmayan değişkenleri de dikkate alıyor ve politikayı toplumsal gerçeğin bölünmez bütünlüğü içinde anlamlandırabilmek için her değişken arasındaki etkileşimi varsayıyor. Bu açıdan, Politik Sosyolojinin öne çıkan bir başka özelliği onun disiplinlerarası entelektüel bir faaliyet olmasıdır.

III

EPİSTEMOLOJİK ARKAPLAN: SEMBOLİK TOPLUM KAVRAMLAŞTIRMASI

Sosyolojik bakışın doğasını belirleyen, şüphesiz bakış sahibinin dayandığı toplum anlayışı ve kavramlaştırmasıdır. Genel olarak toplumdan neyi anladığımızı formüle edebiliyorsak, olguların toplumsal gerçekliğin bütünlüğü içindeki yerini ve anlamını belirleyebiliyoruz demektir.

Sosyal ve politik düşünce tarihinde toplum kavramlaştırmaları iki temel kategoriye ayrılabilir:¹⁸

1. Doğal toplum kavramlaştırması,
2. Sembolik toplum kavramlaştırması.

18 Sunar, I., *Düşün ve Toplum*, Ankara, 1979, s. 45.

Doğal toplum kavramlaştırması, toplumsal hayatın dayandığı ilişkiler ağının, doğal dürtü ve zorunluluklar üzerine inşa olduğunu ileri sürer; toplumsal hayatın içerdiği düşün, değer ve anlam sistemlerini pratik neden ve etkinliklerin bir türevi olarak çözümler. Bu bağlamda, toplum, pratik ilişkilerin bir yansıması veya tasarımıdır. Doğal toplum kavramlaştırması pozitivist sosyal bilim anlayışının bir ürünüdür.

Sembolik toplum kavramlaştırmasında, toplumsal hayatı oluşturan ilişkiler ağı sembolik nitelik taşır ve toplum üyelerinin eylemleri ancak sembolik bir bütünlük içinde yer aldığı zaman anlam kazanır. Bir başka deyişle, toplum üyelerinin eylemi, sembolik bir temellendirmeye tabi olduğu zaman eylem niteliğine bürünür. Bu kavramlaştırmaya göre, toplumsal hayat sembolik olarak kurulmuştur. Sembolik toplum kavramlaştırması yorumsamacı/hermenötik sosyal bilim anlayışına dayanır.

Bizim burada gerçekleştirmeye çalıştığımız çözümleme çerçevesimiz, sembolik toplum kavramlaştırmasını esas aldığı için, bunun üzerinde biraz daha durmamızda yarar vardır.

Sembolik toplum kavramlaştırması, toplumsal varlığı olan (being) değil, oluşturan olarak gören ve önemli olanın biçim (form) olduğunu vurgulayan bir teorik anlayışa dayanır.

Bu açıdan, gerek fiziksel doğanın gerek insan doğasının sosyal hayata yansıyan etkileri, oldukları gibi hissedilir. Bu noktadan hareketle, oluşturduğu biçimin dışında doğanın anlamsız olduğu ve doğanın ancak sembolik bir sistem içinde yoğrulduğu zaman bir anlama kavuşacağı ileri sürülebilir. Bu sebeple, “gerçek” in ve “bilgi”nin farklı ve ayrı dünyalar olduğu söylenebilir.¹⁹

Bu noktada epistemolojik olarak ortaya çıkan şudur: Doğal dünyanın aksine, toplumsal ilişkilerin yapısı ve sosyal olayların anlamı, bilimadammın teorisinin fonksiyonu değildir. Sosyal bilimcinin karşı karşıya olduğu birincil düzen değil, ikincil düzen (second order), gerçekliktir. Bu ise, özneler arası paylaşılmış

19 A.e., s. 45.

sembollere dayanan mantıksal olarak düzenlenmiş bir dünyadır. Bu bakımdan, sembollerin aydınlatılması açıklamanın özüdür. Bir başka deyişle, günlük hayatın sembolik dünyası, sosyal bilim incelemesinin özüdür. O halde, diyebiliriz ki, sosyal bilimde te-
orinin (paradigma diye okuyun) esas amacı, bir sosyal bağlamda-
ki sembolik dönüşüm ve gerçekliğin kurgulanmasının niteliğini
belirlemektir.²⁰ Bu tür bir sosyal gerçeklik ve bilim anlayışı, fe-
nomenolojik olarak adlandırdığımız ölçüde insanın aktör (*act'te*
bulunan) olduğu önermesinden hareket eder, yani insanı sosyal
gerçeklik karşısında seyirci kabul etmez. Bununla bağlantılı bir
başka önerme, bir proje sahibi olarak insanın eyleminin, önce-
den düşünülmüş olan bir plana dayandığıdır.²¹ Bu açıdan, insan
aktör olarak önceden verili ve organize bir günlük hayatın (life
world) içinde hareket eder. Öğrendiği dil, edindiği kültür ve
içinde yaşadığı sosyal yapılar onun bu günlük hayatı yorumlama-
sına ve buna dayanarak eylemde bulunmasına yarayacak tanım-
ların ve tiplerin stoğunu meydana getirir. Önemli bir nokta,
günlük hayatın sadece önceden yapılanmış olmayıp, bu dünya-
nın içerdiği öğelerin anlamlarının da önceden verili olduğudur.²²

Bu anlamlar, sembolik olarak belirlenir. İnsanlar, içinde yaşa-
dıkları toplumu karmaşık ve anlaşılması zor bulduklarından, ol-
guları daha basite indirgeme zorunluluğu duymaktadırlar. Top-
lum da kendilerine hazır bir semboller dizisi vererek bu zorluk-
ları aşmada yardımcı olmaktadır. Ş. Mardin'in belirttiği gibi,
"Toplum hayatının sembolik içeriğini destekleyen yönü insanın
doğal olarak içinde yaşadığı nesnelerin özelliklerine bağlanması,
soyutlamaları bile somut örneklerle göre yapmasıdır. Örneğin,

20 Gunnell, J., "Social Science and Political Reality: The Problem of Explanation",
Social Research, 35/1, 1968.

21 Jung, H.Y., "A Critique of the Behavioral Persuasion in Politics: A Phenomenolo-
gical View", *Phenomenology and the Social Sciences*, Ed. M. Natanson, Vol. 2,
Evanston, 1973, s. 146.

22 Psathas, G., "Introdnction", *Phenomenological Sociology*, Ed. G. Psathas, New
York, 1973, s. 8-9.

devlet soyut bir kavramdır fakat jandarma veya polis devleti sembolleştirir, dolayısıyla somut hale getirir.”²³

“Semboller zihni kurgulardır. İnsanlara anlamlandırma araçları sağlarlar. Bunu yaparken de, kendileri için topluluğun sahip olduğu özel anlamları ifade etmenin yollarını da belirlerler.”²⁴

Daha önce, günlük hayatın anlamlı nesnelerin ve ilişkilerin bir dünyası olduğunu belirtmiştik. Anlamlar, bu dünyada olduğu gibi yaşanır. Bu, bizim dünyayı algılamamızdır. Yalnız, algılama duygular aracılığı ile alınan şeylerle sınırlı değildir; algılayan, algıladığını anlamlandırır da. Bu bağlamda, şöyle bir önermeye varabiliriz: Genel olarak sosyal eylem, aslında anlam ihtiva etmez; eyleme ilişkin yapılan “*yorumlara*” dayanır ve dolayısıyla anlamların etkileşimini içerir.²⁵ Bu doğru ise, farklı kişilerin aynı fenomeni farklı yorumlayacakları da ileri sürülebilir.

Aynı fenomenin farklı yorumlanması, esasen yorumda bulunan insan failinin “*zihinsel algı*” durumunun motive ettiği bir sonuçtur.

Bu sebeple, öncelikle söz konusu zihinsel algının mahiyeti üzerine eğilmek gerekmektedir. Burada hareket noktamız, toplumun sembolik olarak inşasının zihinsel algıdan (psişe) hareketle olması; bu inşa sürecinin bireyleri yaratması, daha sonra bireylerin toplumu inşa etmesidir.²⁶ Bu anlamda toplum, Castoriadis’in belirttiği gibi, ne bir nesne, ne bir özne, ne bir fikirdir; ne de bütün bunların bir koleksiyonu veya sistemidir.

O halde, temel mesele, toplumun zihinsel algıdan hareketle sembolik bir inşa olarak nasıl meydana çıktığıdır. Bunun için toplum-zihinsel algı diyalektiğine biraz daha yakından bakmamız gerekmektedir.

23 Mardin, Ş., *ideoloji*, Ankara, 1982, 2. b., s. 96.

24 Cohen, A.P., *The Symbolic Construction of Community*, London, 1985, s. 20.

25 Pathas, G., A.g.m., s. 14.

26 Castoriadis, C., *The Imaginary Institution of Society*, London, 1997, s. 178-182.

IV

TOPLUM-ZİHİNSEL ALGI DİYALEKTİĞİ

Sigmund Freud'un, "*Sosyoloji, uygulamalı psikolojiden başka bir şey değildir,*"²⁷ saptamasından yola çıkarsak, toplum ve zihinsel algının diyalektik bir yapılanma içinde etkileştiklerini varsayabiliriz.

Bu kavrayış içinde, yani Sosyal (Toplum) -> Zihinsel Algı (Bilinç, Bilinçdışı Zihinsel Yaşantı) -> Sosyal Diyalektiğinde farklı modelleştirmelere gidilmiştir. Bunların başında A. Giddens'm *Yapılaşma*, C. Castoriadis'in "*Toplumsal İmgesel Kuruluşu*" teorileri gelir.²⁸

27 Leledakis, K., *Society and Psyche*, Oxford, 1995, s. 174

28 A.e., s. 188-191.

Bizim amacımız, söz konusu teorilerin ayrıntılarını vermek değildir. Bunun yerine, aynı konuda kendi kavrayışımızı açıklamaktır.

Giddens, yapılaşma teorisini kurarken, zihinsel algıyı psikolog E. Erikson'a dayanıp bir "güven" sorunu olarak görmüştür. Castoriadis ise, doğrudan Freud'a başvurmuş, O'nun *Rüyaların Tabiri'nde* geliştirilen semboller sisteminden hareket etmiş, özellikle aynı noktadan başlayan J. Lacan gibi bazı Freudçulara karşı çıkmıştır.

Zihinsel algı-toplum ilişkisini kavramlaştırmaya çalışırken, bizim hareket noktamız ise Freud Psikolojisi'nin bir versiyonu olan "*Nesne İlişkileri Teorisi*" ve Melanie Klein'in görüşleri olacaktır. Klein'dan hareketle toplumun sembolik inşasının "*Psikolojik*" dinamiklerini açıklamaya girişeceğiz.

İlişkinin "*toplum*" (sosyal) yanına geldiğimizde günümüz eleştirel teorisinin önemli adı Axel Honneth'in sosyal teorisine dayanacağız.

Hemen belirtelim ki, M. Klein'ı hareket noktası almamız, onun sahip olduğu bir toplum teorisi olduğundan değildir. Bunun yerine Klein'in insan failine ilişkin söylediklerinden toplumun kuruluşunu açıklamaya yarayacak ipuçları çıkarmaktır. Unutmayalım ki, temel meselemiz zihinsel algıdan hareketle toplumun sembolik olarak nasıl inşa edildiğini anlamaktır.

Melanie Klein (1882-1960) aslında kendi çocuğundan başlayarak çocuklar üzerine psikanalitik çözümlemelerde bulunmuş, bu çözümlemeleriyle hem teori, hem teknik açısından Freud sonrası psikanalize büyük katkılar yapmıştır.

Klein'in çözümlemelerinin hareket noktası, yetişkin kişiliğin karmaşıklığını kavrayabilmek için bebeğin zihnini anlamamız ve onu yaşamın daha sonraki evrelerine kadar izlemektir.²⁹

Bunun için, çocuğun ilk nesne ilişkisini saptamak gerektiğini vurgulayan Klein, bu nesneyi anne olarak belirler ve şu sonuca

29 Klein, M., *Haset ve Şükran*, Çev.: O. Koçak, Y. Erten, İstanbul, 1999, s. 20.

ulaşır: Çocuğun ilk nesne ilişkisi, yani anne ile girdiği ilişki, çocuğun benliğinde yeterince güvenli biçimde kök salabilirse, olumlu gelişimin temelleri de atılmış olur. Bu ilişki bağlamında, ocuk, anne memesini içgüdüsel olarak besin kaynağı ama daha derin anlamda yaşamın kaynağı olarak algılar. Dolayısıyla, ocuğun meme aracılığıyla anne ile olan ilişkisinin yolunda gitmesi durumunda; “iyi meme” algısı meydana gelir ve ie yansıtılarak benliğin bir parçası olur. Klein, bu durumu, başlangıçta annenin içinde olan çocuğun, şimdi anneyi kendi içinde taşıması olarak tanımlar.³⁰

şüphesiz çocuğun memeyle kurduğu ilk ilişkide, doğumun normal geçmesi, çocuğun doğum sırasında yeterli oksijen alması gibi dışsal etkenlerin rolü yadsınamaz. Gene de, çocuğun memeyle ilk ilişkisinde bir hsrان ve doyumsuzluk öğesinin kaçınılmaz olduğunu söyler, Klein.

Bunun önemli bir sebebi, mutlu/doyumlu bir beslenmenin bile doğum öncesi anne-ocuk birliğinin yerini tutamamasıdır. Öte yandan, çocuğun tükenmeyen ve her zaman orada olan bir memeye duyduğu özlemin de sadece açlıktan ve libidinal arzulardan kaynaklanmaması, annenin sevgisinden her an emin olmanın başka bir kaynağına götürür bizi: “Kaygı.”³¹

Klein’a göre, yaşam ve ölüm içgüdüleri arasındaki mücadele ve bu mücadelenin hem benliğin hem de nesnenin yıkıcı itkilerce yok edilmesine yol açacağı korkusu, bebeğin anne ile olan ilk ilişkilerini belirleyici niteliktedir. Hal böyle olunca, ocuk, arzularken, önce memenin sonra da annenin kendisindeki bu itici etkileri gidermesini ve onu zulmedilme kaygısından kurtarmasını arzular.³²

Klein, sevgiyle nefret arasında doğuştan gelen bir çatışma olduğunu ama her hal ve şartta hem sevgi yetisinin hem de yıkıcı etkilerin bir ölçüde bünyesel olduğunu iddia eder.

30 A.e., s. 20.

31 A.e., s. 21.

32 A.e., s. 21.

Çocuğun sevgi ile nefret arasındaki duruşunu ve yönelimini belirleyen, anne memesiyle girdiği ilk nesne ilişkisidir. Bu ilişki-
de anne memesi çocuk tarafından kaygı giderici olarak algılandı-
ğı ölçüde "iyi," aksi takdirde "kötü" olmaktadır. Dolayısıyla, iyi
meme çocukta sevginin, kötü meme ise nefretin temellerini at-
maktadır. Klein, bu durumu, diğer duygu ve itkilerle karıştırıl-
masın diye "haset" ve "şükran" arasındaki gerilime tekabül eden
bir durum olarak tanımlamaktadır.

Klein'a göre, *"Haset, arzulanan bir şeyin başka birine ait ol-
duğu ve bize değil de ona haz verdiği inancının yol açtığı kırgın
bir duygudur; hasetli itki, o istenen şeyi sahibinden çekip almaya
ya da bozmaya, kirletmeye yönelir... Haset, öznenin sadece bir
kişiyle olan ilişkisiyle ilgilidir ve kökeni de anneye o herkesi dış-
layan en eski ilişkide yatıyordur."*³³

İlginçtir, haset duyulan ilk nesne, besleyen memedir. Bebeğin
hayat kaynağı olarak algıladığı bu nesne, arzulanan her şeyi vere-
bilecek (sınırsız süt ve sevgi gibi) bir güç olarak da hissedildiğin-
den; bebek kendi doyumunun alıkonulduğunu sanıyordur. Dola-
yısıyla bebek, bu duyguyla, besleyen memeye hem güvenir hem de
nefretle dolar ve sonuçta annesiyle girdiği ilişki de çapraşık bir hal
alır.³⁴ Hemen belirtelim ki, Klein makul ölçüde bir haseti doğal
karşılama ama aşırı bir hasetin, paranoid ve şizoid özelliklerin
olağanüstü güçlülüğünün belirtisi olduğunu vurgulamaktadır.

Şükran ise, yıkıcı duygular ve haseti hafifleten bir hazzın ürü-
nüdür. Şükran duygusunun ortaya çıkması Klein'a göre şöyledir:
*"Hasetin nesneye zarar verdiği duygusu, bunun yol açtığı büyük
kaygı ve sonuçta nesnenin iyiliği konusunda bir kararsızlığın doğ-
ması nedeniyle açgözlülük ve yıkıcı itkiler de güçlenir. Özne, so-
nunda nesnenin her şeye karşın iyi olduğunu gördüğünde de, onu
daha da açgözlü bir biçimde arzulayacak ve içine alacaktır."*³⁵

33 A.e., s. 23.

34 A.e., s. 25.

35 A.e., s. 30.

Bu bağlamda sevgi yetisinin çok önemli bir türevi olan şükran duygusu, iyi nesneyle ilişkinin gelişmesinde vazgeçilmez bir etken olarak kendini gösterir. Şükran duygusu bu vazgeçilmezliğini gördüğü şu işleve de borçludur: Kişinin hem başkalarındaki hem de kendisindeki iyiliği görmesini sağlamak.³⁶

Burada hasetin yol açabileceği psikolojik sonuçlar üzerinde ayrıca durmayacağız. Fakat, yetişkin hayatın özelliklerini ve bu hayatın dahil olduğu sosyal ilişkilerin dinamiklerine işaret etmesi açısından önemli bazı hususlara değineceğiz.

İlk değineceğimiz husus, sevme yeteneği güçlü olan bebeklerin idealleştirme ihtiyaçlarının, yıkıcı itkileri ve zulmedilme kaygıları ağır basan bebeklerinkine göre daha az oluşudur. Bu anlamda, bebekte aşırı idealleştirme ne kadar çok görünüyorsa, o bebekte zulmedilme kaygısı o kadar fazladır. Çünkü, Klein'a göre, idealleştirme, zulmedilme kaygısının bir uzantısı olup, ona karşı bir savunmadır.³⁷

Bunun yanında, çok sık kullanılan bir savunma yöntemi de kişinin haseti başkalarında kıskırtmasıdır. Kişi, bunu, başarısını, sahip olduklarını ve iyi talihini abartarak yapar ve sonuçta hasetin yaşandığı durumu tersine çevirmiş olur.³⁸

Buraya kadar özetlenen görüşleriyle Klein, insan ilişkilerinin en önemli yönlendirici etkenleri olarak "haset" ve "şükran" duygularına dikkat çekmekte; benliğin bu duygular arasındaki çatışmadan vücut bulduğunu ileri sürmektedir. Besleyen memeyi benliğin beslendiği kaynak olarak belirten Klein, bu kaynağın sembolik olarak da (biberon şeklinde) tezahür edeceğine dikkat çekmekte; son tahlilde benliğin sembolik yolla "fantazi" şeklinde inşa olacağına değinmektedir.³⁹

Bunun anlamı, doyurulmayan içgüdüsel isteklerin ve dış dün-

36 A.e., s. 31.

37 A.e., s. 37.

38 A.e., s. 67.

39 Minsky, R., *Psychoanalysis and Culture*, London, 1998, s. 34.

yanın yarattığı hayal kırıklıklarının sonucu olarak benliğin ikincil bir süreç olarak inşa edilmesine girilmesidir. Nitekim, Klein, benin ilk ve öncelikli işlevinin kaygıyla uğraşmak olduğunu söylerken⁴⁰ aslında bireyin bilinçdışı hislerinin ve içgüdülerinin "fantazi" oluşturarak kaygının üstesinden gelme olanağına da işaret eder.

Klein'm yaptığı fantezi tanımı kuşkusuz Freud'a dayanır. Freud'gil psikanalitik düşüncede fantezi, bireyin haz-acı etkisi altındaki ruhsal durumunun gerçek iç ve dış duyumsamalarının ve algılamalarının aracılığıyla kendisine göre yorumlanmış ve tasavvur edilmiş bir biçimdir.⁴¹

O halde, Klein düşüncesinde eksik olan veya bireye haset-şükran çatışmasında eksik görünen sembolik düzeyde kendini fantezi olarak inşa etmektedir.

Klein'm haset-şükran çatışmasına sosyal dünyada karşılık geleni "kabul görme mücadelesi" olarak gördüğümüzden, bu noktada Axel Flonneth'in açıklamalarına başvuracağız.

Klein ile Honneth'in düşüncelerinin sentezine imkân tanıyan önemli bir faktör, Klein'm psikanalitik teorisinde önemli yeri olan ve o teorinin politik çıkarımı mahiyetindeki "onarıcı bireycilik" (reparative individualism) kavramıdır.

Onarıcı bireycilik, esasen bireyin ötekiler için benliğinde beslediği ihtimam ve ilgi duygularından kaynaklanan kendine özgü (unique) bir politik kategoridir: Ne liberal bireyciliğe benzer; ne de liberal bireycilik ile sosyalist komünitaryanizm arasında bir yerde durur.⁴² Onarıcı bireycilikte ideal olarak ötekine bizim bir parçamız olduğu için değil, bizden farklı olduğu için ihtimam gösteririz.⁴³

40 Klein, M., A.g.e., s. 63.

41 Young, R.M., "Fantasy and Psychotic Anxieties", B. Burgoyne-Sullivan (Ed.), *The Klein - Laçan Dialogues*, New York, 1999, s. 70.

42 Alford, C.F., *Melanie Klein and Critical Social Theory*, New Haven, 1989, s. 171-178-183.

43 A.e., s. 183-184.

Onarıcı bireyciliği bir anlamda kaçınılmaz kılan, haset-şükran diyalektiğinde, son tahlilde benliğin zedelenmeden varlığını sürdürmesinde şükran duygusunun ağır basması, kendi kişisel dengesi ve uyumu için bireyin sevgiye yönelme arzusudur. Böyle bir arzunun gerçekleşmesinde ise ötekini kale alan bir ilişkinin tesisi söz konusudur. Çünkü insanın kendi kendisini sevmesinden çok, öteki tarafından sevilmesi, iç dengeyi sağlayıcı ve varoluşunu anlamlı kılan bir etkidir.

Klein'm psikolojik olarak çizdiği bu çerçevenin sosyal teoriye tercümesi, Honneth'in Hegel'den alıp işlediği sosyal ilişki ve mücadelenin gramerine karşılık gelir: "*Kabul görme*" (recognition).

Yeri gelmişken hemen belirtelim ki, Honneth'i Klein'a bağlayan bağlar tesadüfi bir tercih konusu değildir. Çünkü, Honneth kendi sosyal teorisini inşa ederken, zaten nesne ilişkileri teorisine dayanır ama, psikolojik harcı için Klein'a değil, D. Winnicott'a başvurur.

Bizim çözümlemelerimiz bu başvuruyu görmezlikten gelip, Honneth ile Klein'm söz dağarlarının daha birbirini tamamlayıcı olduğu noktasından hareket eden bir teorik girişimdir. Nitekim, Honneth'in sosyal dünyayı kavramlaştırmasına yakından baktığımızda bu hususu daha net görebiliriz.

Honneth'in hareket noktası, sosyal dünyada toplumsal cinsiyet, cinsellik, ırk, etnisite, sınıf gibi birçok ekseninde vuku bulan mücadele veya çatışma biçimlerinin, esasen moral olarak güdülenmiş, "*kabul görme*" mücadelesinden başka bir şey olmadığıdır.⁴⁴ Bu durumda, toplumsal aktörleri güdüleyen faktör, kale alınmadıklarını hissetmeleri, yani kabul görmediklerini anlamalarıdır. Honneth bu anlamda toplumsal mücadelenin sınıf mücadelesine indirgenemeyeceğini ileri sürer ve "*moral olarak güdülenmiş mücadeleden*" söz etmenin daha uygun olacağını söyler.⁴⁵ Honneth'in moral olarak

44 Foster, R., "Recognition and Resistance: Axel Honneth's Critical Social Theory", *Radical Philosophy*, 94 (1999), s. 6.

45 A.m.,s. 7.

güdülenmiş mücadeleden söz ederken vurgulamak istediği, sosyal direnme güdülerinin fiziksel ihtiyaçlara indirgenemeyeceği, dolaşısıyla kabul görmemenin doğurduğu haksızlığa uğrama duygularının moralite ile ilişkilendirileceğidir. Zaten, Honneth'in anlayışında, kabul görme mücadelesi bireylerin etik formasyonlarının bir parçası olarak şekil bulmasına karşılık gelir ki, bu da doğa durumundan etik hayata geçiş sürecinden başka bir şey değildir.

Aslında Honneth'in yaptığı, Hobbes'un kendi kendini korumaya yönelik mücadele kavramlaştırmasına Hegel'in kabul görme mücadelesini koyarak yeniden işlerlik kazandırmasıdır.⁴⁶

Hegel'in kabul görme kavramı, Fichte'den mülhemdir. Fichte kabul görmeyi, hak ve etik kavramlarının varoluşsal ve aşkın temelleri şeklinde geliştirmiştir. Fichte gibi Hegel de hak (ve hukukun) kabul görme aracılığıyla inşa edilebileceğini ileri sürmüştür. Bu açıdan Hegel'de kabul görme etik hayatın (sittlichkeit) oluşumunda belirleyici rol oynar. Bu anlamda Hegel'de özgürlük-kabul görme-etik (hayat) ayrılamaz, iç içedir: Özgürlük kabul görmeyi gerektirir. Kabul görme ise, özgürlüğün gerçekleştiği ve etik hale geldiği bir süreçtir.⁴⁷ Bu doğrultuda kabul görme, ötekini dikkate alan ilişkisel bir durum arz eder ve öznelarasılığa doğru dönüşümün aracı rolünü oynar.

Honneth, kabul görmenin üç biçiminden söz eder: "Sevgi," "haklar ve dayanışma." Bu biçimlerin üzerine oturduğu temel üç sütun vardır ki, onlar da "öz-güven" (self-confidence), "öz-saygı" (self-respect) ve "onur" (self-esteem).⁴⁸ İlerdeki açıklamalarımıza da yardımcı olacağı için kabul görmenin biçimleri ve bu biçimleri ayakta tutan sütunları ilişkisel bütünlüğü ve içerimleri ile ayrıntılı olarak Honneth'in kendi şemasından aktarmamız uygun olacaktır.

46 A.m., s. 9.

47 Bu bilgileri R.R. Williams'dan *Hegel's Ethics of Recognition*, Berkeley, 1997, s. 31-45'ten özetleyerek aktarıyorum.

48 A. Honneth, *The Struggle For Recognition*, Çev: J. Anderson, London, 1995, Kısım 3, Bölüm 9.

Kabul Görmenin Nesnesi	
Birey Şahıs	Özne
(Somut (Biçimsel	(Bireysel
ihtiyaçlar) Özerklik)	Özgüllük)
Kabul Görme Biçimi:	
Sezgi (Duygu):	Aile (Sevgi)
Konsept (Bilişsel):	SivilNkıplum (Hukuk)
Entelektüel Sezgi:	Devlets^ayanışma)
(Rasyonel Hale Gelmiş Duygu)	

Kaynak: A. Honneth, *The Struggle for Recognition*, London, 1995, s. 25.

Honneth'e göre, kabul görmenin duygusal boyutu ailede ortaya çıkar ve bireyler burada somut ihtiyaçlarına göre tanımlanırlar. Ailedeki ilişkinin boyutu hem duygusal hem de sevgi yönelimlidir. Kabul görmenin bilişsel düzeyi özerk şahısların hukuk alanında biçimsel özerkliği şeklinde belirir. Duygunun rasyonel hale gelmesine paralel olarak kendi özgüllüklerine göre sosyalleşmiş öznenin somut evrensellere dönüşümünün sonucu kendini devlet olarak gösterir. Hal böyle olunca, "sevgi" ile başlayan bir süreç "hukuk" dolayımından geçerek "dayanışma" ile sonuçlanır; böylece etik hayatın zemini döşenmiş olur. Çünkü, Honneth için "etik hayat," birey olarak kendini gerçekleştirmenin gerekli önkoşullarını sağlayan öznelerarası bütünsel bağı ima eder.⁴⁹

Bununla beraber, Honneth, kendini gerçekleştirmede en önemli etkenin iç engellerin ve korkuların ortadan kaldırılması olduğunu söyler.⁵⁰

Honneth'i bu noktada Klein'a yaklaşılmış sayabiliriz. Çünkü, hatırlanacağı gibi, Klein benliğin dengeli şekilde varlığını sürdürebilmesi için, haset duygularını aşıp sevgiye yönelme zorunlulu-

49 A.e., s. 173.

50 A.e., s. 174.

ğu hissettiğini söylemişti. Bu ise, insanın iç engellerini ortadan kaldırma arzusundan başka bir şey değildir ki, Honneth'in yukarıdaki ifadelerinde son vurgusu da bu noktadadır.

Öte yandan, Honneth'in öznelarası bir bağlamda kendini gerçekleştirmenin etik hayatın zeminini oluşturduğunu ileri sürmesi ve bunu sevgiden başlatması ile Klein'in moral teorisinin içerimleri arasındaki paralellikler söz konusu yakınlaşmayı pekiştirir niteliktedir.

Klein'in moral teorisinin üzerine inşa olduğu zemin, sevgi ve nefret arasındaki çatışmadan kökenlenir. Sevgi, kendimizi iyi hissetmemizi sağlar. Sevgisizliğin kışkırttığı bir kıyas durumu bizi acıya boğar ve nefrete sürükler. O kadar ki Klein, kıyas ile moralite, depresif durum ile onarıcı duygular arasındaki paradoksal çekişmenin sevgi ve nefret kutupları arasında sıkıştığını gösterir. Hemen ardından da moralitenin sevgiye dayandığını vurgular.⁵¹

Demek ki, Honneth gibi Klein de etik hayatın başlangıcını sevgi, sonucunu onarıcı bireycilikle sembolize ettiği dayanışma ile özdeş görmektedir.

Bu açıdan, toplumsal düzeyde kabul görme, son tahlilde, bireysel düzeyde haset duygulanımdan kurtulup şükran duygularına yönelme ile beraber yürümekte veya her iki durum birbirini gerektirmektedir.

Durum ne olursa olsun, etik hayatın inşası, dolayısıyla moral olarak güdülenmiş mücadelenin varlığı toplumsal-zihinsel algı diyalektiğinin temel öğeleri şeklinde kendini hissettirmektedir. Bu şemada Klein, zihinsel algı ve Honneth, toplum kısımlarını çok iyi açıklamaktadırlar. Üstelik Honneth, politik teorisi olmayan bir düşünürü o açıdan tamamlamaktadır. Klein'ı tamamlarken, Honneth "aile" (sevgi)-"sivî toplum" (hak-hukuk)-"devlet" (dayanışma) arasındaki politik bağın, etik hayat veya moral olarak güdülenmiş sosyal mücadele/ilişki odağı alınarak tanımlan-

51 Alford, C.F., A.g.e., s. 38-39.

masının, sadece toplumsal mücadelelerin gramerini değil, bu grameri oluşturan zihinsel algıyı (psişe) da anlamak zorunda olduğumuzu önermiş olmaktadır.

Kitabın içerdiği temalara bu öneri doğrultusunda bakacağımız için; burada çözümlemelerimizde kullandığımız temel kavram olan *"kontrol"*ün politik dünyanın inşasında aslında *"kendini kabul ettirme"*yi betimlediği görülecektir. Hal böyle olunca, Honneth-Klein çizgisinde geliştirmeye çalıştığımız açıklamalar aslında madalyonun öbür yüzünü gösterme girişimidir. Bu anlamda politik bir kavram olarak kontrolün varlığı, toplum-zihinsel algı diyalektiğini sadece moral olarak motive edilmiş mücadelelerin değil, iktidara ve ideolojik çatışmalara ilişkin etkenlerin de belirleme olasılığının bulunduğunu ima eder. Ama, bugüne kadar Politik Sosyoloji çalışmaları madalyonun sadece bu yüzüne, yani iktidar ve ideoloji çatışmalarına bakmıştır. Honneth bize ilk önce öbür yüzüne bakarak madalyonu daha iyi tanıyacağımızı ve tanımlayacağımızı öneriyor.

Honneth, kabul görme etrafında geliştirdiği çözümlemelerle sosyoloji ve felsefe arasında bir polemiğe giriyor⁵² ve olan ile olması gereken arasında gidip gelmemiz gerektiğine işaret ediyor. Fakat olanın ve/ya olması gerekenin *"kim"* için vuku bulduğunu, veya bu *"feim"*in, vuku bulanın bu şekilde vuku bulmasını sağlamadaki rolünün ne olduğunu, hangi sebeplerle öyle olduğunu da herhalde anlamamız gerekiyorsa, psikolojiye başvurmamız da kaçınılmaz olacaktır.

Bu sebeple, bu kitaptaki çözümlemelerimiz, sosyoloji-psikoloji-felsefe arasında atılan köprü üzerinde hareket ederek toplum-zihinsel algı ilişkisinin nasıl inşa olduğunu resmetmeye yöneliktir. Söz konusu ilişkiyi oluşturan öğelerin varlığını zorunsuz (contingent) gördüğümüz ve özcü bir arayışımız da olmadı-

52 Alexander, J.C., Lara, M.P., "Honneth's Nevv Critical Theory of Recognition", *Nevv Left Review*, 220 (1996), s. 127.

ğı için, yorumlarımız ve çözümlemelerimiz teorik bir kurgu değil, kültürel eleştiri niteliğinde bir polemik sayılabilir.

Bu tür bir polemikte bulunurken, durduğumuz yeri saptamamız önemlidir. Bu yerin ne olduğuna dair aşağıda yapacağımız açıklamalar Klein-Honneth çizgisinde yürüttüğümüz eklektik yaklaşımımızın diğer tamamlayıcı öğelerine de işaret edecektir.

V

POLİTİK GERÇEKLİK KARŞISINDA KÜLTÜREL ELEŞTİREL DURUŞ

Hangi toplumsallığı “*hakikat*” (realite) olarak nitelersek nitelileyelim, hangi hakikatler arasındaki ilişkiyi irdelersek irdelleyelim; o hakikatleri kavramada ve kavramlaştırmada, onlar karşısındaki vaziyet alışımız veya onlara nereden baktığımız son derece belirleyicidir.

Bu tıpkı, bir “*izlenimci*” (impressionist) ressamın konu edindiği manzarayı resmetmedeki durumuna benzer: Manzara karşısındaki duruşu veya bakış noktası, aslında o ressamın mensup olduğu sanat akımının bir sonucudur. Ama bu, ressamın o manzarayı nasıl tablolaştıracağı da etkiler. Daha somut olabilmek için, Prof. İsmail Tunalı’nın izlenimci bir res-

sam olan Monet'nin bir peyzaj tablosunu değerlendirmesinden yararlanabiliriz.⁵³

Güneşin doğuşu sırasında bir limanı gösterdiği tablosunda Monet, güneş ışınlarının su yüzündeki belirli bir "an"da gök ve deniz yüzeylerinde oluşan parlak ışık dalgalarını ve onların hareketlerini resmetmekteydi. Monet'nin peyzajında karşı karşıya geldiğimiz, bize duyularımızın bildirdiği "bir görünüş dünyası"du. Ancak, Tablo'da bu duyulan düzenleyen ve kendini "derinden derine hissettiren bir düşünme, bir akıl, bir logos" da söz konusudur. Bu anlamda, Tablo'da belirli nesneler (objeler) söz konusu olmayıp, sadece duyularımızın kuşattığı ışık ve renk tuşları tek gerçek olarak kendini göstermektedir. Bu gerçek (renk ve ışık uyumları) ayrıca bir aklın, bir logosun düzenlenmesine ihtiyaç kalmadan, kendiliğinden resmin bütünlüğünü oluşturmaktadır.

Monet'nin yaptığı, güneşin doğuşunu, her şeyden önce, bir "görünüş" olarak kavramasıdır. Fakat, bunu yaparken, ressamımız resmetmeyi bir "görünüş bütünlüğü" içinde de gerçekleştiriyor. Tersine, görünüşü analiz ederek "tek tek duyumlardan, an'ın belirlediği ve sınırladığı duyumlardan" hareket ediyor.

Bu çerçevede, Monet, nesneler dünyasına bakarken, orada bir "realite" bir "var olan" görmemekte, bir "izlenimler karmaşası" (impressionlar kompleksi) ile karşı karşıya gelmektedir. Çünkü, Monet, doğaya baktığı zaman "gördüğü", "kavradığı" ve "yorumladığı" bir dünyayı resmetmiştir. Bu resmetmede, sürekli bir değişim içinde olan renk ve ışık izlenimlerinin akışı ön plandadır ve özne ile nesne arasında kurulan bağ da, doğrudan doğruya duyum, izlenim yoluyla olmaktadır.

Hiç şüphesiz bu, izlenimcinin (impressionistin), "ayarlanmış bir fotoğraf makinesi" olduğu anlamına gelmemektedir. Bu, aynı zamanda, "olduğu gibi" resmetmekle, "gördüğü gibi" resmetmek arasındaki farka da işaret etmektedir. Monet, "gördüğü" bir dün-

53 Tunali, t., *Felsefenin Işığında Modern Resim*, İstanbul, 1989, 3. b., s. 38-44.

yayı resmetmiştir; duyularının, izlenimlerinin ona gösterdiği dünyayı...

Monet'nin *Impression-Soleil Levant* tablosuna dair aktardığımız bu özet düşünceler, bizim bu çalışmada dayandığımız ve "*Fenomenolojik Sosyoloji*" adını verdiğimiz yorumsal temel bakışı da yansıtmaktadır. Ayrıntıya girmeden hemen belirtelim ki, Fenomenolojik Sosyoloji, büyük ölçüde Georg Sinamekin görüşlerinden mülhem, Alfred Schutz'un temel bazı kavramlarıyla bütünleşen bir sosyolojidir: Fenomenolojik bir ruha sahiptir; total realitelerden daha çok, günlük hayatın ayrıntılarından doğan izlenimleri esas alır. Şimdi, biraz bu yönde ilerleyelim.

Yukarıda Monet'nin tablosuna ilişkin söylenenlerden çıkarabileceğimiz önemli bir sonuç, karşı karşıya olduğumuz realitenin ne mutlak olduğu ne de göreceli olduğudur. Çünkü, tekrarlayalım ki, izlenimcilikte nesneye (realiteye) yüklenecek anlam, öznenin nesne karşısındaki duruşuna göre belirlenmektedir. Eğer öyle ise, bu, realitenin aynı anda hem mutlak hem de göreceli olduğu anlamına gelecektir.

Bizim "*Fenomenolojik Sosyoloji*" dediğimiz bakışımızın odağında da Simmel'in buna benzer bir düşüncesi yatmaktadır. Simmel'e göre de, realite (hakikat), aynı anda mutlak ve görecelidir. Çünkü, hayat, kendini tekrarlamayan sürekli bir akış içindedir. Bu bağlamda, gerçeklik asla bir andan diğerine aynı kalmaz,⁵⁴ dolayısıyla görecelidir. Ama, gerçekliğin akışı içinde herhangi bir fenomen, hayat tarafından özümсенir ve şekillendirilir. Bu anlamda da gerçekliğin mutlak yanı öne çıkar. Simmel'e göre "*hayat*," Heidegger'den mülhem, insanın dünyadaki konumudur (pozisyonu). Fakat bu konum, belirli sınırlar dahilinde belirir, çünkü, varlığımız düz çizgisel olarak tanımlanamaz: Her zaman, her yerde "*sonlu*" (finite) ve "*sonsuz*" (infinite) belirlenen sınır-

54 Mestrovic, S., "Modernitenin İlk Sosyologları: Simmel ve Durkheim", M. Küçük (Deri.), *Modemite Versus Postmodemite*, Ankara, 1993, s. 36-37.

lar arasında oluruz.⁵⁵ Bu açıdan, hem her yöne bağılıyızdır (görecelilik), hem de hiçbir yöne (mutlaklık)...

İnsanın, mutlak ile göreceli olan arasındaki salimim, hayatın öznelarasası (intersubjective) olarak anlamlandırılmasıyla yakından ilgilidir. Bu noktada ise dünyadaki konumumuz olan hayat, Schutz'un tanımladığı şekilde, doğumumuzdan çok önce, diğerleri tarafından yaşantımıza ve yorumumuza verili örgütlü bir "dünya" olur. Schutz'un "hayat-dünya" (life-world) adını verdiği bu oluşum, günlük yaşantılarımızdan, eğilimlerimizden ve eylemlerimizden (actions) vücut bulur. Günlük hayatta diğerleriyle girdiğimiz etkileşim çerçevesinde kendi "dünya"mızı inşa ederiz. Bu anlamda hayat-dünya, sosyal bir dünyadır. Çünkü, o dünyayı diğerlerinin bize sunduğu malzemelerle ve metodlarla kurarız. Dolayısıyla, hayat-dünyanın bireyleri için önceden yapılaşmış (prestructured) bir hali söz konusudur.⁵⁶

Simmel'e göre, hayat-dünyamızın inşasının temeli olan toplumsal etkileşimde insanları pek de farkında olmadıkları irrasyonel güçler yönetir. Daha çok duygularına, arzularına göre eylemde bulunan insanlar, bu eylemlerini sonradan rasyonelleştirirler.⁵⁷ Dolayısıyla toplumsal etkileşim, katılımcı bireylerin bilinci olmadan vuku bulmaz; ama sadece bilinçte de vuku bulamaz. Etkileşim belli "formlar" (aile, devlet, bürokrasi...) içinde vuku bulur, ama belli bir içeriğe (content) de sahiptir. Bireylerin arzuları (inner motivations), etkileşimin içeriğini belirler; bireysel çıkarlar ve güdülenmeler ise belli formlar olarak ortaya çıkabilir.⁵⁸ Simmel'de toplum, bu şekilde, form ve içerik diyalektiği içinde

55 Weisteji, D., Weinstein, M.A., *Postmodern(izcd) Simmel*, London, 1993, s. 103-104.

56 VVagner, H.R. (Ed.), *Alfred Schutz on Phenomenology and Social Relations*, Chicago, 1970, s. 72, 14, 16.

57 Mestrovic, S., A.g.m., s. 43.

58 Frisby, D., *Simmel and Science*, London, 1992, s. 65.

sosyalleşmiş bireylerin bir etkileşimi bağlamında ortaya çıkar. Ancak, toplumu oluşturan öğeler arasında bir iç bağıllık olmasına rağmen; bu öğeler bir düzenlemeye (ordering) ve bir önem sırasına (priority) tabi değildirler.⁵⁹

Dolayısıyla, toplum, ilk bakışta, Monet'nin tablosunda olduğu gibi, kendini derinden hissettiren bir "logos" tarafından düzenlenmiş gibidir. Ama, son tahlilde, günlük hayatı kuşatan arzu ve duyguların vücut verdiği etkileşim, bu "logos"tan öne geçerek toplumun "kendiliğinden" diyalektik bütünlüğüne yol açar. Bu bütünlüğün sağlanmasında, ayrıca işaretlerin (marks), gösterge-lerin (signs), sembollerin ve en önemlisi dilin oynadığı rol son derece önemlidir. Bunlar duyularımızca görülen, işitilen, algılanan ve iletilen fiziki görünüşlerdir ama özünde anlam taşıyıcı iş-levle, dolayısıyla sosyal bir içeriğe sahiptirler.⁶⁰

Bize, günlük hayatın ayrıntılarını, tıpkı Monet'nin peyzajındaki renk ve ışık tuşları gibi, bu anlam taşıyıcıları verir. Simmel, günlük hayatın ayrıntılandırılmasını "realitenin estetize edilmesi" olarak adlandırıyor. Realitenin estetize edilmesi, bizi somut tarihsel aktiviteden uzak tutarak, nihai kararlarımızı indi (arbitrary) kılar.⁶¹ Bu, zaten kendi hayat-dünyamızı inşa etmenin olmazsa olmaz koşuludur.

Bu çerçevede birey, hayat-dünyasını inşa ederken, var olan bir realiteden hareket etmemektedir aslında; diğer bireylerle girdiği etkileşimden doğan bir "izlenimler karmaşası" etrafında, "gördüğü", "kavrıldığı" ve "yorumladığı" bir realite yaratmaktadır. Bu, aynı zamanda, "tek" bir realitenin olamayacağı, eğer son tahlilde hayat-dünya indi olarak inşa ediliyorsa, realitenin çoğullaşmasının kaçınılmazlaşacağı anlamını da içermektedir. Bu çoğul realiteler de, bireylerin kendilerinin çeşitli açılardan gördükleri gibi olan bir dünyanın yansımasıdır.

59 Mestrovic, S., A.g.m., s. 39, 65.

60 Wagner, H.R., A.g.m., s. 18-19.

61 Frisby, D., A.g.e., s. 157.

Eğer toplumsal realite izlenimler karmaşası olarak, birey tarafından anlamlandırma sürecinde şekillendiriliyor ise, son tahlilde bir “*kültürel kurgulama*” ile karşı karşıyayız demektir. Bu durumda, günlük hayatın etkileşimlerine daha çok kültürel açıdan bakmak uygun olur.

Simmel’e göre, hayatımız adeta “*genellik*” ve “*bireysellik*” kutupları arasına sıkışmış bir savaş alanı gibidir. Girdiğimiz toplumsal etkileşimler bu iki kutbun belirlediği amaçlar ve ihtiyaçlar arasında çelişkili şekilde vuku bulur. Öyle ki, durgunluk ve hareket, özgürlük ve tabi olma gibi zıt uçlar arasında gider geliriz. Bu belirsizlikler, aynı zamanda, genellik temeline dayanan “*nesnel*” (objective) kültür ile bireysellik üzerine kurulu “*öznel*” (subjective) kültür arasındaki gerilimin bir tezahürüdür.

Kültürü “*bir arıtma (refinement) işlemi*”, “*hayatın entelektüelleştirilmiş formları*” olarak tanımlayan Simmel, “*nesnel kültür*”ü tarihsel tasarımlar veya bilgi kapasitelerimizin (cognition) yeniden üretmiş olduğu, nesnel olarak geçerli hakikat şeklinde tanımlar. Teknoloji, bilim, sanat, felsefe ve din gibi formlar içinde süren insan hayatı, aynı zamanda bu formların sınırlamaları ve standartlarına uygun şekilde işler. Bu çerçevede insanlar, nesnel kültür ürünlerini bilinçlerinde kendilerinin ürünü olarak yeniden temellük edip, öznelleştirirler; böylece “*öznel kültür*” denen oluşumu gerçekleştirirler. Aslında kültürel evren insan tarafından yaratılmış olmasına rağmen, her birey onu daha önce sanki hiç yaratılmamış olarak algılar. Bu sayede birey, karşısında dışsal bir olgu formunda duran bir dünyayı (nesnel kültürü), gördüğü, kavradığı ve yorumladığı gibi öznelleştirir.

Bu, tam da iki kültür dünyası arasındaki gerilim noktasıdır. Nesnel kültürün gelişmesindeki ilerleme, hayatın sınırlarının ve standartlarının “*kısıtlayıcı*” bir hal almasına yol açar: Bireyin ihtiyaçları ve arzuları, adeta bu kısıtlayıcılığın muhasarasına alınır. Dolayısıyla, insanlar, dışsal gerçekliği dar bir açıdan görme-

ye, kavramaya ve yorumlamaya, yaratıcılıklarım kaybetmeye başlarlar.⁶²

Bireysellikle standardizasyon arasında mücadeleyi doğuran bu durum, Simmel'e göre modern toplumun temel açmazıdır ve "abartılmış öznellik" denebilecek bir tutumu beraberinde getirir: Kültürel sistemden kaçarak yaratıcılığın giderek bireyselleşmesi.⁶³ Bunun paralelinde, artık dini, erotik, etik, bilimsel ve artistik yaratıcı ihtiyaçlar sadece biçimlerde ifade bulur; aynı zamanda bu biçimleri kısıtlar.

Kontrol formu olarak politika da esasen böyle bir etkiden muaf değildir. Weber, "Politik" olanı (bir sorunun çözülmesinde ve kararın verilmesinde ya da görevlinin etkinlik alanının belirlenmesinde son sözü söylemede) tayin etmede, gücün dağılımı, korunması ya da el değiştirmesine ilişkin çıkarların rolü olduğunu yazmıştı.⁶⁴ Öyle ise, kontrol etkileşimine maruz kalan aktörlerin, son tahlilde, politikanın "özü" olarak güç dağılımını, Simmel'in belirttiği "abartılmış öznellik" ruh hali içinde algılamaları, gene Weber'in işaret ettiği şu sonucun doğmasını kaçınılmaz kılacaktır: Etkin olarak politikaya giren kişinin, iktidarı, ya başka amaçlara (idealist veya bencil) hizmet edecek bir araç olarak ya da "iktidar için iktidar" diye, yani iktidarın verdiği önemlilik duygusunu tatmak için istemesi.⁶⁵

Bu, Simmel'in işaret ettiği bireysellik ve genellik arasındaki çatışmacı salınmada modern politikanın içinde bulunduğu açmazdır. Böyle bir açmazın ayrıntılı olarak "anlaşılması" ve "anlamlandırılması" fenomenolojiyi her şeyden önce bir yöntem olarak hayati kılar: Politikanın özünün ne olduğuna dair bireyle-

62 Simmel, G., *The Philosophy of Money*, Çev.: T. Bottomore, D. Frisby, London, 1990 (Second and Enlarged Edition), s. 446-467.

63 Nedelmann, B., "Individualisation, Exaggeration and Paralysis: Simmel's Three Problems of Culture", *Theory, Culture and Society*, Vol. 8 (1991), s. 177.

64 Weber, M., *Sosyoloji Yazıları*, Çev.: T. Parla, İstanbul, 1986, s. 80.

65 A.y.

rin/toplulukların nasıl bir algı çerçevesine sahip olduklarının, bu algı çerçevelerinin hangi doğrultuda birbiri içine geçerek “ortak” bir durumun yaratıldığını anlamaya çalışmanın her şeyden çok önem kazanması.

Ancak, bu durumda, politikanın mahiyetinin ne olduğuna dair kesin bir sonuca varmanın beklenmemesi gerektiğini de vurgulamalıyız. Çünkü, fenomenolojik felsefenin ve bu felsefe üzerine inşa olmuş bir politik sosyolojinin özelliği, Merleau-Ponty’nin işaret ettiği belirlenemezciliktir (ambiguity).⁶⁶ Bu özellik, politikanın mahiyetini “açık uçlu” kılar; dolayısıyla onun sabit bir “kendinde şey” olarak anlaşılmasını önler; dahası “kendi için şey” şeklinde içerdiği gerilimi ve yöneldiği diyalektik değişimi saptamamıza olanak tanır.

Ancak, bu diyalektik değişimi saptamada “tarihsel” bir bakışın ihmal edilmemesi gereklidir. Çünkü, hayat-dünya ve bu dünyadan kökenlenen politika ilk ve her şeyden önce, tarihseldir: İnşa ettiğimiz hayat-dünya, esasen bize inşa edilmiş olarak intikal etmiş bir “gelenegē” dayanır.

Önerdiğimiz çözümleme çerçevesinde, anlama faaliyeti, odak noktayı oluşturduğu için; Gadamer’in belirttiği gibi; “Anlama, her zaman bir ön anlamayı gerektirir ki o da yorumcunun içinde yaşadığı ve önyargılarını biçimlendiren belli bir gelenegi gerektirir.”⁶⁷ Dahası, insan, ancak ve ancak toplumsal ve tarihsel yapı ile yakın ilişkisi içinde anlaşılabilir toplumsal ve tarihsel bir aktör⁶⁸ olarak belirir.

Yalnız bu noktada insanın toplumsal ve tarihsel olarak içinde bulunduğu Giddens tarafından işaret edilen yapılaşma (structuration) ikiliğini (duality) unutmamak gerekir: İnsan hem belir-

66 Bozkurt, N., “Maurice Merleau-Ponty’de ‘Anlamca Belirlenemezliğin’ Felsefesi”, *Çağdaş Felsefelerden Kesitler*, İstanbul, 1990.

67 Gadamer, H.H., “Tarihsel Bilinç Sorunu”, P. Rabinow, W. Sullivan (Deri.), *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Çev.: T. Parla, İstanbul, 1990, s. 82.

68 Mills, C.W., *Toplumbilimsel Düşün*, Çev.: O. Oskay, Ankara, 1979, s. 246.

li bir yapıyı (ve tarihi) yaratır, hem de o yapı (ve tarih) tarafından yaratılır.⁶⁹

O halde, hayat-dünyayı tarihsel olarak çerçevelemek, bireyin diğer bireylerle girdiği toplumsal etkileşimi ve izlenimler karmaşası olarak etrafında gördüğü, kavradığı ve yorumladığı realiteyi somut bir zemine oturtacaktır.

Bu sayede belirecek bir *"tarih bil inci,"* Gadamer'in ifadesiyle insanların, halkların ya da devletlerin genelde nasıl geliştiğini değil, tam tersine *"bu adamın, bu halkın ve bu devletin nasıl bu hale geldiğini, bu tikellerin nerelerden geçip nasıl tanı buraya geldiklerini anlama(mıza)"* yardım edecektir.⁷⁰

69 Giddens, A., *The Constitution of Society*, Berkeley, 1984.

70 Gadamer, H.H., A.g.m., s. 87 (vurgu orijinalinde).

VI

SEMBOLİK TOPLUM VE POLİTİKA

Daha önce de belirttiğimiz gibi, eğer politikanın sosyolojik incelemeesi esas itibariyle politik etkileşimin ardında yatan etkenleri ortaya çıkarmak ise, bu noktada önem kazanan soru, bu etkenlerin neler olduğudur? Bu soru şüphesiz dolaylı olarak “*Politika nedir?*” sorusu ile özdeş sayılabilir.

Eski Yunan politik düşünüşünden bu yana “*Politika nedir?*” sorusuna çeşitli cevaplar verilegelmiştir. Bu cevapları burada tartışmayacağız. Bunun yerine yapacağımız, politika olgusunu bizim ne ile özdeş gördüğümüzün açıklamasına girişmek olacaktır.

Bize göre, politik etkileşimin ardında yatan etken, “*kontrol*”dür. Dolayısıyla, buradaki çözümlemelerimiz itibariyle, politikayı bir kontrol ilişkisi olarak görüyoruz.

“Kontrol,” her şeyden önce, kabul edilmiş sosyal kurallara dayanan sosyal bir ilişki türüdür. Bu ilişkide bir şahıs veya grubun diğer bir şahıs veya grup üzerindeki bir haktan veya faydadan yararlanmasıdır. Örneğin; kadınların kocalarına tabi olmaları, bu bağlamda bir kontrol ilişkisidir ve bu ilişki içinde kocalar oturulacak evin yerinin kararlaştırılması veya çocukların hangi okula gideceklerinin belirlenmesi hakkına sahip olabilirler.⁷¹ Aynı şekilde, öğretmenlerle öğrenciler, işverenlerle işçiler, polislerle suçlular arasındaki bir kontrol ilişkisinden söz edebiliriz. Hemen belirtelim ki, bir kontrol ilişkisinin “uygun” veya “rasyonel” olup olmaması önemli değildir. Önemli olan bu tür bir ilişkide kontrolü gerçekleştiren aktörün eyleminin o toplumdaki kabul edilmiş sayılan bir kurala dayandırılması ve bu kuralın eylemdeki “hak” lılığı meşru göstermeye yaramasıdır.

Kontrol “*iktidar*” ve “*otorite*” kavramlarıyla yakından bağlantılıdır. Her iki kavram da kontrolün birer biçimidir. “*İktidar*” bir aktörün eylemi ile diğerinin rızası olmaksızın, onu kendi iradesine rağmen yönlendirmesidir. “*Otorite*” ise meşru iktidardır: İktidarın kurumsal çerçevesidir. Daha özgül olarak, otorite bir aktörün diğerinin bilinçli rızasına dayanan kolektif amaçları belirleme eylemine yönelik bir kontroldür.⁷²

Bir kıyaslama yaparsak: İki aktör arasındaki ilişkide, bu ilişki aktörlerden birisinin iradesine karşı gelinmesi halinde dahi sürdürülebiliyorsa bir kontrol şekli olarak iktidar söz konusudur. Ama, söz konusu ilişki iki aktörün kolektif amaçları, oydaşması (consensus) ve işbirliği dahilinde vuku buluyorsa otoriteden söz edebiliriz.

Kontrolün açık veya örtük iki aktörün arasında hakların veya faydaların edinilmesinin kolektif bir eylem şeklinde tezahürüne

71 Belanger, A.J., *Fratnetwork for a Political Sociology*, Toronto, 1985.

72 Hail, P.M., “A Symbolic Interactionist Analysis of Politics”, *Perspectives in Political Sociology*, Ed. A. Efrat, New York, t. y., s. 47.

dayanması⁷³ iktidar ve otorite dışında bir başka kontrol biçimi olarak “patronaj”dan söz etmemizi gerektirmektedir.

Patronaj, aktörler arasında yüz yüze ve şahsi nitelikli, formel otorite bağına dayanmayan mütekabiliyet üzerine kurulu sosyal bir ilişkidir. Bu ilişkide genellikle eşit olmayan iki taraf vardır. Bu iki taraf arasındaki eşitsizlik görelî refah, iktidar ve statü farklılığına dayanır. Taraflardan biri patronajı belirleyen (patron), öbürü tabî olandır (client/yanaşma). İlişkinin özelliği, patronun daima yanaşmasının hayatının idamesi ve refahı için mal ve hizmet arz eden konumda olmasında belirir.⁷⁴

Patronaj ilişkisinin mütekabiliyet (karşılıklılık) esasına dayanması, patronun yanaşmaya mal ve hizmet arz ederken, yanaşma üzerinde bir hakkı ve faydayı elde etmesini de içerir.

Patronajın tamamen şahsi ve eşitsizliğe dayanan nitelikte oluşu, kolektif bir sosyal eylem niteliği taşımaması onu tam anlamıyla kontrol ile özdeş kılmamakta, kontrolün özgül bir şekline büründürmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde “politik etkileşimi” şöyle tanımlayabiliriz: Politik etkileşim, tüm somut biçimleri ile (iktidar, otorite, patronaj) veya bunlardan biri yoluyla bir şahsın/grubun, diğer bir şahsın/grubun üzerinde “kontrol” kurma mücadelesi olup, bu mücadeleyi ve sonuçlarını bir “topluluk” a ve/veya “toplum” a meşru kabul ettirmesi sürecidir.

Kontrolün bir şahsın/grubun diğer bir şahsın/grubun üzerindeki bir hakkı veya faydayı (bunlara genel olarak “çıkar” diyebiliriz) sağlamaya yönelik olduğu hatırlatıldığında, “politik etkileşimi,” sosyal etkileşim türlerinden ayırabilmek için bir kıstasa ihtiyacımız olduğu açıktır. Bu kıstas, kontrol mücadelesinin ve sonuçlarının topluluk ve/veya toplum üyelerince “meşru” görülme-

73 Belanger, A.J., A.g.e., s. 20.

74 Scot, J., “Patronage of Exploitation?”, *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, Ed. E. Gellner. J. Waterbury, London, 1977, s. 22.

si ve bu meşruluğun son tahlilde “zorlayıcı” bir tarzda bile sağlanabileceğinin kabul edilmiş olmasıdır.

Hangi yolla gerçekleşirse gerçekleşsin, politik etkileşimin şu üç muhtemel sonuca yönelik olarak işleyebileceğini söylemek mümkündür:⁷⁵

1. Politik etkileşim, bir şahıs/grubun bir diğer şahıs/grup üzerinde hali hazırda sahip olduğu bir hak veya faydadan yoksun kalmasını doğurabilir,
2. Politik etkileşim, bir şahıs/grubun bir diğer şahıs/grup üzerinde yeni bir hak veya fayda elde etmesini önleyebilir,
3. Politik etkileşim, bazı şahıs/gruplara hak veya fayda sağlarken, diğer şahıs/grupları bundan dışlayabilir.

Bu bakımdan, bize göre “politik hayat,” söz konusu üç muhtemel sonuca yönelik kontrol mücadelesini kapsayan bir eylem bütünüdür.

Geliştirmeye çalıştığımız çözümleme çerçevemizin temel kavramlarından biri olan politik etkileşimi açıklamış bulunuyoruz. Şimdi de, politik etkileşimin vuku bulduğu esas ortamı ifade eden diğer bir temel kavramımız olan “politik topluluğu” (political community) açıklamaya girişelim.

Bundan önce, hemen belirtmemiz gerekir ki, bizim politik topluluk kavramımız, D. Easton’ın kullandığı politik topluluk kavramından farklıdır. Easton, kavramı, politik sistemin politik bir işbölümüyle bir arada tutulan şahıslar grubuna atfen kullanmaktadır.⁷⁶

Kendi kavramımızın, farkını açıklayabilmek için, önce genel olarak topluluktan ne anladığımızı belirtmemiz yerinde olur.

⁷⁵ Bu sonuçlar için D. Easton’dan (Bkz. aşağıdaki eser, s. 50) esinlenmekle beraber kendi terminolojimize dayanan, ondan farklı bir formülasyon öneriyoruz.

⁷⁶ Easton, D., *A System Analysis of Political Life*, Chicago, 1979 (Phoenix Edition), s. 177.

Topluluğu şahsın aidiyet hissettiği bir varlık olarak anlıyoruz. Bu varlık, hısımlık/akrabalıktan daha büyük, fakat toplumdan hemen önceki bir soyutlamayı ifade etmektedir. Topluluk, insanların en temel ve gerçek sosyal hayat deneyimlerini edindikleri evi dışındaki ortamdır. Bu bağlamda, topluluk insanın nasıl sosyal olunacağını öğrendiği ve bunu devamlı uyguladığı bir alandır.⁷⁷

Buradan hareketle, politik topluluk dediğimizde de, analitik olarak insanların politik hayat deneyimlerini edindikleri -bunları öğrenip uyguladıkları- bir ortamı kastediyoruz.

Topluluğun belirleyici ögesi "sınır"dır (boundary). Sınır, şahsın kimliği gibi topluluğun kimliğini de içine alır ki, bu kimlik, sosyal etkileşimin bir gereği olarak ortaya çıkar. Yalnız tüm sınırlar veya herhangi bir sınırın tüm ögeleri, objektif olarak ortaya çıkmaz; o topluluğun insanların zihninde de belirir (gerek aynı tarafta gerek karşı tarafta olsun). Bu bağlamda sınır, sembolik bir niteliğe sahiptir.⁷⁸

O halde, insanların politik olmayı öğrenmeleri de, her şeyden önce, onların kendilerini donatan politik sembolleri aracılığıyla topluluğa duygusal bağlarla bağlanmaları, diğer insanlarla anlamlar ve değerler bakımından bir dayanışma içinde bulunmalarındır.

Dolayısıyla, sembolik anlamda politik topluluk, bir soyutlamadan daha çok bilincin bir ürünüdür. Topluluk bilinci ise, ait olunan topluluğun algılanmasında içkindir ve sınırlar bu bilince dayanarak etkileşim içindeki insanlar tarafından oluşturulur.⁷⁹

Bu bölümde son bir husus olarak, analiz birimi bir kavram olarak neden toplumu değil de topluluğu tercih ettiğimiz üzerinde de kısaca duralım.

77 Cohen, A.P., A.g.e., s. 15.

78 A.e., s. 12.

79 Easton, bu anlamda "sosyal" bir topluluktan söz edilebileceğini ve politik topluluğun bundan farklı olduğunu, bu topluluğu meydana getiren şahısların topluluk duygusuna sahip olup olmamalarının önem arzetmediğini belirtiyor. Bkz. Easton, D., *A System Analysis...*, A.g.e., s. 177, 182-183.

“*Toplum*” yaygın olarak bir ulus-devletin sınırlarını ifade etmekte kullanılmaktadır. Bununla beraber, toplum her zaman politik sınırlara tekabül etmeyebilir. Öte yandan, burada çözümlememiz sosyolojik olaksa ve sosyal olanın analiz birimi de sosyal ise, “sosyal’i toplum ile muadil göremeyiz. İki kişinin etkileşiminden çeşitli gruplara, geniş organizasyonlara ve tabii toplumlara varıncaya kadar çeşitli düzeylerde “sosyal” i bulmamız söz konusudur.

Bir topluluk, farklılığı, bölünmeleri (cleavages), çoğunluğu çağrıştıran bir anlamla yüklüdür. Toplum, bu farklılıkların, bölünmelerin ve çoğulculuğun çerçevelendiği bir bütünselliğin ifadesidir. Sosyolojik bakmak, bu farklılıklara/bölünmelere bakmayı içerir. Bu sebeple topluluğu politik etkileşimin vuku bulduğu esas ortam olarak almak söz konusu bakışa daha uygun olacaktır.⁸⁰

80 Toplum kavramının çeşitli boyutları ve toplulukla olan ilişkisi için bkz. D. Frisby, D. Sayer, *Society*, London, 1986.

Politika olgusuna ilişkin sistematik incelemelerin yaklaşık yirmi beş yüzyıllık bir geçmişi vardır. Bu süre içinde politika farklı yaklaşımlara, kapsamlara ve adlara sahip disiplinler tarafından incelenmiş, ancak son iki yüz yılda bu disiplinler arasındaki işbölümü giderek özgülleşmiş, nihayet 20. yüzyılda şikâyetlere bile yol açan sofistike bir uzmanlaşma gerçekleşmiştir.

18. ve 20. yüzyıllar arasında meydana gelen toplumsal değişimler ve bunlara ilişkin problemler, mevcut toplumsal incelemelere hâkim olan anlayışı da etkilemiştir. Her şeyden önce, toplumsal değişmeye koşut olarak toplumsal gerçekliğin büründüğü çok boyutlu ve girift görünüm karşısında olguları olması gereken gibi ele alan ve bunun ilke ve kurallarını araştıran sosyal felsefe-

ciliğin yetersizliği anlaşılmıştır. Bu ise, olguları olduğu gibi irdelemeye yönelik bilimsel yaklaşımın gelişmesinde bir hareket noktası oluşturmuştur. Böylece, o güne kadar genel bir kabul görmeyen sosyal yasa ve bağımsız sosyal bilim anlayışı 18. yüzyıldan itibaren kabul edilmeye başlamış, bu yeni anlayışı yansıtan yapıtların sayısı giderek artmıştır.

Gerçi, 18. yüzyılda da sosyal olguların felsefi yaklaşımla değerlendirilmesine, toplumsal örgütlerin ve insan ilişkilerinin ne ve nasıl olduklarına değil, nasıl olmaları gerektiği sorununa önem verilmeye devam edilmiştir. Ancak, gene bu yüzyılda sosyal olguların düzenli bir karakteri olduğu, bundan dolayı fiziksel evreni yönetmelere benzeyen doğal yasalara bağlı bulunduğu düşüncesine de varılmıştır. Aynı zamanda, ideal bir sosyal düzenin ilkelerini ve kurallarını saptamak için, önce var olan sosyal örgütlerin incelenmesinin gerekliliği, toplum felsefecilerini sosyal bilime yönelmek zorunda bırakmıştır.¹ Çünkü, toplumsal değişimin toplumsal gerçekliğe kazandırdığı girift niteliği anlamadan, nasıl bir ideal düzene yönelineceğini belirtmenin pek kolay olmayacağı anlaşılmıştır.

Böylece, bir yandan gözleme dayanan çalışmalar gelişirken (örneğin, Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu* (1784) adlı çalışması), öbür yandan "*toplumsal yasa*" anlayışının işlenmesi (örneğin bu hususta, özellikle A. Comte'un katkıları önemlidir), hatta genel bir sosyal bilim kuramı oluşturma girişimleri (örneğin, K. Marx'ın çalışmaları) hız kazanmıştır.^{1 2}

18. yüzyılda meydana gelen bu gelişmelerin sosyal bilim anlayışında yol açtığı iki farklı yönsemeye tanık oluyoruz. Bunlardan birincisi, bütüncül diyebileceğimiz sosyal bilim yönsemesidir. Bu yönsemede hâkim olan düşünceye göre, sosyal bilim bir bütündür; çünkü eğer sosyal olguların bağlı oldukları doğal yasalar varsa, bu tüm olgular için aynıdır ve bunları bulup ortaya

1 Duverger, M., *Sosyal Bilimlere Giriş*, Çev.: Ü. Oskay, 1973, s. 9-14.

2 A.e.,s. 14-19.

çıkarmak tek bir sosyal bilimin görevidir. Bu anlayışın başta gelen temsilcisi A. Comte'dur. Comte, sosyolojiyi bütüncül sosyal bilim olarak takdim ederken, bir yandan da bu yeni bilim dalının pozitif yönünü vurguluyor ve ona özellikle tarihsel gelişmenin yasalarını inceleme görevini yüklüyordu.³

Burada bütüncül sosyal bilim anlayışını daha fazla inceleyecek değiliz. Söylemek istediğimiz, sosyal bilim anlayışından önce nasıl ki toplumsal gerçekliğe ilişkin tüm incelemeler *felsefe* şemsiyesi altında toplanıyor idiyse,⁴ aynı şeyin, *sosyal bilim* kavramının ortaya atılışından sonra, bu kez sosyoloji şemsiyesi altında yapılmak istenmesidir. Comte'un da asıl amaçladığı bu idi.

Ne var ki, Comte, bu çabasında bütünüyle sosyal felsefeden arınabilmiş de değildir. O kadar ki, Aron, Comte'u '*filozoflar arasında bir sosyolog, sosyologlar arasında bir filozof*'⁵ diye tanımlayabilmektedir.

Belirtmek gerekir ki, bu durumda bulunan tek kişi Comte değildir. Belki aynı tanımı ondan öncekiler (örneğin bir Saint-Simon, Proudhon) için olduğu gibi, sonrakiler (örneğin bir Marx, Durkheim) için de yapılabilmektedir. Hatta diyebiliriz ki, hem olanı, hem olması gerekeni bir arada inceleme isteği, 20. yüzyıl başlarına kadar yapılan sosyal bilim çalışmalarında yaygın bir şekilde bulunmaktaydı.

20. yüzyıl ise, 18. ve 19. yüzyıllardaki bütüncül yönsemesinin olduğu kadar, bununla ilintili olarak sosyal bilimler arasında gelişen bir işbölümünün ve uzmanlaşmanın başlangıcını da simgelemektedir. Tekilci sosyal bilim yönsemesinde hâkim olan düşünce, toplumsal gerçekliğin bütün olarak anlaşılabilmesi için,

3 Aron, R., *Main Currents in Sociological Thought*, 1, New York, 1968, s. 102.

4 Bu sadece sosyal inceleme dalları için değil, doğa incelemeleri, pozitif disiplinler için de söz konusudur: Yani tüm disiplinler *felsefe* şemsiyesi altında toplanmaktaydı. Ancak, pozitif bilimlerin bu şemsiye altından çıkmaları, sosyal disiplinlerden önce olmuştur. Bu konuda bkz. C. Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, İstanbul, 1972, 2. b., s. 25.

5 Aron, R., *A.g.e.*, s. 114.

bu bütünü meydana getiren bölümlerin tek tek ve derinlemesine incelenmesi gerektiği idi. Bu ise, ancak toplumsal gerçekliğin her bir bölümüne (örneğin, din, kültür, politika, vb.) tekabül eden uzmanlaşmış sosyal bilim disiplinlerinin yardımıyla başarılabilir-di.

Politik sosyoloji özünde bu düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkan bir disiplindir. Gerçi politik fikir tarihinin çağ açan büyük düşünürlerinden Aristo, Machiavelli ve Montesquieu günümüz politik sosyolojisinin kapsamına giren konuları ele alıp incelemişlerdir; 19. yüzyılda ise Saint-Simon, göreceğimiz gibi, özellikle Marx ve Weber, çağdaş politik sosyolojiye temel malzeme niteliğinde yapıtlar sunmuşlardır. Ama uzmanlaşmış bir disiplin olarak politik sosyolojiyi yukarıda değindiğimiz nedenlerle, 20. yüzyılın bir düşünce ürünü saymakta isabet vardır. O tarihe kadar kimi zaman toplumsal/politik felsefe kimi zaman genel sosyoloji içinde eritilme tehlikesi ile karşı karşıya kalan bu disiplin, ancak 20. yüzyılda çağdaş politik bilim şemsiyesi altında özgün kimliğine kavuşmaya başlamıştır.

Şimdi bu süreci, belirli aşamalar ve bu aşamaları yönlendiren etkenler çerçevesinde daha yakından izlemeye çalışalım.

I

POLİTİK SOSYOLOJİNİN FİKRÎ TEMELLERİ: AVRUPA

Politik sosyolojiyi doğuran en önemli etken sadece yukarıda genel hatlarıyla değindiğimiz felsefi yaklaşımdan sosyolojik yaklaşıma geçişin toplumsal gerçekliği incelemedeki *Problemstellung*'u (sorunu ele alış biçimini) değiştirmesi değildir: Kuşkusuz en iyi sosyal/politik düzenin doğal koşullarının ne olduğunu sormaktan çok, sosyal politik düzenin koşullarını ve mekanizmasını, onu oluşturan öğeleri, bu düzenin geneldte ve özelde devamlılığını ve değişimini çözümleme⁶ politik sosyolojinin doğumunda önemli bir rol oynamıştır. Ancak, politik sosyoloji, Avrupa

6 Eisenstadt, S.N., "General Introduction: The Scope and Development of Political Sociology", *Political Sociology: A Reader*, Ed. S.N. Eisenstadt, New York, 1971, s. 5.

politik düşünüşünde devlet ve toplum ayırımının kavramlaştırılması üzerine inşa edilmiş bir disiplindir. Sosyolojik Problemstellung, bu inşa oluşun sağlam şekilde tamamlanmasında önemli bir işleve sahip olmuştur.

Devlet ve toplum arasındaki ayırım, modern devlet fikrinin doğmasından sonra gündeme gelmiştir. Bu ayırımla birlikte politik düşünüyü en çok meşgul eden konu, devletin mi toplumu biçimlendirdiği, yoksa toplumun mu devleti biçimlendirdiği tartışmasıyla ilgili olmuştur.⁷ O kadar ki, genelde sosyal ve politik alanlar arasındaki ayırımın ne olduğundan kaynaklanan bu tartışma, bugün çağdaş politik sosyolojinin kurucu babaları arasında iki uçlu bir kutuplaşmaya bile yol açmıştır. Bir uçta, politik alanın, bu alandaki kurumların ve süreçlerin özgüllüğünü ve özerkliğini küçümseyenler toplanmıştır. Bu ucu temsilcilerinin başında Marx gelmektedir. Öbür uçta ise, politik alanın hâkim alanı oluşturduğu, sosyal alanın ikincil önemde olduğunu ileri süreren Pareto, Mosca (bir ölçüde Schumpeter) gibi adlar bulunmaktadır.⁸

Politik ve sosyal alanlar arasındaki farklılaşmaya ilişkin kutuplaşma, madalyonun öbür yüzündeki diğer bir kutuplaşmayla ilintili bulunmaktaydı. Bu, devletten yana olanlar ile (Hegel ve izleyicileri ile von Stein), toplumdaki olanlar (Saint-Simon, Proudhon ve Marx) arasında ideolojik bir çatışmanın da ifadesiydi. Birinciler, toplumun devletin egemenliği altına girmesini, İkinciler ise, devletin toplum tarafından sınırlandırılmasını, denetlenmesini veya tamamıyla ortadan kaldırılmasını savunmaktaydılar.⁹

İkinci görüşü savunanlar arasında gerek tezlerinin özgünlüğü ve kapsayıcılığı, gerek politik sosyolojiye katkıları bakımından

7 Runciman, W.G., *Social Science and Political Theory*, Cambridge, 1969, 2nd edition, s. 25.

8 Eisenstadt, S.N., A.g.e., s. 6.

9 Lipset, S.M., "Political Sociology", *Sociology Today*, V. 1, Ed. R.K. Merton ve diğerleri, New York, 1959, s. 82.

Marx'ın ayrı bir yeri vardır. Gerçi Marx doğrudan politika üzerine yazmamıştır. Bununla beraber yaptığı çözümlemelerde, politik/ekonomik çıkar çatışmasının bu çatışmaya dayanan sosyal sınıflar arasındaki mücadelenin biçimlendirdiği bir gölge olgu olduğunu vurgulamıştır; böylece politikanın toplumsal kökenlerine dikkatleri çekmiştir. Marx'a göre politika, yöneten-yönetilen ilişkisinde baskı, kabul veya iknayı sağlamada, kısacası hâkim olmayı veya tabi olmayı belirlemede güce dayanan en önemli araçtı. Bununla beraber Marx, hâkimiyetin (veya tabi olmanın) tıpkı çatışma gibi insan ilişkilerinin doğal bir parçası olmadığını, her ikisinin de sınıflı toplumlara özgü olduğunu, bu tür toplumların üretim biçimlerinin özgül ve somut özelliklerinden kaynaklandığını savunuyordu.^{10 11} Devleti de bu bağlamda hâkim sosyal sınıf(lar)ın hâkimiyetini sürdürme gayesi üzerine inşa olmuş bir yapı olarak görüyordu; bu ise devletin toplum tarafından biçimlendirildiğinin açık bir ifadesi idi.

Ne var ki, hem Marx'ta hem diğerlerinde “devlet mi toplumu biçimlendirir, toplum mu devleti” tartışması, Lipset'in belirttiği gibi, sanki devletle toplum birbirinden bağımsız iki organmış gibi ele alındığından yanlış bir soru üzerine oturtulmuş bir tartışmaydı.¹¹ Buna karşılık, söz konusu tartışma politikayı devletle özdeş gören geleneksel politikkbilim anlayışının eksikliğini sergilemek gibi olumlu bir katkıda bulunmuştur. Bu katkı sayesinde devletin toplumdaki birçok politik kurumdan sadece biri olduğu; politik kuramların da toplumsal kurum kümelerinden yalnızca birini oluşturduğu görüşü genel kabul görmeye başlamıştı ki, bu politik sosyolojinin yeni bir disiplin olarak etkinlik kazanmasında da belirleyici olmuştur. Çünkü o zamandan itibaren, toplumsal kurum kümeleri arasındaki ilişkiyi irdeleme görevini genel sosyoloji üstlenirken, politik kuramlarla diğer kurumlar arasındaki ilişkiyi irdeleme görevi politik sosyoloji disiplinine bırakıl-

10 Miliband, R., *Marxism and Politics*, London, 1977, s. 17-18.

11 Lipset, S.M., A.g.m., s. 82.

iniştir.¹² Böylece politik sosyoloji, genel sosyolojinin uzmanlaşmış bir kolu haline gelirken, geleneksel politik bilimden de çok farklı bir yaklaşımı temsil etmiş oluyordu. Bu gelişme bağlamında politika, devlete sahip olsun veya olmasın, tüm toplumlarda var olan iktidar olgusuyla özdeş kılınacak evrensel bir niteliğe büründürülüyordu.

Politikanın evrensel bir olgu olarak kavranmaya başlamasında Weber'in yaptığı katkı son derece önemlidir. Bu katkı, Weber'in genel sosyolojinin yaptığının tersini yapmış olmasında, iktidar olgusunu *"politik kertede"* ele almayı başarılmasında belirir: Weber, *"Belirli bir toprak sınırları dahilinde buyruklarını idari bir örgüt aracılığı ile fiziksel zora başvurma yeteneğine sahip olarak yerine getiren her egemen grup politik bir gruptur,"* tanımıyla, politikayı (*"toprak"*, *"idari örgüt"* ve *"fiziksel zor"* öğelerine yer vererek) devletle bağdaştırmaya çalışmasına karşın, özellikle iktidar ögesi üzerinde durarak, politikaya bakışı, klasik kurumsal ve hukuksal perspektiften koparmıştır.¹³

Özellikle Marx'ın ve Weber'in derin etkileriyle,¹⁴ 1930'larda Avrupa'da tam anlamıyla kendi özgün kimliğine kavuşan politik sosyoloji,¹⁵ Avrupa'dan beyin göçünün etkisiyle farklı gelişme çizgisine Amerika'da sahip olmuştur.

12 Lipset, S.M., A.g.m., s. 83.

13 Vergin, N., *Politika Sosyolojisi*, İstanbul, t.y., s. 15.

14 Janowitz, M., *"Political Sociology"*, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, V. 11-12, Reprint edition, 1972, s. 299.

15 Bendix, R., Lipset, S.M., *"The Field of Political Sociology"*, *Political Sociology: Selected Essays*, Ed. L. A. Coser, New York, 1966, s. 9-10.

II

POLİTİK SOSYOLOJİNİN FİKRİ TEMELLERİ: AMERİKA

Avrupa kökenli sosyal teorinin 1930'larda Birleşik Amerika'ya girmesi, bir yandan Amerikan sosyolojisinin dar ufkunun genişlemesine,¹⁶ öbür yandan Amerikan politikbiliminin yeni ve değişik bir boyut kazanmasına¹⁷ yol açmıştır. Gerçi daha öncele-ri 1920-30 yılları arasında Amerikan politikbiliminde yeni bir yönseme belirmeye başlamıştı: Chicago Üniversitesi'nden C. Merriam'ın başım çektiği bir grup politikbilimci, klasik politika bilimine karşı cephe almış, yöntem olarak hukuksal ve tarihsel

16 Bendix, R., "Introduction", *State and Society: A Reader in Comparative Political Sociology*, Ed. R. Bendix ve diğerleri, Berkeley, 1973, s. 3.

17 Dahi, R.A., "The Behavioral Approach in Political Science", *Contemporary Political Thought*, Ed. J.A. Gould, V.V. Thursby, New York, s. 121.

yaklaşımı arka plana itip, bulgularını sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve ekonomi gibi disiplinler yardımıyla çözümlemeye girişmişlerdi. Daha sonra bu yönseme diğer bilimadamlarını da etkilemiş, nihayet *"davranışçılık"* adı altında yeni bir ekole dönüşmüştür. Nitekim, H. Lasswell, V.O. Keyjr., D. Truman, H. Simon, G. Almond ve G.E.G. Catlin, çalışmalarını disiplinlerarası bir yaklaşım kullanarak, görgül bilgi ve verilere dayandırmaya başlamışlardır. Bu gelişmeyi R. Dahi şöyle ifade etmektedir: *"Tarihsel olarak belirtmek gerekirse, davranışçı yaklaşım politkbilim içinde bir protesto hareketi idi. Birçok Amerikalı politikbilimci, geleneksel çerçeveden, özellikle tarihsel, felsefi ve betimleyici kurumsal çerçeveden tatmin olmuyordu. Bu açıdan davranışçı yaklaşım daha geniş politik birimlerden bireylerin incelenmesine yönelik bir çerçeve olarak belirdi: Politik hayatın görgül yanlarını yöntemler ve kuramlar aracılığı ile anlama girişimi olarak karşımıza çıktı."*¹⁸

Böylece seçmen ve oy verme davranışı, politik katılma ve kamuoyunun oluşumu gibi süreçlerle; politik partiler, çıkar grupları ve kamu yönetiminde karar alma mekanizmalarına ilişkin çok sayıda araştırmanın gerçekleştirilmesi mümkün olabilmıştır.

Avrupalı göçmen bilimadamları, ABD'de sosyoloji ve politikbilim bölümlerinde önemli pozisyonlara sahip olmuşlardı. Bunlar özellikle politikayı anlamak için sosyolojik ve psikolojik kuramlara eğilmek gerekliliğini vurguluyorlar, Marx'ın, Durkheim'm, Pareto'nun, Mosca'nın, Weber'in, Michels'in, vd. önemine dikkat çekiyorlardı. Bu çabaların davranışçılığın Amerikan politikbiliminde 1930'larda bir dönüm noktası oluşturmasında; 1950'lerde ise yaygınlaşmasında bir hayli katkısı olmuştur. Buna karşılık, söz konusu bilimadamları içinde bir grup, davranışçılığa karşı giderek eleştirel bir tutum takınmaya başlamışlardır. Bu grup (F. Neumann, S. Neumann, P. Lazarsfeld, H. Speier, H.

18 A.e., s. 124.

Gerth, R. Bendix), davranışçı yaklaşımı çok dar buluyor¹⁹ ve politikanın çözümlenmesinde sosyolojiden çok daha fazla yararlanılmasını istiyorlardı. Birleşik Amerika'da politik sosyoloji böylece belirmeye ve gelişmeye başladı; söz konusu sosyolog grup, politikbilimci meslekdaşlarının alanlarına hızla ve vukufla girdi.²⁰

Bunun yanında, politik sosyolojinin ABD'de gelişmesinde bazı kurumsal etkenlerin payı da vardır.

Örneğin, "Uluslararası Sosyoloji Derneği" (The International Sociological Association - İSA) 1950'lerde "Araştırma Komiteleri" (Research Committees) oluşturmuş; "Politik Sosyoloji Komitesi" (The Committee on Political Sociology) İSA'nın bu girişimi doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Aslında böyle bir komitenin kurulması için ilk teklif, İtalya'nın Stresa kentinde 1959 yılında toplanan "4. Dünya Sosyoloji Kongresi"nde, bir grup sosyal bilimci (S. Eisenstadt, M. Janovitz, S.M. Lipset, S. Rokkan) tarafından yapılmış, ancak komite 1960'ta faaliyete geçirilmiştir. 1963'te ise, "Karşılaştırmalı Politik Sosyoloji" üzerine ilk uluslararası konferans düzenlenmiş (Tampere); bunu 1965'te (Gambidge'de) düzenlenen İkincisi izlemiştir. 1968'de düzenlenen üçüncü konferans, politik sosyolojiye ilişkin uzmanlık konularının belirlenmesi bakımından ayrı bir öneme sahip olmuştur. Nitekim bu konferansta "Politik Sosyoloji Komitesi" içinde beş ayrı çalışma grubu oluşturulmuş, bu grupların işleyecekleri şu uzmanlık konuları saptanmıştır:

19 Davranışçılık, sadece bu grup tarafından değil, Amerikalı politikbilimciler tarafından da eleştirilmiştir ki bunların başında D. Easton gelmektedir. Gerçi Easton, politika biliminde teorinin unutulduğu yerden çıkartılıp geliştirilmesini "davranışçılık devrimi"ne bağlamaktadır; buna karşılık, davranışçılığı "aşırı olguculuk" (hyper factualism) ile malul bulmakta ve bunun burada belirtmeyeceğimiz birçok sebebini sıralayarak davranışçılığı eleştirmektedir. Bkz. Tekeli, Ş., *David Easton'ın Politika Teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1976, s. 28, 72/78.

20 Dahi, R.A., A.g.e., s. 121.

1. Karşılaştırmalı seçmen davranışı,
2. Karşılaştırmalı öğrenci politikası,
3. Karşılaştırmalı ulus kurma süreci,
4. Silahlı kuvvetler ve toplum,
5. Karşılaştırmalı topluluk incelemeleri.²¹

Hiç kuşkusuz bu tür kurumsal faaliyetler bir yandan uzmanlar arasındaki karşılıklı bilgi alışverişini, dolayısıyla mukayeseli araştırmaları özendirmiş; öbür yandan politik sosyolojinin uluslararası düzeyde kabul görmesinde son derece faydalı olmuştur. Bir diğer yarar, dolaylı olarak politik sosyolojinin politika bilimi ile olan sınırlarının belirlenmesinde, giderek içeriğinin saptanmasında ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar, politik sosyolojinin bugünkü görünümünü kazanmasında önemli katkıda bulunmuşlardır.

21 Bu bilgiler için bkz. Rokkan, S., "International Cooperation in Political Sociology", *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, Hd. E. Allardt, S. Rokkan, New York, 1970.

III

POLİTİK SOSYOLOJİNİN TÜRKİYE'DEKİ FİKRİ TEMELLERİ

Geçmişî o kadar eski olmasa bile, Türkiye'de genelde sosyal bilim çalışmalarının gelişim çizgisi bir anlamda Avrupa'dakine benzemektedir. Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de başlangıçta toplumsal felsefecilik oluşmuş, olgulara yönelik incelemeler yapılmamıştır. Bu türde ilk çalışmalar ancak Ziya Gökalp'in katkısıyla ortaya çıkmış; kısmen verilere dayanan bir sosyal olgudan söz edilir olmuştur.²² Ne var ki, Gökalp de, tam anlamıyla kendisini toplumsal felsefecilikten kurtaramamış, hatta giderek "resmî" bir ideologa dönüşmüştür.

22 Kıray, M., "Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Ankara, 1971, s. 9.

Gökalp'in sosyolojiyi bir disiplin olarak 1914'te İstanbul Üniversitesi'ne sokması, aslında toplumsal felsefeciliğe ilgiyi azaltmamış, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde olgulara dönük olmayan yaklaşım uzun yıllar bizde de devam ettirilmiştir. O kadar ki, Kıray'ın belirttiği gibi, 1940'lara kadar temelde bir bünye değişikliği geçirmemize karşın, üniversitelerimizde bunların araştırılması diye bir şey söz konusu olmamıştır. Ancak 1940'larda Ankara Üniversitesi'nde böyle bir çaba başlamıştır.^{23 24}

Özgül olarak politikaya dair incelemelerde de durum pek farklı değildir. *"Türkiye'de politik düşünce ve politik yazıların inanılmayacak kadar gelişmiş bir tarihçeye sahip olmasına, hatta "Osmanlı İmparatorluğu sürecinde yazılmış eserlerin en orijinallerinin politik alanda bulunmasına karşın felsefi yaklaşımın bu incelemelerde de hâkim olduğunu görüyoruz. Çünkü esas itibarıyla Osmanlılar'da politik düşünce, politik gücün kullanılması ve otoritenin kabulü için gerekçeler yaratma sorunu ile ilgili olmuştur"*^{25 26} ki, bunun özünde yatan yaklaşım politik felsefeciliktir. Gerek İttihat ve Terakki döneminde, gerek Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında *"politik ilimlere konu olacak birçok malzeme ortaya çıkmakla beraber politik ilimlerin ilim olarak gelişmesinde büyük başarı sağlanamamasının bizce en önemli sebebi, söz konusu yaklaşımın hâkimiyetinin kınlanamamasıdır.*

Bu bakımdan önemli bir aşama *"Siyasal Bilgiler Okulu"*nun (SBO) 1948 yılında Ankara Üniversitesi bünyesine fakülte olarak kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. Okul bundan böyle *"Siyasal Bilgiler Fakültesi"* adını taşımaya başlamıştır. Böylece, hem *"politik ilimler"*in bilimselleşmesini sağlayacak, hem de söz konusu

23 A.m., s. 9.

24 Karpat, K., *"Politik İlimler Araştırmaları", Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Çelişmesi*, A.g.e., s. 67.

25 A.m., s. 67.

26 A.m., s. 67-68.

kurum içinde ileriki yıllarda politik sosyolojiyi bir disiplin olarak ortaya çıkartacak süreç başlamış oluyordu.

Bu süreç içinde 1950'li yıllarda, II. Dünya Savaşı'ndan sonra artmaya başlayan Amerikan politik etkisi ve kültürel rolünün Türkiye'de de yoğunlaşmasıyla beraber, SBF, ders programında köklü değişiklikler yapma gereksinimi duymuş, bu doğrultuda ilk adımını atmıştır. Bu tarihe kadar SBF taşıdığı isme karşın Avrupa Üniversiteleri'nin klasik hukuk öğretimi programlarının, ekonomi ve maliye disiplinlerinin bir karmasının uygulayıcısı olmuştur. 1859 yılında Fransa'dan esinlenerek kurulmuş olan bu yükseköğretim kurumu, kamu yönetiminin üst kademe yöneticilerini, diplomatik temsilcilerini, vd. yetiştirme işlevini üstlenmişti. Üniversiteler bir kurum haline gelince, bu defa personel yetiştirmenin ötesinde bilimsel araştırmalara girişme zorunluluğu duymuştu. Böylece, 1950'lerin başında Anayasa Hukuku, Kamu Yönetimi gibi dersler okutan Bahri Savcı ve Yavuz Abadan bu derslere daha çok politika bilimine yönelik bir içerik kazandırmaya girişmişlerdir. Örneğin, Y. Abadan yayımladığı Aile Hukuku ve Devlet Nazariyeleri (1952) adlı kitabının birinci kısmını *"kamu hukuku kavramı"*, *"devletin unsurları ve işlevleri"* gibi konulara ayırırken, ikinci kısmında *"parti doktrinleri"* ne yer vermiştir. Hiç kuşkusuz bu tür eklektik bir yaklaşımın politika bilimini tam anlamıyla yerleştirdiğini söyleyemeyiz. Yine de ülkemizde politikanın salt hukuki bir yaklaşımla incelenmeyeceği düşüncesinin belirmesi bu tür erken dönem çalışmalarının katkısıyla olmuştur.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, SBF'de olsun, diğer kuramlarda olsun, hukuk yaklaşımını benimseyenleri politika bilimi içerikli çalışmalara yönelten önemli etken, 1950'de çok partili politik hayata geçişle yaşanan rejim değişikliğinin doğurduğu yeni toplumsal ve politik oluşumların zorlamasıdır. Hukuk çer-

Bu kısımdaki bilgiler Prof. Dr. N. Abadan-Vnat ile yapılan özel bir söyleşiden derlenmiştir.

çevesinin bu oluşumları tam anlamıyla kavramada yetersiz kalmış olması, politika bilimi çerçevesine bir rağbet yöneltmiştir. Nitekim Türk Politika Bilimi'ni sağlam temellere oturtmada büyük emeği geçen Tarık Zafer Tunaya 1952 yılında *Türkiye'de Siyasi Partiler* adlı kapsamlı kitabının "Önsöz"ünde bu durumu şöyle açıklamaktadır: *Memleketimiz tarihinin hiçbir devresinde rastlamadığı demokratik inkişaflar içinde bulunmaktadır. Ve asıl bu senelerde, hayli geç kalmış olmakla beraber bizim için yeni hadiselerin şimdiye kadar karşılaşmadığımız zorluklar tevliid ettiği ve edeceği buhranlı senelerde, memleketimizin siyasi partilerini ve dokunulmamış taraflarını, ileriki inkişaflarını tayin ve tahmin bakımlarından bilmek lüzumu ve mecburiyeti vardır... Siyaset İlmi (Political Science-Science Politique) adında yeni bir branşın üniversite kürsülerinde inkâr edilemez ve muzafferane bir gelişme kaydetmekte bulunması, bizim de kendi sahamızda bu modern gidişe ayak uydurmak ve yardım vazifemizi meydana çıkarmaktadır."*

Tunaya'nın sözünü ettiği bu modern gidişe "ayak uydurmak" çabaları SBO'nun fakülteye dönüştürülmesinden sonra daha da hız kazanmıştır. Bu kurum yeni kimliğine kavuşunca da, Avrupa'daki kameralist bilim anlayışına uygun olarak lisans düzeyinde belirli uzmanlık alanlarının gelişmesine olanak tanıyan uzmanlık şubeleri sistemine son vermemiştir. Böylece yüksekokul bulunduğu sırada kurulmuş olan Maliye, Diploması, İdari Bilimler şubelerinin gelişmesi yeni boyutlar kazanmış; çağdaş bilimsel gereklere uygun yeni uzmanlık dalları tek bir konu etrafında örgütlenmiş bulunan fakültelere kıyasla daha kolay yerleşmiştir. Dolayısıyla, SBF'de "Politika Bilimi", "Politik Teoriler", "Mukayeseli Devlet İdareleri," vd. dallar bu sayede kökleşebilmiştir. Belirtmek gerekir ki, bu gelişimi hızlandıran bir takım dış etkenler de rol oynamıştır. SBF'nin 1952'de Birleşmiş Milletler'in önerisi üzerine kendi bünyesinde Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü kurması, bu etkenlerin başında gelenlerden bir

tanesisidir. Söz konusu Enstitü'nün kurulmasıyla beraber bir grup Anglosakson bilimadamının gayretiyle normatif alanda idare hukuku anlayışının ötesinde devlet mekanizmasının işleyişini politik bilim kavramlarıyla anlamaya çalışan yeni bir disiplin olarak "*Kamu Yönetimi*" popülerlik kazanmaya başlamıştır. Yine SBF'nin 1955-59 yılları arasında "*Amerikan Yardım Programı*"nın bir sonucu olarak New York Üniversitesi ile organik bir işbirliği oluşturması ve ders programını bu çerçevede gelen uzmanlarla birlikte gözden geçirmesi Anglo-Amerikan politikkabili mi kavramlarının ve anlayışının iyiden iyiye yerleşmesine yol açmıştır. 1960'tan sonra ise, bu kez UNESCO'nun yardımı ile yine SBF'ye bağlı olarak Basın Yayın Yüksek Okulu'nun kurulması, zorunlu olarak politik iletişim kavram ve kuramlarına yeni alanlar açmıştır. Ayrıca gene bu dönemlerde SBF İdari İlimler Enstitüsü'ne bağlı "*Halkoyu Araştırma Grubu (SİHAG)*", seçmen davranışı, kitle iletişim araçlarının etkinliği, vb. konularda sınırlı da olsa görgül araştırmaların yapılmasına olanak sağlamıştır. Örneğin, Nermin Abadan-Unat'ın 1966 yılında yayımladığı *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili* adlı kitabı bu çerçevede ortaya çıkan ilk kapsamlı çalışma olmuştur. Yazar bu çalışmada, bir yandan seçimin hukuki temellerini ve politik süreç olarak seçim mücadelesinin çeşitli aşamalarını; öbür yandan Eskişehir ve Diyarbakır'da 270 kanaat önderini kapsayan bir görgül araştırma ve politik partilerin profilini ve politik parti adaylarının sosyal kökenlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

Abadan-Unat'ın bu çalışması, aynı zamanda SBF içinde politik sosyolojiyi temel alan bağımsız bir kürsünün kurulmasının da gerekçesini oluşturmuştur. Ancak bu kürsü "*Politik Sosyoloji*" değil, "*Siyasal Davranış*" adı altında kurulmuştur. Türk üniversiteleri arasında ilk defa SBF'de kurulan böyle bir kürsünün adı -haklı olarak- çeşitli eleştirilere hedef olmuştur. Nitekim, aynı yıllara rastlayan ve aynı içeriği taşıyan dersin BYY'deki adı

“Siyaset Sosyolojisi” idi. Hiç kuşkusuz, belirtmek gerekir ki, söz konusu farklılık, davranışçı okulu egemen kılma gibi bir tercihten kaynaklanmamıştır. O halde, farklılığı yaratan gerekçe nedir? En önemli gerekçe, SBF’deki kürsü sistemi uyarınca Politik Sosyolojinin Sosyoloji Kürsüsü’nün bir alt dalı haline getirilmesini önlemek, ona genel sosyolojiden bağımsız bir kimlik kazandırmaktı ki, bu da değişik adla yeni bir kürsü kurmakla mümkün olabilmektedir. Buna bağlı olarak, elbette politik sosyolojinin genel sosyolojinin bir parçası olarak varlığını sürdürmesinde be-
liberebilecek olan politikanın sosyolojik redaksiyonunun, politika biliminin alanını genişletme çabalarını durgunlaştıracığı hususundaki endişeden de söz etmeliyiz. Bu ise, akademik personel devşirmede bir takım darboğazlar doğuracak; belki politika incelemelerinin çok uzun süre sosyologların tekeline kalmasına yol açacaktı.

SBF’de bu şekilde bir gelişme seyri gösteren politik sosyoloji, diğer kuramların öğretim programlarında da yer edinmiştir. Örneğin, ODTÜ’de, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde, Türk yönetimine geçtikten sonra Boğaziçi Üniversitesi’nde, nihayet 1975’te Bursa (Uludağ) Üniversitesi’nde (İstanbul İktisat Fakültesi Siyaset İlmi Kürsüsü’nün patronajı altında) politik sosyolojinin kapsamına giren konularda dersler konulmuş, araştırmalar yapılmış ve konunun uzmanlarının yetiştirilmesine başlanmıştır.

Bu arada, örgütsel düzeyde *“Türk Siyasi İlimler Demeği”* ve *“Türk Sosyal Bilimler Demeği”* nin düzenlediği toplantılar, yaptırdığı araştırmalar ve çevirilerin de politika bilimi ve sosyolojinin gelişimine yaptığı katkıları anımsatmak gerekmektedir.

Bugün ülkemizde politik sosyolojinin kapsamına giren konularda azımsanmayacak bir araştırma yazını olduğu gibi, uluslararası düzeyde de etkinlikleri olan birçok uzman yetişmiş bulunmaktadır.

I

POLİTİKA YAZININDA POLİTİK KÜLTÜR KAVRAMI VE ÇEŞİTLİ KULLANIŞLARI

Politika yazınında (literatüründe) politik kültür (Political Culture) kavramını esas alarak çözümleme yapanların yöneldikleri amaç aslında ortaktır: İncelenen politik sistemin işleye gitmesine katkıda bulunan kültür tipinin belirlenmesi. Bununla beraber, politik kültür adı altında farklı anlamlara dayanan tanımlar yapılmaktadır. Örneğin, politik kültür denildiğinde, bazen bir ulusun politik gelenekleri veya kamu kurumlarına ruh veren özellikleri anlatılmaktadır. Bunun yanında, politik hayata damgasını vuran resmi olmayan kurallara; o toplumda hâkim olan politik ideolojinin dile getirdiği amaçlar da politik kültür kavramı içinde düşünülmektedir. O kadar ki, bu bağlamda, politik ön yargılardan politik üsluba; politik ruh halinden neyin meşru

olup neyin meşru olmadığına varıncaya kadar birçok özellik politik kültüre atfedilmektedir.

G.M. Patrick, politik kültürün politika yazınında esas itibarıyla dört farklı tanıma dayanan, dört farklı kavramlaştırmasının bulunduğunu söylemektedir. Bunlar:¹

1. D. Easton'ın yapmış olduğu "*nesnel*" (objective) kavramlaştırma,
2. G. Almond, B. Powell ve S. Verba'nın "*Psikolojik*" veya "*öznel*" (subjective) kavramlaştırmaları,
3. L.W. Pye'in "*bulgusal*" (heuristic) kavramlaştırması,
4. R.D. Fagen ve R.C. Tucker'in "*içlemsel*" (comprehensive) kavramlaş turnasıdır.

Politik kültürün "*nesnel*" kavramlaştırması, tam da işleye gitmekte olan politik sistem (nesnel) ile uygun olan politik kültür arasındaki ilişki temeline dayanır. Burada nesnellikten kasıt, bireylerden bağımsız, onları aşan, fakat aynı zamanda onları bir arada tutan bir bütünlüktür. Nitekim, Easton'a göre bu anlamda her toplum, amaçları ve varsayımları çok kutsal ve ihlal edilemez olan kendi politik-kültürel totem ve tabularına sahiptir. Bunlar tartışma dışı olup belirli bir saygı gerektirir. Bu çerçevede, politik kültür belirli bir düşünme, hissetme ve davranma örüntüsünü amir, inançlar, fikirler, normlar ve değerler dizisidir. Politik sistemin girdileri (inputs) ve başarımı (performance), politik kültür tarafından etkilenir. Dolayısıyla, nesnel olarak, belirli bir sistemin başarımı, belirli bir politik kültürle uyumlu olmaya bağlıdır.^{1 2}

Politik kültürün psikolojik veya öznel kavramlaştırması, nesnel kavramlaştırmasının tam tersidir. Yani bireylerden bağımsız, onları aşan bir politik kültür kavramı değil, aksine bireyde (öz-

1 Patrick, G.M., "Political Culture", *Social Science Concept: A Systematic Analysis*, Ed. G. Sartori, Beverly Hills, 1984, s. 271-280.

2 Easton, D., *A System Analysis of Political Life*, New York, 1965.

ne) temellendirilen bir kültür kavramı söz konusudur. Örneğin, G. Almond, B. Powell ve S. Verba, çeşitli bireysel ve ortak çalışmalarında yaptıkları kavramlaştırma bağlamında, politik kültürü, bir politik sistemin üyeleri arasında politikaya karşı bireysel tutum ve yönelimlerin bir örüntüsü olarak tanımlamaktadırlar. Bu açıdan, politik kültürden söz ettiğimizde, esasen bir politik sistemin üyelerinin bilişlerinde (cognitions), duygularında ve yargılarındaki içselleştirmeye atıfta bulunuyoruz demektir.³

Bulgusal (heuristic) kavramlaştırma, bir anlamda görgül bir temellendirmeye dayanır. Buna göre, politik kültürün ne olduğu ancak araştırma yapılarak bulunur. Örneğin, L.W. Pye'm politik kültür kavramlaştırmasma hâkim olan görüşü budur. Pye'a göre, politik kültür bir toplumun geleneklerini, kamu kurumlarının ruhunu, yurttaşlık bağını, kolektif akıl yürütmeyi, liderlerin üslubunu ve kodlarını içerir. Bunun için ve o topluma ilişkin bir araştırma yapma gereği Pye'in en fazla vurguladığı yöntemsel hususların başında gelir. Gerçi Pye bu vurguyu yaparken öznel kavramlaştırmanın işaret ettiği, psikolojik eğilimlerin önemini ve değerini inkâr etmiyor. Ama onlar kadar toplumun kolektif tarihinin bir ürünü, hem de o sistemi meydana getiren bireylerin şahsi hayat tarihlerinin bir ürünü olmaktadır.⁴ Pye, bu noktadan hareketle, Çin, Burma gibi bazı toplumlar üzerine yaptığı araştırmalarla, politik kültürün somut olarak nasıl bulgulanabileceğini de bize göstermiştir.⁵

Politik kültürün içlemsel (comprehensive) kavramlaştırması, "politik kültür" dendiğinde, bu kavramı meydana getiren nitelik

3 Almond, G., *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston 1966; G. Almond, B. Powell, Jr. (Ed.), *Comparative Politics Today: A World View*, Boston, 1980.

4 Pye, L.W., "Introduction: Political Culture and Political Development", *Political Culture and Political Development*, Ed. L.W. Pye, S. Verba, Princeton, 1965.

5 Bkz. Pye, L.W., *Politics, Personality and Nation Building: Burma's Search for Identity*, New Haven, 1962; *The Spirit of Chinese Politics*, Cambridge, 1968.

ve özelliklerin tümünü anlar. Nitekim, gerek R.R. Fagen'in,⁶ gerek R.C. Tucker'in⁷ çalışmalarında bu tür kavramlaştırma bağlamında politik kültür, bireylerin davranışları ve zihin yapıları arasındaki bağlaşılmayı (convert) ifade eder; açık (overt) davranışlar ve bunları yönlendirmede etkili psikolojik etkenlerin tümü politik kültür kapsamında değerlendirilir. Kapsamı en geniş politik kültür kavramlaştırması budur.⁸

Yukarıda belirtilen dört kategori kavramlaştırma arasında Politika Bilimi'nde en yaygın olarak kullanılan, dolayısıyla birçok çalışmanın etkilendiği "öznel" veya "psikolojik" politik kültür kavramlaştırmasıdır. Bu çalışmanın benimsenmiş olduğu semboller sistemi olarak politik kültür kavramlaştırması da, psikolojik kavramlaştırmanın bazı yanlarından etkiler taşımakta, hatta bu etkiler sayesinde bir bütünsellik göstermektedir. Bu itibarla aşağıda politik kültürü semboller sistemi olarak açıklamaya girişirken, psikolojik kavramlaştırmayı kalkış noktası olarak almak uygun olacaktır.

6 Fagen, R.R., *The Transformation of Political Culture in Çuha*, Stanford, 1969.

7 Tucker, R.C., "Culture, Political Culture, Cotnmunism", *Political Culture and Communist Studies Konferansı'nda sunulan tebliğ*, 19-21 Kasım 1971.

8 Patrick, G.M., A.g.m., s. 266.

II

SEMBOLLER SİSTEMİ OLARAK POLİTİK KÜLTÜR

A. Psikolojik Temel

Hatırlanırsa, psikolojik kavramlaştırma, politik kültürü öznde temellendirmekteydi. Bu noktadan hareketle, bir ulusun politik hayatına dair o ulus bireylerinin, tutum, inanç ve duygularının bütünü politik kültür olarak adlandırılmaktadır. Bununla beraber, o ulusun tarihinin mevcut sosyal, ekonomik ve politik kültürü biçimlendirmede bir payının olduğu da kabul edilmektedir. Geçmiş deneyimler tarafından biçimlendirilen tutumlar gelecekteki politik davranışlar üzerinde de önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu açıdan, sonuç itibariyle, bireylerin öğrenerek eylemde bulunmaları kadar, eylemde bulunarak öğrenmeleri de mümkün olmaktadır ⁹

9 Almond, G. A., Powell, B., Jr., *Comparative Politics: System, Process, and Policy*, Boston, 1978, 2nd Hdition, s. 25.

Bireylerin politik nesnelere karşı tutumunu oluşturmaya katkıda bulunan üç etken ayırt edilebilir. Bunlar:^{10 11}

1. Bilişsel (Cognitive),
2. Duygusal (Affective),
3. Yargısal (Evaluative) etkenlerdir.

Birey, politik sistemin işleyişine, onun önde gelen şahıslarına ve mevcut politika sorunlarına dair belirli bir bilgiye sahip olabilir. Bu bilgi, hiç şüphesiz, bireyin bütün olarak sisteme uymasının tamamlayıcı bir parçası işlevini görebilir.

Öte yandan, birey, sistemi, ailesinin ve/veya arkadaşlarının etkisiyle duygusal olarak reddedebilir. Otoriteler tarafından kendisine empoze edilenlere duygusal olarak uymayabilir.

Nihayet, birey, sistemi moral bir değerlendirmeye tabi tutabilir. Söz gelimi, bireyin demokratik normları, onu, sistemin politik taleplere yeterli düzeyde yanıt vermediği sonucuna götürebilir; veya ahlaki normları, kayırmacılığı kınamasına yol açabilir.

Bireyin sisteme karşı tutumu ister bilişsel, ister duygusal, ister yargısal olsun, bu üç etken birbiriyle bir iç bağa sahiptir: Sistemin bir değerlendirmesini yapmak için, şüphesiz onun hakkında bazı bilgilere sahip olmak gerekir. Bu bilgiler duygularımız tarafından yönlendirilmiş olabilir. Nihayet bilgilerimiz duygularımızı yönlendirebilir.¹¹ Bununla beraber, kabul etmeliyiz ki, yargılarımızın ve/veya duygularımızın temelleneceği asgari bir bilgi, en büyük ihtiyacımızdır. Bilginin sahip olduğu önem derecesi, politik kültür tipini de belirleyici niteliktedir. Şüphesiz meseleye tersinden de bakılabilir: Politik kültür tipi, bilginin sahip olabileceği önem derecesini belirleyebilir, onun duygusal ve yargısal etkenlerle olan ilintisini yönlendirebilir.

Psikolojik kavramlaştırma üç kültür tipi öngörür. Bunları:

10 A.e.,s. 25.

11 A.e.,s. 26.

1. Yöresel (Parochial),
2. Uyruk (Subject),
3. Katılımcı (Participant) nitelemeleriyle ayırt edebiliriz.¹²

“Yöresel” nitelikli politik kültürde, birey köy veya kabile grubunun dışında politik sistem denen daha kapsamlı bir varlığın çok az farkındadır veya hiç farkında değildir. Dahası, bu tip kültürde birey, ne politik sisteme yönelik muhtemel etkisinin, ne de ona karşı yükümlülüklerinin bilincindedir. Dolayısıyla, bireyin politik sisteme (onun girdi ve çıktılarına) ve politik aktör olarak kendi kendine yönelik bilişsel, duygusal ve yargısal yönelimleri sıfıra yakındır.¹³

Buna rağmen, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde okur yazar oranının yüksekliği, kitle iletişim araçlarının yaygın nüfuzu gibi etkilerle saf (püre) yöresel politik kültür tipine rastlamak zor olduğundan; bu tip, geleneksel ve geçiş toplumlarına özgü kalmaktadır.

“Uyruk” politik kültür tipinde birey, yaşantısında ulusal politik sistemin etkisini veya potansiyel etkisini idrak eder ve kendini onun bir parçası olarak görür. Fakat, politik hayattaki rolü pasiftir ve hükümet tarafından yönlendirilir. Politika tercihlerine göre, yönetime dair pozitif veya negatif beklentilere, rejim ve otorite hakkında meşruluk anlayışına veya ondan yabancılaşma duygusuna sahip olmakla beraber, politik katılımcı değildir.

“Katılımcı” politik kültürde ise birey, sistemin girdi sürecinin farkındadır ve politikaya katılmaya isteklidir. Daha önemlisi, bu kültür tipinde birey katılım için fırsatların kullanımını değerlendirme yeteneğine ve dolayısıyla etkinlik duygusuna sahiptir.

Görüldüğü gibi, hangi tip politik kültür yürürlükte olursa olsun, son tahlilde bireylerin hep tutum, inanç ve değerleri ön

12 A.e.,s. 35.

13 Huntington, S.P., Dominquez, J.I., *Siyasal Gelişme*, Çev.: E. Özbudun, Ankara, 1986, s. 20.

planda tutulmaktadır. Bu, psikolojik kavramlaştırmanın önemli bir eksiğidir. Çünkü, bir kültürden bahsedebilmemiz, bir kolektivitinin varlığını zorunlu kılar. Başka bir deyişle, bireylerin inançları, değerleri ve tutumları vardır ama kültürleri yoktur. Kültür, ulus, bölge, sınıf, etnik topluluk, formal organizasyon, parti gibi bir kolektivite özelliğine dayanır.¹⁴

Grup veya topluluk hayatının kolektif tasarımı (collective representation) ise sembollerdir. Semboller, bütünleştirici güçler olarak çalışır; dolayısıyla bireyleri birleşmiş bir bütüne birlikte bağlayarak, kolektivitinin önkoşulu olan dayanışmayı da yaratır.¹⁵ Dahası, semboller aktörü yönlendirir, ona karışık ve belirsiz politik dünyayı anlamlandırmada yardım eder.¹⁶

Zaten politik kültürü en iyi anlamların sistematik çözümlemesini yaparak anlayabiliriz ki, bu da politik kültürü bir politik semboller sistemi olarak görmektir.¹⁷

O halde, bireyin inanç, tutum ve değerler temeli üzerine kolektif tasarım olan sembolleri çatmadan politik kültürü tam olarak anlamaya, hatta ondan söz etmeye olanak yoktur.

B. Sembolik Çatı

Semboller, zihni kurgular olarak insanlara anlamlandırma araçlarını sağlarken, onlar için aynı zamanda, topluluğun sahip olduğu özel anlamları ifade etmenin yollarını da belirler.

Bunu yaparken, sembollerin yönelmiş oldukları üç amaç vardır. Bunlar:¹⁸

14 Elkins, D.J., Simeon, R.E.B., "A Cause in Search of Its Effect, (or) What Does Political Culture Explain?" *Comparative Politics*, 11/2 (1979), s. 129.

15 Klatch, R.E., "Of Meanings and Masters: Political Symbolism and Symbolic Action", *Policy*, 21/1 (1988), s. 139.

16 A m., s. 140.

17 Dittmer, L., "Political Culture and Political Symbolism", *World Politics*, 29/4 (1977), s. 566.

18 Elder, C.D., Cobb, R.W., *The Political Uses of Symbols*, New York, 1983, s. 31-32.

1. *Zihinsel Ekonomi Yapmak*: Özetleme, bilgi ve yaşanan olayı indeksleme faaliyeti. Örneğin, ABD’de Başkan Ronald Reagan döneminde uygulanan ekonomik politikaları tüm anlamlarıyla “Reagan-economics” şeklinde tek bir kelimeyle çağrıştırmak gibi. Aynı şekilde Türkiye’de “24 Ocak”, “12 Eylül” örnek olarak belirtilebilir.
2. *İletişim İhtiyacımızı Karşılama*: Örneğin, mezun olunan bir okulun yakaya takılan rozeti, tutulan bir futbol takımının amblemi, birbirini hiç tanımayan iki insanın bile ilk anda iletişim kurmalarına vesile olabilir.
3. *Toplumsal/Politik Kimlikleri Belirlemek veya Onamak*: Ulusal marşın, bayrak töreninin, ulusal liderin ölüm yıldönümünün, devletin kuruluş yıldönümünün gördükleri işlevi bu kategoride değerlendirebiliriz.

Öte yandan, semboller, insanları günlük hayatın dünyevi havasından alır, kolektivite ile yeniden birleştirir ve politik topluluğa olan inancı yeniden onar.¹⁹ Bunu yaparken de, toplumsal hayatın karmaşık gerçekliğini organize ederler ve bilişsel yol haritaları rolünü görürler.²⁰ Dolayısıyla, politik hayatta aktör, bu bilişsel yol haritasına bakarak yönlendirilir ve içinde bulunduğu politik dünyayı anlamlandırır. Örneğin “*Muhafazakâr*” ve “*Liberal*”, “*Solcu*” ve “*Sağcı*” ayrımları ve sıfatları, bu anlamlandırmayı kolaylaştıran yaftalar olarak belirlenebilir. Bu tür yaftaların oynadığı rolün etkisine dair somut bir örneği Türkiye’den verebiliriz.

Şerif Mardin, bir makalesinde,²¹ Türkiye’de eskiden beri en ciddiye alınan radikalizm şeklinin din aleyhtarlığı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, Mardin’e göre, geniş kapsamlı sosyal reform isteyen bir kimse, bunu bir din esasına oturtabilirse “sol-

19 Klatch, R.E., A.g.m., s. 139.

20 Geertz, G., “Thick Description: Toward an interpretive Theory of Culture”, *The Interpretation of Cultures* içinde, New York, 1973.

21 Mardin, Ş., “Siyasal Sözlüğümüzün Özellikleri: 1. ‘Faşizm’, Siyasal ve Sosyal Bilimler”, *Makaleler 2* içinde, İstanbul, 1990, s. 142.

cu" sayılmamakta fakat özel mülkiyetin ve girişimin en ateşli savunucusu din aleyhinde ise "solcu" olmaktadır.

Örneğimiz, sembollerin (burada "din aleyhtarı" olup olma- ma) bilişsel yol haritaları olarak, etkileşimde bulunduğumuz insanları nasıl anlamlandırabileceğimizi göstermenin yanı sıra, sembollerin ideolojilerle ve inanç sistemleriyle olan ilişkilerine de bir ölçüde işaret etmektedir. Bu itibarla, bu noktada sembollerin hangi koşullarda ideolojilere veya inanç sistemlerine dönüşebileceği sorusu önem kazanmaktadır. Aşağıda bu sorunun cevabını vermeye çalışacağız.

III

POLİTİK KÜLTÜR, İDEOLOJİ VE POLİTİK İNANÇ SİSTEMİ İLİŞKİSİ

Daha önce, sembollere yönelmenin hem duygusal, hem de bilişsel boyutları olduğunu belirtmiştik. Hatırlanırsa, duygusal boyut, aktörün sembole yönelik duygularının yönünü ve yoğunluğunu; bilişsel boyut ise, aktörde nesnenin çağrıştırdığı anlamı ifade etmekteydi.

Aktör sembollere iki tür bilişsel anlam yükleyebilir:²²

1. Bağımsız (Substantive),
2. Çağrışımsal (Associative).

Bağımsız anlam, bir aktörün dış dünyaya ve onun işleyiş tarzına ilişkin içselleştirilmiş inançlarına ve değerlerine dayanır.

22 Elder-Cobb, A.g.e., s. 42.

Bunlar ise toplumsallaşmanın ve hayat deneyimlerinin ürünüdür. Çağrışımsal anlam ise, aktörün “ben kimim” sorusuna verdiği cevaptır. Bu bağlamda, çağrışımsal anlam, aktörün referans noktası olarak kullandığı diğer aktörler ve gruplarla ilişkisinin doğurduğu konumların ifadesi olarak nitelenebilir.

Bu açıdan bakıldığında, bir aktörün herhangi bir sembole yönelmesi, önemli derecede bilişsel nitelik taşıyorsa, sembole gösterilen bağlılığın ideolojik olduğu ileri sürülebilir.²³ Bu anlamda, ideolojiyi sembolik kurgulamaların (constructions) kolektif olarak paylaşılmış anlamların ifade edilmesine ve aktarılmasına araç olarak hizmet eden bir alt-kategorisi saymak mümkündür.²⁴

Öte yandan, ideolojinin moral yükümlülüklerin belirlenmesindeki rolü,²⁵ onun inanç sistemi ile olan ilişkisini de tesis eder. Burada inanç sisteminden kastımız ise, öğeleri arasındaki işlevsel karşılıklı bağlar sayesinde bir arada bulunan fikirlerin ve tutumların oluşturduğu bütündür.²⁶

Politik inanç sistemi dediğimizde de, politikaya ilişkin inançların bütününe belirtiyoruz. Politik inanç sistemleri aktörlere ne tür politik eylemin ahlaki veya haklı olacağı konusunda yol gösterirler. Örneğin; otoriteye itaat etmek için, onun eylemlerinin haklılığı veya yerindeliği aktörün inanç sistemi yardımıyla değerlendirilir ve bunun sonucunda aktör otoriteye itaate devam edip etmeyeceğine karar verir.²⁷

O halde, politik inanç sistemi, politik topluluğa dair moral yükümlülüklerin ifa edilişinde bir meşruluk ölçütü olarak kabul edilebilir ve bu açıdan da ideolojinin kapsamında yer aldığı söylenebilir.

23 Hilder-Cobb, A.g.e., s. 59.

24 Wunthow, R., “Comparative İdeology”, *International Journal of Comparative Sociology*, 22/3-4 (1981), s. 121.

25 A.m., s. 123.

26 Converse, P.E., “The Nature of Belief Systems in Mass Publics”, *ideology and Discontent*, Ed. D. Apter, New York, 1964, s. 207.

27 Kalaycıoğlu, E., *Çağdaş Siyasal Bilim*, İstanbul, 1984, s. 191.

İnanç sistemi, bilişsel ve duygusal olmak üzere iki boyuta sahiptir. Bilişsel boyut; “kapalı,” yani, kanıt ve tartışmalara tabi olmayış veya “açık,” yani kanıt ve tartışmalara tabi oluş şeklinde belirebilir. Duygusal boyut ise, “güçlü” veya “zayıf” nitelikte olabilir. Şüphesiz bu iki boyut arasında sıkı bir bağlantı söz konusudur. Bu, politik inanç sisteminin tipini de belirleyici niteliktedir. G. Sartori, R. Dahl’dan esinlenerek sistemin söz konusu iki boyutu ve bu boyutların içerdiği özellikler arasındaki çapraz ilişkilere göre dört tip politik inanç ögesi belirlemektedir. Şekil 3, bu tipolojiyi göstermektedir.

Politik İnanç Öğeleri

Kaynak: Sartori, G., “Politics, ideology and Belief Systems”,
American Political Science Review, 63 (1969), s. 404’ten uyarlanmıştır.

Şekil 3’e göre, örneğin, bilişsel boyutu kapalı, fakat duygusal boyutu güçlü olan bir politik inanç sistemi ögesi sabit, ama bilişsel boyutu açık, duygusal boyutu güçlü olan sistem ögesi ise, sağlam tipe tekabül etmektedir. Öte yandan, sabit (fixed) tipte bir politik inanç ögesi katı, dogmatik, kanıta ve tartışmaya itibar etmeyen özellikler taşır. Esnek olmayan (inelastic) tip, halen tartışmaya ve kanıta itibar göstermesine karşılık düşük dinamizm gösterir. Sağlam (firm) tip öge, pekiştirir ama, kanıt ve tartışmaya açıktır; dolayısıyla ilke olarak değişebilir özellik arz eder. Nihayet, değişken (flexible) tip öge, zayıf bir özellik

göstermekle beraber, kanıt ve tartışmaya açık olup, değişebilirliğe sahiptir.²⁸

İnanç sisteminde ögeler arasındaki işlevsel karşılıklı bağların, fikirlerin ve tutumların bir bütün oluşturmadaki katkısına yukarıda değinmiştik. Bu itibarla, aktörün sahip olduğu bilişsel ögeler, politik tutumlar ve beklentileri arasında uyum kurmaya, çelişkiye düşmeyi önlemeye ve mantıksal bir tutarlılığa sahip olma-ya yardım eder. Fakat, aktörün sahip olduğu iki farklı inanç sisteminin var olması halinde mantıksal bir çelişkinin ortaya çıkması da mümkündür. Çünkü aktörün öznel durumu ile mantıksal nesnel durum arasında her zaman uyum olduğu söylenemez.²⁹

Bu durumda aktör, ideolojik tutum ile pragmatik tutum arasında bir salınım gösterir, diyebiliriz. Bunu anlamak için gene aktörün inanç sisteminin bilişsel ve duygusal ögeleri arasındaki ilişkinin niteliğine bakmak gerekmektedir. Sartori'den ilhamla bu durumu aşağıda Şekil 4'te görüldüğü gibi izah edebiliriz.

Şekil 4'ten anlaşılacağı üzere aktör, politik inanç sistemi dahilinde bir sembole yönelik olarak kapalı bir bilişye (cognition), fakat güçlü bir duyguya sahip ise, konumu itibariyle ideolojiktir.

Aktörün İdeolojik ve Pragmatik Tutumları Arasındaki İlişki

Kaynak: Sartori, G., A.g.m., s. 405'ten uyarlanmıştır.

28 Sartori, G., "Politics, Ideology and Belief System", *American Political Science Review*, 63 (1969), s. 404-405.

29 Kalaycıoğlu, E., A.g.e., s. 187.

Daha doğrusu, bu durumda aktörün inanç sistemi bir ideolojiye dönüşmüştür. Buna karşılık, açık bir bilişie, aynı zamanda zayıf bir duyguya sahip aktörün sembolik yönelim içindeki konumu ise pragmatiktir.

İnanç sisteminin mantıksal tutarlılığı ve sınırları o toplumdaki seçkinler (elit) tarafından belirlendiğinden, politik etkileşime giren aktörleri bu itibarla seçkinler ve kitle olarak iki genel kategoriye ayırabiliriz. Genel olarak politik kültür bağlamında bu iki kategori arasında çeşitli açılardan farklar vardır ve bu farklar önemli etkilere sahiptir.

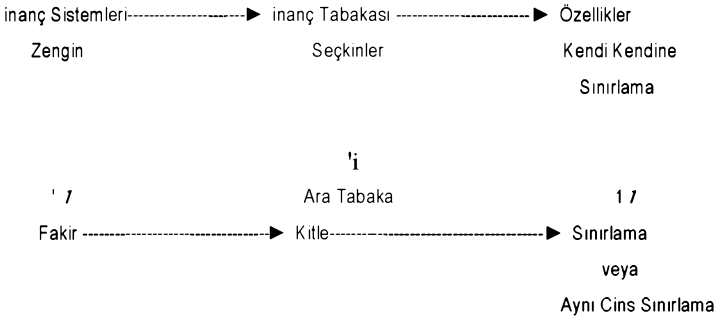
IV

SEÇKİN POLİTİK KÜLTÜRÜ

KİTLE POLİTİK KÜLTÜRÜ

Seçkin Politik Kültürü ile Kitle Politik Kültürü arasındaki önemli farkı biliş düzeyi belirler. Seçkinler, kitleye göre daha yüksek bir biliş düzeyine sahiptirler. Bu husus, kendini politik kültürün önemli bir boyutu olan inanç sisteminde özellikle gösterir. Seçkinlerin inanç sistemini meydana getiren öğelerin işlevsel karşılıklı bağları açık seçik bellidir. Oysa kitlenin inanç sistemi bu özelliği içermez. Bir başka deyişle, aktörün seçkinlik konumu azaldıkça, sahip olduğu inanç sisteminin yapısal bütünlüğü de azalmakta, dolayısıyla aktörün hangi düşünce ögesinin hangisiyle bağlantılı olduğu hususu belirsizleşmektedir. Sonuç itibariyle de aktörün biliş kapasitesi azalmakta ve dünya görüşü giderek daralmaktadır. O kadar ki, birçok ayrıntılı bilgiyi birleş-

tiren geniş çaplı inanç sistemleri yerine, mantıksal sınırlandırılmasından bile bahsedemeyeceğimiz çok ufak çaplı inanç sistemi demetleri kendini göstermektedir.³⁰ Sartori, bu açıdan seçkinlerin inanç sistemlerinin (dolayısıyla politik kültürlerinin) daha zengin, kitleninkinin ise fakir olduğunu belirtmektedir. Şekil 5, aşağıda bu durumu ifade etmektedir.

Şekil 5.

Seçkin-Kitle İnanç Sistemleri Farkı

Kaynak: Sartori, A.g.m., s. 408'den uyarlanmıştır.

Seçkin ve kitle arasındaki fark, her şeyden önce, eğitim düzeyinin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Seçkin tabaka toplumdaki çoğunluğa göre daha uzun süre eğitim görmüş kişilerden meydana gelir. Bilişi düzeylerinin yüksek olmasına bağlı olarak seçkin tabakaya mensup kişiler soyut düşünebilme ve buradan mantıksal yargılara ulaşma yeteneğine sahiptirler. Bu itibarla, bu kişiler sembolleri yönlendirirler (manipüle ederler) ve kitleye kendi yorumlarını empoze ederler. L. Dittmer, seçkinlerin bu faaliyetini “çerçeveleme” (framing) olarak adlandırmaktadır.³¹ Çerçeveleme, esas itibarıyla sembollerin dışsal ve içsel ortamının başkalaştırılarak çoğaltılmasıdır. Bu itibarla, bir sembolün dışsal ve içsel

30 Kalaycıoğlu, E., A.g.e., s. 189; Krş.: Converse, P., A.g.e., s. 213-217.

31 Dittmer, L., A.g.e., s. 575.

olarak çerçevenerek seçkinler tarafından kitleye aktarılması mümkündür. Dışsal çerçeveleme, ayinsel nitelikli törenler ve kutsanmış biçimler -ki bunlar dili günlük hayatın içerdiği çıkarların ifadesi olmaktan yalıtıma yöneliktir- kullanılarak yapılır. Böylece sembol tamamen farklı bir yapıya büründürülür; daha etkileyici, güçlü ve büyük hale getirilir. İçsel çerçeveleme ise, özgül (specific) veya saygın bir söz dağarı (vocabulary) ve fiziksel jestlerin bir arada kullanılmasıyla yapılır. Böylece sembollere ek bir güç ve kutsallık atfedilmiş olur.

Seçkinler, çerçevelemeyi kurumsallaştırarak kitle üzerinde kontrol sağlarlar ve mevcut kontrollerini pekiştirirler. Bunda ise ayinleştirme, sembol sistemini, dolayısıyla politik kültürü yalan çıkarabilecek öngörülmeleyen dış olaylardan mümkün olduğunca tecrit etmeye yönelir ve bu itibarla politik kültürü insanlar topluluğu içine adeta hapseder. Bu sayede kontrol tesis edilmiş ve istenen bir toplumsal/politik düzen mümkün hale gelmiş olur.³²

Burada belirtmek gerekir ki, seçkinlerin bu şekilde rolünü tayin eden tek etken olarak eğitimden söz etmek yanlış olur. Eğitim düzeyi çok düşük olan bir aktör, politikaya duyduğu ilgi, politik olayları izleme dolayısıyla sürekli ve düzenli politik faaliyette bulunarak da eğitime benzer bir avantaj elde edebilir; bu bakımdan eğitim düzeyinden bağımsız olarak güçlü bir inanç sistemine sahip olabilir.³³ Kaldı ki, seçkin tabaka da ideolojileri, inanç sistemleri, nihayet politik kültürleri bakımından kendi içinde bir derece farklılığı gösterebilmektedir. Örneğin, daha çok ideolojik seçkinlere rastlayabileceğimiz gibi, daha çok pragmatik veya daha az ideolojik olanlarına da rastlayabiliriz.³⁴

Seçkin-kitle politik kültür ayırımına somut örnekler kendi toplumumuzdan verilebilir.

32 Dittmer, L., A.g.e., s. 575.

33 Kalaycıoğlu, E., A.g.e., s. 190.

34 Sartori, G., A.g.m., s. 408.

Şerif Mardin'e göre, Osmanlı İmparatorluğunda bir yanda süslü dil ve değerleriyle yönetici sınıf (seçkinler olarak okuyunuz), öbür yanda taşranın halka mahsus kültürü ve bu kültürde içkin canlı bir dil vardı.³⁵ Bu bağlamda, Türk politik kültürü üzerine yapılan bazı araştırmalarda varılan sonuç; bu kültürün "biz"- "onlar", bir başka deyişle, "dost"- "düşman" ayrımı üzerine temellendiğidir. Bu özellik, grup- içi dayanışmayı, fakat aynı ölçüde grup- dışı eleştiriye en duyarlı konular haline getirmiş;³⁶ doğal olarak da hoşgörü yokluğunu ortaya çıkarmıştır.³⁷ Türkiye'de seçkinlerin kitle üzerindeki kontrollerini pekiştirmede yardımcı öge, Mardin'in vurguladığı gibi, onların demokratik teorinin özü olarak İslâmi politik düşüncelerine de uygun olma gibi bir avantaja sahip bir kavramlaştırmaydı: Topluluğun genel uyumu.³⁸

Toplumun genel uyumunu sağlamaya yönelik olarak dışsal sembolik çerçeveleme ise "bölücülük" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu klişe, her toplum kesiminin karşısında tehlikeli gördüğü kesime karşı kullandığı gözde bir suçlama aracı işlevini görmüştür.³⁹ Öte yandan, seçkinlerin, topluluğun genel uyumu için kullandığı içsel sembolik çerçeveleme ise, devlet olmuştur. Politika, iktidar, hatta ulusal hayatın hemen her yönü devlet sembolü etrafında toplanmış, seçkinler kendi kaderlerini devlete sadakatle özdeşleştirmişler,⁴⁰ kitleden de "yüce" ve "güçlü" devlete karşı aynı sadakati istemişlerdir.

Buna rağmen, Türk politik kültürünün seçkin niteliğinin özellikle çok partili hayata geçişten sonra kırılma sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Nitekim, yapılan bazı görgül çalışmalar bu kı-

35 Mardin, Ş., "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol", Ş. Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4* içinde, İstanbul, 1991, s. 186.

36 Frey, F.W., *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965.

37 Mardin, Ş., "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol", A.g.m.

38 Mardin, Ş., A.m., s. 188-189.

39 A.m., s. 192.

40 Frey, F.W., "Patterns of Elite Politics in Turkey", *Political Elite in the Middle East*, Ed. G. Lenczowski, Washington, 1975, s. 45.

rılmayı, burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz bulgularla ispatlamaktadır.⁴¹

Seçkin-kitle politik kültür ayrımında çok belirgin olmasa da dilin sembolleri yönlendirmede (manipüle etmede) oynadığı role bir miktar işaret ettik. Gerçekten de, sembolün özel bir türü olarak dil, diğer sembollerin temsil edemediği gerçekliği temsil edebildiğinden, politik kültür bağlamında önemli bir yere sahiptir. Bunun için, bu yerin üzerinde ayrıca durmakta yarar vardır.

41 Turan, 1., "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Ed. E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sanbay, İstanbul 1986.

V

POLİTİK KÜLTÜR VE DİL

Dil aslında insanın temel sembolüdür.⁴² O kadar ki, diğer tüm sembol sistemleri sadece dil aracılığı ile yorumlanabilir. Dilde ifadesini bulmayan herhangi bir nesnenin herhangi bir anlama sahip olması da mümkün değildir.⁴³ Dil, gerçekliğin bir parçasını temsil etmekte veya ona gönderme yapmakta kullanılır. Gerçeklere sembollerle yaklaştığımız, neyi göreceğimizi, neye dikkat edeceğimizi ve nasıl yorumlayacağımızı sembolere göre yaptığımız anımsanırsa, dilin sosyal etkileşime

42 Cassirer, E., *İnsan Üstüne Bir Deneme*, Çev.: N. Arat, İstanbul 1980, s. 107-131; S.K. Langer, *Philosophy in New Key*, Cambridge, 1971, 3rd Edition, s. 103-143.

43 Hertzler, O., *A Sociology of Language*, y.y. 1965, zikreden: J.M. Charon, *Symbolic Interactionism*, Englewood Cliffs, 1989, 3rd Edition., s. 44-45.

girmemizi, dolayısıyla kültürle birleşmemizi sağlayıcı rolü ortaya çıkar.

Bu itibarla, dil aracılığıyla paylaşılmış olan sembolik ifadeler toplumsallaşma aracıdır ve aktörle topluluk arasındaki sosyal bağı yaratır, diyebiliriz.⁴⁴ Şüphesiz, bu bağın yaratılmasında dil basit bir araç olmayıp, söz konusu bağı temellendiren olayların anlamına şekil veren bir parçasıdır.

Semboller ancak kelimelerle tasvir edildiklerinde bize bir anlam ifade ederler. Dahası, sembolik olan eylemleri ve tüm nesneleri kelime kullanarak tanımlarız. Dolayısıyla, bir tür anlatım ögesi olarak kelimeler, gerçekte bütün sembolleri mümkün kılan bir öneme sahiptir.⁴⁵ O halde, genel olarak kültürü, özel olarak da politik kültürü, esasen dilsel olarak organize edilmiş yorumsal örüntüler bütünü olarak yaşadığımızı⁴⁶ ve bu yaşadıklarımızı kelimeler şeklinde anlatıp aktardığımızı söyleyebiliriz. Bu sayede bir durumu tanımlamış, yani somut olarak dile getirmiş oluyoruz.

Fakat, bir de mevcut bir durumun soyut bir şekilde anlatımı söz konusudur ki, bunda da bize işaretler (signs) yardımcı olmaktadır.

İşaretler, esas itibariyle öznel anlamları indekslemede işlev gören soyutlamalardır. Bir örnek vermek gerekirse: Bir silahın esasında hayvanları avlamak amacı ile üretildiği aşıkardır ama bu silahın genel olarak saldırganlığın ve şiddetin bir işareti haline gelmesi de pekâlâ mümkündür.⁴⁷ Burada silahın işaret olarak gördüğü işlev, biraz da dolaylı bir çağrışım şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu çağrışım her zaman aynı işaretle bera-

44 Pekonen, K., "Symbols and Politics as Culture the Modern Situation: The Problem and Prospects of the 'New'", *Contemporary Political Culture*, Ed. J.R. Gibbins, London, 1989, s. 132.

45 Charon, J.M., *Symbolic Interactionism*, Englewood Cliffs, 1989, 3rd Edition, s. 44.

46 Pekonen K., A.g.m., s. 128.

47 Berger, P., Luckmann, T., *The Social Construction of Reality*, Harmondsvvarth, 1981, s. 50.

ber ise, sembolder söz etmek mümkündür. Bu bakımdan, bir nesnenin özü itibariyle işaret işlevini görebileceğini söylemekle beraber; işaretin dolaylı çağrışımsal bir anlamı olmasının, onu sembol haline getireceğini de belirtebiliriz. İkinci durumda, işaret, nesnel olarak paylaşılan bir gerçeklikle dolaylı bir ilişki içindedir ve bunun için sembol niteliğindedir.⁴⁸ Söz gelimi, kırmızı trafik ışığı bir işarettir ve çağrışımsal bir anlamı yoktur. Oysa kırmızı bayrak birçok çağrışımlara sahiptir: Bazıları için sevinç, diğer bazıları için hüznün şeklinde paylaşılan bir gerçekliğin parçalarıyla ilintili olduğundan semboldür.⁴⁹

İşaretlerin sembollere dönüşümü, aslında kullandığımız dilin dönüşümüne de yol açar. Örneğin “kırmızı” işaret niteliğini taşıyan bir kelimedir ve “nesne dil”in bir ögesini oluşturur. Fakat “kırmızı bayrak” ihtilâli, “kırmızı elma” ise Ziya Gökalp’in “Turancılık” ideali çağrıştıran bir semboldür ve “meta dil”in bir ögesidir. Bu durumu Şekil 6 yardımıyla aşağıdaki gibi izah edebiliriz.

	Sembol	
Meta Dil	İşaret	Çağrışım
Nesne Dil	İşaret Eden İşaret Edilen	

Şekil 6.
Sembol-İşaret-Dil İlişkisi

Kaynak: Dittmer, L., “Political Culture and Political Symbolism,”
World Politics, 29/4 (1977), s. 568’den uyarlanmıştır.

Sembollerin yaratmış olduğu Meta-Dil (üst-dil) olgusu, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda bir kontrol aracı olabileceğine dair bir düşünceyi de zihnimizde uyandırmak-

48 Mardin, Ş., *İdeoloji*, A.g.e., s. 89-90.

49 A.e.

tadır. Şöyle ki; sembollerin en önemli işlevleri insanlara ‘ anlamlandırma’ araçlarını sağlamalarıydı. Bu, söyleyegeldiğimiz gibi, dilde yansımaktaydı. Yani dilde ifadesini bulmayan nesnenin herhangi bir anlama sahip olması mümkün olmamaktaydı. Dil ise, son tahlilde, dünya hakkında temel ilkelere ve varsayımlara dayanan kategoriler ve kurallar sistemidir.⁵⁰ Bu anlamda dil, nesnel gerçekliğin bir aynası olmayıp, onu karmaşık ve şaşırtıcı dünyadan soyutlamış anlamlı algılamaları organize ederek yaratır.⁵¹ O halde dil, benim algıladığım dünyayı tasvir eden semboller dizisi olmaktadır. Bu itibarla, bir dili kullandığımda, yani sembollerden oluşan bir meta dil meydana getirdiğimde, sadece anlaşılacak gayesi gütmüyorum: İnsanların itaat etmelerini, saygı duymalarını, değer vermelerini, vs. de sağlamak istiyorum.⁵² Kısacası, kullandığım dil, diğer insanlar üzerinde kontrol sağlama isteğini de bir aracı olarak belirtiyor.⁵³ Bu bağlamda, gerçekliğin dilsel olarak yaratılması, gelişigüzel ve rastlantısal değildir; politik eyleme uygun gelen anlamların yaratılması süreci, gerçekliğin dilsel olarak kurgulanmasını sınırlar. Anlamlandırma, aktörlerin duygusal talepleriyle ilgili olduğu zaman ortaya çıkar.⁵⁴ Bir başka deyişle, duygusunu temsil ettiği ölçüde de anlam ifade ederler. Bu da, bir anlamda, politik kültürün özüdür: Aktörlerin politika hakkında hissettikleri.⁵⁵

Dolayısıyla, seçkin tabakaya veya kitleye mensup olsun, bit aktörün politika hakkında ne hissettiğini anlamamanın önemli bir yolu, onun içinde gömülü olduğu politik kültürün en önemli öğesi olan dili nasıl konuştuğuna bakmaktır.

50 Kress, G., Hodge, R., *Language as Ideology*, London, 1979, s. 5.

51 Edelman, M., *Politics as Symbolic Action*, New York, 1971, s. 66.

52 Thompson, J.B., *Studies in the Theory of Ideology*, Cambridge, 1984, s. 47; P. Bourdieu’ye atfen.

53 Dilin toplumsal ilişkilerde, özellikle toplumsal sınıflar bakımından oynadığı kontrol rolünün ayrıntılı çözümlemesi, B. Bernstein’in çalışmalarında mevcuttur. Bkz. *Class, Codes and Control*, Vol. 1, London, 1971.

54 Edelman, M., *Politics as Symbolic Action*, A.g.e., s. 66.

55 Dittmer, L., A.g.e., s. 568.

VI

POPÜLER KÜLTÜR VE POLİTİKA

Günümüz Batı toplumlarının içinde bulunduğu toplumsal değişme sürecinin önemli yanlarından biri de politik ve kültürel alanların birbiri içine geçmiş olmasıdır. Bu ise, mevcut toplumsal farklılıkların (cinsiyet, ırk, sınıf, etnisite) hem düzleşmesine hem de belirgin hale gelmesine yönelik bir yapılaşmaya meydan vermektedir. Bu yeni yapılaşmayı popüler kültür olarak adlandırıyoruz.

Popüler kültürün ne olduğunu tasvir edebilmek için, “popüler”in ne anlama geldiğine bakmamız gerekiyor.

Popüler’in “halka ait” ve “birçok kişi tarafından sevilen veya seçilen” olmak üzere zaman içinde değişmiş iki anlamı vardır.⁵⁶

56 Alemdar, K., Erdoğan, I., *Popüler Kültür ve İletişim*, Ankara, 1994, s. 99.

Popülerin bugün çağrıştırdığı anlam ikincisidir. Bu açıdan bakıldığında, “popüler” demek, çoğunluğun hoşlandığı⁵⁷ veya yaygın olandır.

Bu şekilde soyut algıladığımızda, popülerlerin işaret ettiği gerçekliği tam olarak belirlememiz güçtür. Fakat, popülerlere vücut veren kapitalist üretim gibi, maddi bir zemini dikkate aldığımızda, popüler olmanın, kapitalist meta üretiminin oldukça çelişik ihtiyaçları karşılamakla bağlantılı olduğunu görebiliriz.^{57 58} Hal böyle olunca, popüler olan, birbirleriyle çelişik olan her toplumsal durumu kucakladığı için “yaygın” nitelemesine maruz kalır. Bu, popülerlerin farklılıkları düzleştirici yanıdır.

Bu anlamda, popüler olan, hâkim güçlere ve/ya kültüre sadakati sağlayıcı bir işlev görür; dolayısıyla popüler, ilk aşamada hâkim güçler tarafından belirlenir görünür fakat, tam da bu noktada tabi güçlerin kendi hususiyetlerini ön plana çıkaran bir direnç göstermesi gündeme gelir.

Hâkim olan tümüyle her şeyi kontrol edemeyeceği gibi, tabi olan da kendi sadakatini biçimlendirebilir.⁵⁹ Bu anlamda popüler olan, her zaman çelişik olarak kalmaya mahkûmdur: Popüler, hem hâkimiyet ve tabi olmayı, hem iktidarı ve direnmeyi içerir.⁶⁰

O halde, popüler kültür dediğimizde, iktidarın sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk ve sosyal farklılıklarımızı anlamlı kılan diğer kategoriler arasında eşitsiz dağıldığı toplumların derin çelişkisini resmeden bir kavram akla gelir.⁶¹

Popüler olanın değiştiğimiz çelişik yanları dikkate alındığında, bizim popüler kültürden anladığımız şudur: Sosyal farklılıkları, hem aşan hem de belirginleştiren şekilde iktidar ilişkilerinin bir parçası olan “gündelik gerçek” ile “önerisel hayat tarzı” arasında-

57 Erdoğan, I., “Popüler Kültür; Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele”, *Popüler Kültür ve İktidar*, Deri.: N. Güngör, Ankara, 2000, s. 23.

58 Fiske, J., *Understanding Popular Culture*, London, 1992 (Reprinted), s. 28.

59 A.e., s. 450.

60 A.e., s. 19.

61 A.e., s. 4.

ki ahengin duygulara ve zihinsel algılara hitap ederek (özellikle sanatın çeşitli anlatımlarıyla) sembolik olarak yeniden üretilmesi.

Hal böyle olunca, bir toplum içindeki farklı grupların veya o grupların ve toplumun farklı tarihsel dönemlerde kendi popüler kültürleri olabilir. Bununla ima edilen, popüler kültürün, son tahlilde, Fiske'nin dediği gibi, kültür endüstrisi tarafından değil, halk "*tarafından*" üretildiğidir; çünkü popüler kültür, halkın acil (gündelik) sosyal durumuyla ilgilidir.⁶² Bu durumu belirleyen, toplumun tahakküm ilişkileri olduğu için, popüler kültür söz konusu tahakküme karşı çıkış olarak halkın durumunu ifade etme ve dönüştürme girişimidir.

Bu bağlamda, popüler kültür, politik bir içerime ister istemez sahiptir. Öyle ki, popüler kültür, çelişik mahiyetini burada da gösterir: Bir yandan popüler kültür, politika olarak kendini gösterir ama öbür yandan da politika, popüler kültür olarak etkide bulunur. John Street, popüler kültür olarak politikaya 1985'te şarkıcı Bob Geldofun "evrensel insancılık ruhu"nu organize etmede müziği kullanmasını örnek gösterir.⁶³ Popüler kültür olarak politikanın dinamiğini ise politikacıların popülerite arayışları oluşturur. Bu bölümün başlarında değindiğimiz politik ve kültürel anlamların iç içe geçmişliği, hem bu arayışı meşrulaştırmakta hem de politikacılar bu arayışta kendilerini her zaman popülerin kültürel temsilcileriyle özdeş kılmaktadırlar; dolayısıyla film ve medya yıldızlarının da politikacı veya lider olmalarının yollarını açmaktadırlar.⁶⁴ Bu sebeple, politik olanın popüler olanla özdeşleşmesi, son tahlilde tahakküm ilişkilerinin onanması sonucunu doğurucu niteliktedir. Ama, öbür yandan, popülerin politikayı kullanması ise söz konusu tahakküm ilişkilerinin dönüştürülmesine, neticede o ilişkilere karşı direnmeye vücut verir. Zaten politikanın kalbinde de bu çelişik durum yatmaktadır.

62 A.e., s. 24-25.

63 Street, J., *Politics and Popular Culture*, Philadelphia, 1997, s. 13.

64 A.e., s. 14-15.

I

KAVRAMSAL İLİŞKİ

A. Yurttaşlık

Latince (civis) ve Yunanca (polites) kökenleri itibariyle, yurttaş, en basit anlamda bir politik topluluğun üyesi demektir.¹

Özellikle eski Yunan şehir devletinde (polis) yurttaş, kölelerden ve meteklerden, yani yabancılardan ayrıcalıklı olarak şehrin politik hayatına katılma hakkı olan zümreyi ifade eden bir kavramdı.

Eski Yunan'da yurttaşların elde ettikleri katılma hakkı doğuştan kazanılan bir hakti; bu da, Yunanlıların ana ve babalarının üyesi oldukları şehirlerin yurttaşı olarak kalmalarından kaynak-¹

1 Walzer, M., "Citizenship", *Political Innovation and Conceptual Change*, Ed. T. Ball et al, New York, 1989, s. 211.

lanmaktaydı. Buna bağı olarak, yurttaşlığın doğurduğu hak, asgaride politik bir etkinliğe veya kamu işlerine katılma hakkını içeren üyelik hakkı idi. Buna göre, yürürlükte olan demokrasi derecesine göre, söz konusu katılma hakkının Şehir Kurulu toplantılarına katılma hakkından ibaret kalması kadar, daha dar veya daha geniş bir görevler silsilesine seçilmek hakkı da olabilirdi. Bu bağlamda, önemli olan husus, bir Yunanlı için yurttaşlığın daima, böyle bir katılmayı az veya çok gerekli kıldıydı.²

Bir başka önemli husus da şuydu: Yunanlı, yurttaşlığını sahip olduğu bir şey olarak değil, daha çok aileye üye olmak gibi paylaştığı bir şey olarak düşünürdü.³

Şüphesiz, yurttaşın eski Yunandaki bu konumu, çok daha sonraki dönemlerde politik düşünürlerin kavramlaştırmalarında etkisini göstermiştir. Örneğin, J.J. Rousseau'nun politik düşüncesinde yurttaş olmanın belirleyici özelliği bütünün bir parçası olarak var olmak, bu sayede insanın değerinin de bütüne, yani topluluğa bağlı olmak şeklinde belirmesiydi.⁴ Bu noktadan hareketle, Fransız Devrimi'nin Jakoben döneminde yurttaşlığın kendisi her Fransız tarafından, din, zümre (estate), aile ve bölge gibi alternatif kimliklere karşı hâkim (dominant) kimlik olarak yerleştirilme gayretinin konusu olmuştur. Öyle ki, o dönemin yaygın onursal unvanı olan Monsieur'nün (bay/bey) tamamen evrensel citoyen (yurttaş) ile ikame edilmesi söz konusu gayreti sembolize etmekteydi. Yurttaşlığın yaygınlık kazandığı ölçüde erdemli davranışın temel güdüsü sayılan dinsel inanç ve ailevi sadakat arka plana itilmiştir. Dolayısıyla, Jakoben ideolojide yurttaşlık, herkesin topluluğa hizmetle yükümlü olduğu evrensel bir görev haline gelmiştir.⁵

2 Sabine, G.H., Tharson, T.L., *A History of Political Theory*, Hindsdale, 1973, 4th Edition, s. 21.

3 A.e., s. 21.

4 Savran, G., *Sivil Toplum ve Ölesi*, İstanbul, 1978, s. 65.

5 Walzer, M., A.g.m., s. 211-212.

Bununla beraber, görevin layikiyle ifası için Jakobenler yurttaşlara özgür, özerk ve karar alıcı özellikler de atfetmişlerdir. Bu anlamda, Fransız Devrimi'nin ürünü olan yurttaş, şehir-devletinin yurttaşına göre daha aktif konuma sahip olmuştur. Çünkü, Fransız Devrimi'nin yurttaşı, şehir devletinin yurttaşı gibi yürürlükte olan demokrasinin derecesine bağlı bir katılma hakkına sahip değildi. Tersine, kendi özgür, özerk ve aktif konumu, yürürlükteki demokrasinin derecesini belirlemekteydi: Bu anlamda, çağdaş demokrasilerin yurttaş tipinin atası Fransız Devrimi'nde doğmuştur, demek yanlış olmayacaktır.

Dolayısıyla, şehir-devletinden başlayıp günümüze kadar geçen sürede "yurttaş" kavramıyla kastedilen iki farklı anlayış etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, yurttaşlığı bir görev, bir sorumluluk, gururla kabul edilmiş bir yük olarak tanımlar. İkincisi ise, yurttaşlığı bir statü, bir yetki, bir hak veya pasif şekilde kullanılan haklar manzumesi olarak görür. Birinci anlayışta yurttaşlık hayatımızın çekirdeğini oluşturur; İkincisinde hayatımızın dışsal çerçevesi olarak belirir. Flayatımızın çekirdeği olarak yurttaşlıkta aktörlerin bir diğerine sıkı sıkıya bağlılığı söz konusudur. Dışsal çerçeve olarak yurttaşlıkta bu sıkı bağa rastlanmaz; aktörlerin ayrı bağılılıkları vardır. Bu itibarla, yurttaşlığı bir görev olarak tanımlayan anlayış, yurttaşı aynı zamanda politik hayatın baş aktörü olarak görür; o, hem kanun yapıcıdır, hem de kendi günlük işlerinin yönetimini ifade eder. Oysa, statü olarak yurttaşlık anlayışında kanun yapma ve yönetim başkalarının işidir, yurttaşın işi özeldir.⁶

Hiç şüphesiz, günümüz demokrasilerinin dayandığı, yukarıda sözünü ettiğimiz birinci tür yurttaşlık anlayışıdır. Zaten, çağdaş demokrasiler üzerine yapılan araştırmalarda da ortaya konmuştur ki, bir demokrasinin başarmamı (performance) belirleyen, tüm yurttaşların politikaya katılmaları ve aktif olmaları, kısacası

yurttaşlık kültürünün (civic culture) o toplumda egemen olmasıdır.⁷

Bu noktada bir hususu vurgulamakta yarar vardır: Çağdaş demokrasiler, görüldüğü gibi, yurttaşlığın temelini politik kontrolün sağlanmasına katılmak olarak kabul ediyorlar. Bunun ise, seçim yoluyla gerçekleşeceğine hiç şüphe yoktur. Oysa bir başka şüphe edilmeyecek husus, çağdaş demokrasilerin seçime indirgemeyeceğidir. Seçim, politik katılmanın hukuki boyutudur. Çünkü, seçim yoluyla politik katılma evrensel oya dayanan politik topluluğun yasal üyeliğini icap ettirir. Seçimlerin her demokraside dönemsel olarak (dört-beş yılda bir) yapıldığını göz önüne aldığımızda, seçimlerin yapılmadığı zamanlar yurttaşların politik kontrolü sağlamaya ne şekilde, nasıl katılacaklarına karar vermemiz zorlaşacaktır.

Bu sebeple, katılmayı seçimlerle sınırlı tutmak, yurttaşlığın alanını fazlasıyla daraltmak, o görevi ayrıcalıklı gruplara tanımak olur. Böyle olursa da şehir devletinin yurttaşlık anlayışında ileri gidememiş sayılırız. Hatırlanırsa, şehir devletinde yurttaş, o topluluğun yönetici grubunun ayrıcalıklı statülere sahip olanlarına denirdi.

Buna rağmen, ilgili yazında yaygın olan tanım, yurttaşlığın bir topluluğa katılma veya ona üye olma şeklinde yapılanıdır. Örneğin, çalışması klasikleşmiş olan T.H. Marshall'ın tanımı bu türdendir. Ona göre, yurttaşlık bir topluluğun tam üyeliğinin doğurduğu bir statüdür. Ayrıca, bu statüye sahip olanlar, statüye ilişkin haklar ve görevler bakımından eşittirler.⁸ Burada tanım itibariyle, yurttaşlık, sadece bir topluluk içinde işlev kazanan, ancak bu sayede belirli haklara ve görevlere sahip olmayı içeren bir statüden ibarettir. Bu sebeple, yurttaşlığın aktif ve katılımcı bo-

7 Almond, G., Verba, S., *The Civic Culture*, Newbury Park, 1989, Sage Printing, tümü.

8 Marshall, T.H., *Class, Citizenship, and Social Development*, Garden City, 1965, Anchor Books Hdition, s. 92.

yutu adeta ortadan kalkmış görünmektedir. Dolayısıyla, özellikle aktif ve katılımcı boyutları dikkate alan daha başka bir tanıma ihtiyacımız bulunmaktadır. Böyle bir tanıma G.A. Kelly'den esinlenerek, fakat onunkini genişleterek⁹ şu şekilde yapabiliriz: Yurttaşlık bir topluluğa katılarak veya üye olarak ve bu üyelik çerçevesinde edinilen hak ve görevlere dayanarak kendilerinin ve gruplarının çıkarlarını içeren özel alanda olduğu kadar kamu alanında da eylemde (act) bulunma hakkıdır *

Tanımımıza göre, yurttaşlığın ifa edilmesi, her şeyden önce, katılmayı ve aktif olmayı teşvik eden bir demokrasiyi zorunlu kılar ki, bu katılımcı demokrasidir (participatory democracy). Bu zorunluluğu açıklayabilmek için biraz da "katılımcı demokrasi" kavramı üzerinde durmak uygun olacaktır.

B. Katılımcı Demokrasi

Bilindiği gibi demokrasi, kelime kökeni itibariyle halkın (demos) iktidarı (kratos) anlamına gelmektedir. Fakat, halk kavramının muğlak oluşu yüzünden, Sartori'nin belirtmiş olduğu gibi, "demokrasi halkın iktidarındır" öncülünden kesin ve yararlı sonuçlar çıkarmak güçtür.^{10 11} Çünkü, Sartori'ye göre, "halk'Yn anlamlarının muğlaklıktan kurtarılması, bir tarihi dayanaklar sorununu da ortaya çıkarır: "... Demokratia terimi ortaya çıktığı zaman, söz konusu olan halk bir Yunan polisindeki demos'tu, yani, kolektif bir organ olarak hemen orada etkinlik gösteren, birbirine sıkıca kenetlenmiş, küçük bir topluluktur. Ama politik toplum (devlet) büyüdükçe, somut bir topluluğu halk kavramıyla gösterme olanağı azalır ve bu kavram daha çok hukuki bir varsayımı veya, her seferinde, soyut bir yapıyı anlatır.¹¹ Sonuç itibariyle

9 Kelly, G.A., "Who Needs A Theory of Citizenship?", *Daedalus*, 108/4 (1979), s. 27.

* Kamu/Özel alan ayırımına "Devlet" bölümünde değinilecektir.

10 Sartori, G., *Demokrasi Kuramı*, Çev.: D. Baykal, Ankara, t.y., s. 11.

11 Sartori, G., *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev.: T. Karamustafaoğlu, M. Turhan, Ankara, 1993, s. 27.

le de, “halk” herkesin yerini almaya başlayan bir terim olmuş ve bu herkes gittikçe artan bir şekilde kaygan bir şekilsiz toplum (Gesellschaft) özelliği daima artan ve topluluk (Gemeinschaft) özelliği daima azalan bir yığın haline gelmiştir.¹²

O halde, bu bağlamda, demokrasinin temel politik aktörü halktır, dediğimizde aslında hiçbir şey ifade etmemiş oluyoruz.

Oysa, katılımcı demokraside temel politik aktör topluluk olduğundan¹³ “halk”ın yerini yurttaş almış olur ve böylece kavramsal bir muğlaklık da ortadan kalkar.

Öte yandan, katılımcı demokrasi ile kastedtiğimiz ise şudur:

Yurttaşların kendilerini etkileyen tüm kararların alınmasına etkin olarak çeşitli şekillerde katılmaları ve katılmanın toplumun tüm sektörlerinde oldukça yüksek bir ademimerkeziyetçilik aracılığıyla gerçekleşmesi.¹⁴ Bu bağlamda katılımcı demokrasinin sahip olduğu özellikleri ise şöyle sıralayabiliriz.¹⁵

- Tüm bireyler kendileriyle ilgili tüm kolektif karar almalarına arzuladıkları genişlikte katılmalarını sağlayacak fırsatlara tamamen sahip olmalıdırlar.
- Kolektif karar almaya katılma, oy vermeye sınırlı olmalıdır, çok çeşitli başka faaliyetleri de kapsamalıdır.
- Kolektif karar almadaki sorumluluk geniş bir şekilde dağılmalıdır, sadece resmi görevlilerle ve/veya uzmanlarla sınırlandırılmamak, bu kararlardan etkilenecek tüm şahısları kapsamalıdır.
- Politik olmayan alanlarda kolektif kararlara katılma, bireylere politik hüner ve normları öğretici ve onları daha geniş politik meselelere katılmayı güdüleyici nitelikte olmalıdır.

12 A.y.

13 Olsen, M.E., *Participatory Pluralism*, Chicago, 1982, s. 23-24.

14 A.e., s. 26.

15 A.y.; Bu özellikler için bkz. Held, D., *Models of Democracy*, Stanford, 1987, s. 262.

Bu özellikler, göstermektedir ki katılımcı demokrasi için gerekli olan yurttaşların bilincinde bir değişimin gerçekleşmesi, kendilerini aktif olarak görmeleri, bunun için kapasitelerini arttırmaya gayret etmeleri ve geliştirmeleridir.¹⁶ Dolayısıyla, yurttaş ancak özerk olduğu ve kendini geliştirdiği oranda katılımcı demokrasi gerçekleşebilir; katılımcı demokrasinin gerçekleştiği oranda da yurttaş, özerk olup kendini geliştirebilir.¹⁷

Günümüzde katılımcı demokrasiye dair esas problem, onun nasıl işlediği değil, ona nasıl ulaşılabileceğidir.¹⁸ Bu da, şüphesiz katılımcı demokrasinin henüz tam gerçekleşmemiş bir ideal olmasından kaynaklanan bir sorundur. Soruna çözüm önermenin yeri burası olmamakla beraber, aslında genel olarak tarihsel süreç içinde demokrasinin tüm türleri için bir “ideal”in öngörüldüğü ve bunun realite ile çekişmesi söz konusu olmuştur.¹⁹ Bizim için önemli olan, ideal kabul edilse de, katılımcı demokrasinin tarih-

16 Macpherson, C.B., *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford, 1977, s. 99.

17 Özerklik ve kendini geliştirmenin 20. yüzyıl demokrasi teorisinde yurttaşlığın öngereği olduğuna dair açıklamalar için bkz. Thompson, D.F., *The Democratic Citizen*, Cambridge, 1970, s. 13-15.

18 Macpherson, C.B., A.g.e., s. 98.

19 Bu konuda bkz. Sartori, G., *Demokrasi Kuramı*, A.g.e., s. 4-8. Katılımcı demokrasi söz konusu olduğunda ideal ile gerçek arasındaki çekişmelerden doğan problemleri Olsen, şu şekilde sunmaktadır:

1. İnsanlar kolektif karar almaya katılmak istiyorlar mı?
2. Ev veya işyeri gibi küçük çevrelerde öğrenilen katılma hüneleri ve tutumları daha geniş topluluklara ve toplumsal meselelere katılmayı gerekli kılar mı?
3. Oy sandığına ek olarak bireyler, karar alıcılar veya diğer bireyler üzerinde etki sağlayacak hangi kaynakları kullanabilirler?
4. Bireyin kolektif karar almaya katılmasını kolaylaştıracak hangi yöntemler yerleştirilebilir?
5. Örgütler, karar alma sürecini daha işler kılmak için yapısal olarak nasıl adim merkezileştirilebilir?
6. Katılımcı demokrasinin uygulanacağı en uygun örgütsel birim nedir?
7. Katılımcı demokrasi, kamu çıkarına uygun hizmet edecek kolektif kararlarla sonuçlanacak mı?

Bkz. Olsen, M.E., A.g.e., s. 27-28.

sel süreçte varılan önemli bir aşamayı ifade etmesi ve yurttaşlığa kazandırdığı yeni anlamları içermesidir. Bu sebeple, aşağıda bu bölümde açıklaya geldiğimiz kavramsal ilişkinin tarihsel arka planına ayrıca bakmak faydalı olacaktır.

II

TARİHSEL ARKAPLAN: ULUS-DEVLET KURMA SÜRECİ VE YURTTAŞLIK

Ortaçağ kentlerinde de eşit yurttaşlık olgusunun örneklerine rastlanmaktaydı ama bu kentlerde özgül hak ve görevler yerel olarak sınırlıydı. Ancak ulus-devlet olgusunun ortaya çıkmasıyla yurttaşlık hak ve görevleri yerel olmaktan çıkmış, ulusal niteliğe bürünmüş, giderek evrenselleşmiştir.²⁰

Modern veya ulusal-demokratik yurttaşlığın Batı kapitalizminin gelişmesine paralel bir tarihi vardır.²¹ Tarihsel olarak, ulus kurmanın ve demokratikleşmenin çekirdek ögesi, esas itibarıyla “Yurttaş” olarak sınıflanan tüm yetişkinlerin haklarının ve görev-

20 Marshall, T.H., A.g.e., s. 27-28.

21 Barbalet, J.M., *Citizenship*, Minneapolis, 1998, s. 32.

lerinin yasallaştırılmasıdır.²² Kapitalizm bu bağlamda yurttaşlığı şu özellikleriyle teşvik etmiştir: Kapitalizm, her şeyden önce, mübadele ilişkileri aracılığıyla evrensel kültürün büyümesini sağlamış, tüketicinin özerkliğine fazlasıyla önem vererek bireyselliğin doğmasına katkıda bulunmuştur. Genel olarak kapitalizm, statü hiyerarşisinde daha çok sözleşmeye dayanan ilişkileri esas aldığından; hükümetin de toplumsal bir sözleşme temeli üzerine inşa olması gerektiği fikrini benimsemiştir. Bu fikir, hem tamamen kapitalist ekonomik ilişkilerle uyumun bir ifadesi, hem de yurttaşlığı ortaya çıkaracak kurumlar manzumesinin bir zeminiydi.²³

Bu bakımdan, Batı Avrupa toplumlarında ulus-devlet kurma süreci dört aşamada tamamlanmıştır.²⁴

Birinci aşama, 15. yüzyıldan Fransız Devrimi'nin yapıldığı 18. yüzyıla kadar çok uzun bir süreyi kapsar ve devletin oluşumunu içerir. Bu aşamanın ortaya çıkardığı önemli sonuç, seçkinler düzeyinde ekonomik, politik ve kültürel açıdan bütünleşmenin gerçekleşmesidir.

İkinci aşama, kitlelerin giderek artan oranda sisteme dahil olmasını ifade eder. Bunda asker ocağının, okulun, yeni kitle iletişiminin, merkezin seçkinleriyle kenar arasında teması sağlayan kanallar olarak oynadığı rol etkili olmuştur. Bir diğer önemli etken, aynı kanalların kitleler nezdinde yarattığı yeni kimlik duygusudur. Bu yeni kimliğin, kiliseler, mezhepler veya yerel seçimler tarafından yaratılmış olan egemen kimlikle çatışma içine girmesi, ikinci aşamanın ortaya çıkarmış olduğu önemli sonuçtur.

Üçüncü aşama, toplum üyelerinin politik sistemin işleyişinde tebalıktan aktif yurttaş kavramına geçmelerini içerir. Bu, muha-

22 Bendix, R., *Nation-Building and Citizenship*, Garden City, 1969, Anchor Books Edition, s. 90.

23 Turner, B.S., *Citizenship and Capitalism*, London, 1986, s. 23.

24 Bkz. Rokkan, S., "Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations Within Europe", *The Formation of National States in Western Europe*, Ed. C. Tilly, New Jersey, 1975, s. 570-572.

lefete tanınan güvencenin kurumsallaşması, temsil organları üyelerinin seçiminde daha geniş bir seçmen kitlesine hak tanınması, politik partilerin örgütlenip çıkarların birleştirilmesi ve ifadesi işlevlerini görmelerine paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu aşamaya tekabül eden önemli iki oluşum, endüstriyel ve ulusal devrimlerin başarılmaması ve bunların yaratmış olduğu çatışmalardır: Ulusal devrimle beraber bir yandan kenar bölgelerdeki azınlık kültürüyle hâkim kültür arasında; öbür yandan merkezi devlet otoritesiyle kilise(ler) arasında çatışmalar gündeme gelmiştir. Endüstriyel devrimin ürünü olan çatışmalar ise, özelde topraktaki mülkiyet çıkarlarında vücut bulan hâkim sınıf ile doğum halindeki burjuvazi arasındaki, genelde mülk sahipleri ve işverenlerle, kiracılar ve işçiler arasındaki bölünmelerden kaynaklanmıştır. Bu aşamada, değerlere dayanan yerel çatışmalardan, daha çok çıkarlara dayanan işlevsel çatışmalara geçilmesi çok önemli bir değişim olarak ortaya çıkmıştır.

Dördüncü aşama, devletin idari aygıtlarının genişletilmesine ilişkin süreci kapsar. Bu aşamada yeniden dağıtım araçlarının artması, kamu refahını sağlamaya yönelik hizmetlerin genişletilmesi, ulusal çapta ekonomik koşulları eşitlemeye yönelik politikaların uygulanması (müterakki vergileme, zengin sınıflardan ve bölgelerden, fakir sınıflara ve bölgelere kaynak aktarımı gibi), devlet nüfuzundaki artışın göstergeleri olarak belirmiştir.

Söz konusu dört aşama bağlamında, Batı Avrupa toplumlarında merkez (çenter) ile kenar (periphery) arasındaki etkileşim, hukuk, ordu (güç), kültür ve ekonomi gibi dört kanal aracılığı ile ve üç boyutlu olarak gerçekleşmiştir.²⁵

Merkez-Kenar arasındaki etkileşimin birinci boyutu, teba toplumunda olan kenarın işlevsel farklılaşma düzeyi ve merkez bağıllılığıyla ilintilidir. Bu açıdan ortaya çıkan önemli husus, söz konusu bağımlılığı sağlayan kurum veya araçların neler olduğudur.

25 A.m., s. 565-567.

Bunlar ordu, yerel yönetimler, kentler gibi kurumlar, dil veya din gibi araçlardır.

İkinci boyut, merkezin temel öğelerini meydana getiren içsel ve dışsal kaynaklarla ilintilidir. Bu açıdan üzerinde durulması gereken husus ise hangi tür ittifakların sistem içinde hâkim olduğu ve sistemin dışsal kaynakları harekete geçirme yeteneklerinde seçkinler arasında hangi türden farklılıkların var olduğudur

Nihayet üçüncü boyut, değişim sürecinin toplumdan topluma gösterdiği farklılıkları veya benzerlikleri içerir. Bu çerçevede, ilk kurulan merkez-kenar bağlantısının hangisi olduğu ve diğer hangi tür bağlantıların bunu izlediği, merkezden gelen baskılara kenarın verdiği yanıtların ne gibi özelliklere sahip olduğu önem kazanmaktadır.

Merkez-kenar arasında sağlanan etkileşim, tarihsel süreç içinde belirli bir yapı ve işlev farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu farklılaşmalar, ekonomik-teknolojik, askeri-idari, yargısal-yasamasal, dinsel-sembolik türlerde ortaya çıkmışlardır. Bu çerçevede, ekonomik-teknolojik farklılaşma, yerel endüstriyel-ticari organizasyonları barındıran bir yapı olarak kentleri doğururken diğer farklılaşma türleri, sırasıyla dış çatışmaları kontrol örgütü olarak orduyu, iç çatışmaları çözücü bir kurum olarak yargıyı, yerel dinleri temsil eden bir yapı olarak kiliseleri ortaya çıkarmıştır.²⁶

Ulus-devlet kurmada bir yandan işlevsel farklılaşmanın, öbür yandan merkez-kenar arasındaki etkileşimin niteliği, Batı Avrupa toplumlarında tarihsel süreç içinde behren sosyoekonomik, kültürel-ideolojik ve politik oluşumlar; bu oluşumların içerdiği çeşitli sorunları ve sorunların çözümünde uygulanan politikaları da belirlemiştir. Şekil 7, bütün bunları özet olarak ifade etmektedir.

İŞLEVSEL FARKLILAŞMALAR

Merkez-Kenar Etkileşimi	Güç	Kültür	Hukuk	Ekonomi
Kenarın bütünleşme derecesi: Girdi değişkenleri, potansiyel ifade değişkenleri	İktidar kurumlarının gücü. Bu kurumlara karşı muhalefetin çapı.	Standartlaştırmacı kurumların gücü. Karşıt kurumların gücü.	Yerel hukuki geleneklere karşı merkezin empoze ettiklerinin gücü.	Temel ekonominin kent ağı ile bütünleşmesi, ayrılması.
Merkezi belirleyicilik derecesi: Çıktı değişkenleri	Askeri kurumların dışsal ve içsel kaynakları arasındaki denge (ittifaklar, kıtasal tahrikler)	Dinsel ve/veya dilsel standartların birliğine karşı farklılığı	Ülke hukuk sisteminin bütünlüğüne karşı farklılığı	Ülke ekonomisinin kapalılığına karşı açıklığı
Sistem kurma süreci: Sadakat değişkenleri.	Nüfuz etme: Devlet kurma.	Standartlaşma: Ulus kurma	Katılma haklarının eşit haklar haline getirilmesi: Politik yurttaşlığın yerleşmesi	Kaynakların, fırsatların yeniden dağılımı: Sosyal yurttaşlığın yerleşmesi

Şekil 7.

Batı Avrupa'da Uluslaşma-Demokratikleşme

Süreci ile Yurttaşlığın İlişkisi

Kaynak: Rokkan, S., "Dimensions of State Formation and Nation-Building", *The Formation of National States in Western Europe*, ed., C.

Tilly, Newjersey, 1975, s. 567'den uyarlanmıştır.

Şekilde de görüldüğü üzere, Batı Avrupa toplumlarında ulus devlet kurma süreci, nüfuz etme (devletin belirmesi), standartlaşma (ulusal kimliğin oluşması), katılma (politik yurttaşlığın yerleşmesi), nihayet kaynakların/fırsatların yeniden dağılımı (sosyal yurttaşlığın yerleşmesi) gibi oluşumları içermektedir.

Bunlar, aynı zamanda Batı Avrupa toplumlarında uygulanan demokrasilerin de arka planını ifade etmektedir. Bu noktada, söz konusu toplumlarda demokrasinin doğmasında ve gelişip pekişmesinde merkezin sahip olduğu üç önemli olanaktan söz etmek gerekmektedir. Bunlar:²⁷

1. Uzman bürokrasilerin ve hukuk kuramlarının gelişmiş olması (bu büyük ölçüde kilise ile merkez arasındaki iş birliği sayesinde sağlanmıştır).
2. Ticaretin genişlemesi, buna paralel olarak yeni endüstrilerin doğması.
3. Ulusal alfabenin ortaya çıkması ve böylece kenarın kültürel olarak iç iletişimin standart bir aracı etrafında birleştirilmesi.

Batı Avrupa toplumlarının ulus-devlet kurma, dolayısıyla kendi demokrasilerini pekiştirmelerinden bazı ortak sonuçlar çıkarmak gerekirse, şunlar söylenebilir. Söz konusu toplumlarda, her şeyden önce, toplum kesimlerine nüfuz etmede kullanılan devlet gücünün, kenar üzerinde bütünüyle bir tahakküm kurma şeklinde tezahür ettiğine rastlanmamaktadır. Devletin belirlediği andan itibaren sınırlandırılması, kenarın, merkez karşısındaki özerkliğinin ifadeli olmuştur. Bunun yanında, Batı Avrupa toplumlarının gerek dil, gerek din açısından çeşitlilik gösteren kültürleri, belirli ölçüde bir karşıtlığın varlığına rağmen bölünerek bütünleşme içinde ortak bir çerçevenin öğeleri olabilmişlerdir. Bu sayede ulusal kültürlerinin standartlaşmasını gerçekleştirmişler ve ulusal kimlik krizini aşabilmişlerdir.

Şüphesiz, ulusal kimlik krizinin aşılması, aynı zamanda değer çatışmalarının önemini de nispeten azaltmıştır; bunun yerine kaynakların ve fırsatların yeniden dağılımı üzerinde yoğunlaşan çıkar çatışmaları gündeme gelmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan

önemli bir sonuç da çıkarların farklılığının meşru görülmesi ve savunulması için öncelikle toplumsal ve politik ortamın yaratılmış olmasıdır. Yurttaşlık (politik ve sosyal boyutlarıyla) böyle bir ortamın ürünüdür. Ancak gene tarihsel olarak bu ürün tek boyutlu bir özelliğe de sahip değildir. Özellikle katılmacı demokrasi açısından yurttaşlığın sahip olduğu bütün boyutları üzerinde ayrıca durmak yararlı olacaktır.

III

YURTTAŞLIĞIN BOYUTLARI: SİVİL, POLİTİK VE SOSYAL

Buraya kadar anlatılanlardan, tarihsel olarak yurttaşlığın biri sosyal, öbürü politik, iki boyutlu olduğu anlaşılmaktadır. Fakat, T.H. Marshall, daha önce andığımız çalışmasında yurttaşlığın bir de sivil (civil) boyutu olduğuna dikkatlerimizi çekmektedir. Dolayısıyla, burada biz de Marshall'ın sınıflamasını esas alıp, yurttaşlığın sivil, sosyal ve politik üç boyutu üzerinde duracağız.

Sivil boyut, konuşma, düşünce ve inanç, mülk edinme hakkı gibi bireysel özgürlükler için gerekli olan haklardan meydana gelir. Mahkemeler bu hakları savunan ve koruyan kuramlardır.²⁸

28 Bu ayırım ve anlamları için bkz. Marshall, T.H., A.g.e., s. 78-79.

Politik boyut, politik iktidarın kullanımına katılma hakkını içerir. Parlamento ve yerel yönetim meclisleri, yurttaşlığın politik boyutunu sembolize eden kuramlardır.

Sosyal boyut ise, ekonomik refah ve güven hakkından toplumda geçerli standartlara göre yaşama hakkına kadar geniş bir haklar yelpazesini kapsar. Eğitim ve sosyal hizmet kuramlarım bu hakların sağlanmasına yönelik çalışan kurumlar olarak belirtebiliriz.

Tarihsel olarak, sivil haklar 18. yüzyıl politik haklar 19. yüzyıl ve sosyal haklar 20. yüzyıldaki gelişmelerin ürünüdürler.²⁹ Yurttaşlık hakkı olarak, bütün bunlar bir ulus-devlet içindeki topluluğa üyeliğin kazandırmış olduğu haklar olduğundan, nihai olarak devlet tarafından güvence altına alınmışlardır. Buna rağmen devlet güvencesi bu hakların sahip olduğu tek özellik değildir. Genel olarak söz konusu haklar her şahıs için onları kullanma görevini de içerir. Bu bakımdan yurttaşlık hakları devletin üyelerine karşı yerine getirdiği görevler şeklinde de nitelenebilir.³⁰ O kadar ki, hakların sivil, politik ve sosyal olarak sınıflamasına, dolayısıyla yurttaşlığın boyutlarına devletin üyelerine karşı olan bu görevleri veya yükümlülükleri açısından da yaklaşabiliriz. Örneğin, Macpherson'un yapmış olduğu gibi, sivil hakları devlete karşı olan haklar sosyal hakları da devlet tarafından garanti edilmiş, talep edilen faydalar olarak görebiliriz. Bu açıdan diyebiliriz ki bireyler için yurttaş olarak eylemde bulunmak, devletin müdahale edemeyeceği özgürlükler manzumesini kapsamalıdır; öte yandan, bireyler için yurttaş olarak tüketmek devletin sağladığı bir olanak olmalıdır.³¹

Politik haklara gelince: Yurttaşlığın hem bir statü, hem de bir haklar manzumesi olarak karakterize edilmesi, politik hakların esas itibarıyla statülerin sosyal özelliğinden türediğini ortaya

29 A.e., s. 86.

30 Barbalet, J.M., A.g.e., s. 18.

31 Zikreden: Barbalet, J.M., A.g.e., s. 20.

koymaktadır. Örneğin, 19. yüzyılda kapitalizm politik hakları sivil hakların bir yan ürünü olarak görmekteydi. Oysa, 20. yüzyıl politik haklar, doğrudan ve bağımsız olarak yurttaşlıkla irtibatlandırılmıştır.³² Çünkü, sivil haklar, rekabetçi pazar ekonomisi için esas olduğundan, bunun her bireye bireysel statüsünün bir parçası şeklinde ekonomik rekabette bağımsız birim olarak katılma gücünü verdiği varsayılmıştır.³³ Fakat kapitalizmde ekonomik rekabetin doğurduğu sınıfsal eşitsizlik, politik sürece katılmada bireysel özgürlüğün bu eşitsizliğe dayanarak gerçekleşmesinin güçlüğüne göstermiştir. Dolayısıyla, politik hakların statüden bağımsızlaşarak ve hukuki bir güvence kazanarak, bir devletin, bu devlet içinde bir topluluğun üyesi olmakla elde edilmesi gerçekleşmiştir. Bu anlamda yurttaşlığın politik boyutu, bireyin mensubu olduğu devletle üyeliğini ifade eden resmi bir kimlik niteliğini taşır.³⁴

Ancak, yeri gelmişken hemen belirtmek gerekir ki, resmi kimlik olarak politik yurttaşlık, ulusal kimlikten farklıdır. Ulusal kimlik, bireyin devletle değil, toplumla olan bağına ifade eder ve hukuki olmaktan çok öznedir. Ulusal kimlik, evde, okulda öğrenilir; bireyler tarafından seçilir. Fakat, yurttaşlık devlet tarafından verilir. Bunun için iki kavram birbiriyle sınırdaş değildir.³⁵

Buraya kadar yapılan açıklamalar, yurttaşlığın söz konusu üç boyutuyla katılcı demokrasi arasındaki ilişkilendirmeyi de gündeme getirmektedir. Bu bağlamda diyebiliriz ki, eğer katılcı demokrasiyi sivil, politik ve sosyal boyutlarıyla yurttaşlığın gelişmesi için bir ortam olarak esas alıyorsa her şeyden önce politik ve sosyal eşitliğe karşı daha duyarlı olmak, devleti ve politik süreci buna uyarlayarak yurttaşlığın toplumu eşitlikçi bir politik

32 Marshall, T.H., A.g.e., s. 86.

33 Bendix, R., A.g.e., s. 96-97.

34 Pranger, R.I., *The Eclipse of Citizenship*, New York, 1968, s. 9-10.

35 Weiner, M., "Changing Conception of Citizenship in a Multi Ethnic Society", *The Citizen and Politics: A Comparative Perspective*, Ed. S. Verba, L.W. Pye, Stanford, 1978, s. 108.

çerçeveye sokmasına fırsat ve imkân tanımak gerekir. Eğer yurttaşlar politik sürece etkin şekilde katılma için fırsat ve imkânların var olduğunu görürlerse, katılmaya atfettikleri değer ve önem de artar. Böylece, kolektif kararlarla kendileri arasında daha sıkı bir psikolojik bağ kurarak katılmacı demokrasinin hayata geçirilmesinde önemli aktif işlevler görürler. Tersî durum, onların kendilerini pasif konumda görmelerine yol açar, dolayısıyla katılmacı demokrasinin işlemlerini aksatır.

Fakat günümüzdeki sosyal hareketler çeşitli boyutlarıyla yurttaşların esas itibarıyla katılmacı demokrasinin gerçekleşmesinde ne kadar çok aktif olduklarının önemli göstergeleridir. Bunun için söz konusu hareketler üzerinde biraz durmak uygun olacaktır.

IV

KATILMACI DEMOKRASİ, YURTTAŞLIK VE SOSYAL HAREKETLER

Sosyal hareketler üzerinde durmak katılımcı demokrasinin yurttaşlık için öngördüğü sınırları saptamak bakımından önemlidir. Çünkü, Turner'ın da vurguladığı gibi, sosyal hareketler sağladıkları (veya zorladıkları) katılım olanaklarıyla yurttaşlık kavramını genişleten "*dalgalar*"³⁶ niteliğindedirler.

Sosyal hareketler, esas itibariyle, üretim, ilgi, etik kurallar gibi belli başlı kültürel kaynaklara uygulanan sosyal tahakküm (domination) ilişkilerini dönüştürmeyi amaçlayan eylemlerdir.³⁷ Bu anlamda sosyal hareketler, toplumun "*hasta*" addedi-

36 Tumer, B.S., A.g.e., s. 97-98.

37 Touraine, A., *Return of the Actor*, Çev.: M. Godzich, Minneapolis, 1988, s. 64.

len bir ögesine (bir değere, bir norma, bir otorite ilişkisine veya toplumun bizatihi kendisine) yönelik kültürel bir sorgulamayı ve bu sorgulama sonucu sosyal ilişkileri yeniden tesis etmeyi içerir.³⁸ Dolayısıyla bu hareketler, politik hareketlerden farklı olarak, politik iktidarı (veya kontrolü) ele geçirmeye yönelmezler; bunun yerine sosyal kolektivitinin, çıkarlar, değerler ve normlarla ilgili isteklerini dile getirirler. Bu bakımdan da, öncelikle sosyal katılmanın nelerden oluşacağını yeni bir tanımını yaparlar.³⁹

Zaten, eski sosyal sistemin ve kontrol (otorite) ilişkilerinin artan bir meşruluk krizine maruz kaldığı durumlarda sosyal hareketler geniş bir kültürel meydan okuma veya sosyal baş kaldırısı şeklinde ortaya çıkmaktadırlar.⁴⁰ Ancak vurgulamak gerekir ki, sosyal bir duruma yanıt teşkil ettiğine dair bir yaklaşım, sosyal hareketlerin tek tanımlayıcı ögesi olamaz. Tersine, sosyal bir durum, sosyal hareketlerin yeni kültürel modellere yönelik mücadelesi ile bu mücadelenin politik sistemde yol açabileceği bozulma arasındaki çatışmanın ortaya çıkardığı bir sonuçtur.⁴¹

Bu sebeple, söz konusu hareketler sosyal bir durumun sonucu değil, o durumların yaratmışlardır da.

Sosyal hareketler ile yurttaşlık arasında çift yönlü bir ilişki vardır: Sosyal hareketler yurttaşlığın gelişmesini teşvik eder, ama yurttaşlık hakları da sosyal hareketlerin meydana gelmesini kolaylaştırır. Örneğin, birlik olma ve ifade özgürlüğünü içeren sivil hakların sosyal hareketlerin doğmasında geniş bir katkısı olmuştur. Buna karşılık, sosyal hareketler de yeni tip yurttaşlık haklarının doğmasında ve yurttaşlığın boyutlarının genişletilmesinde rol oynamıştır.⁴²

38 A.e., s. 63, 66, 68.

39 Barbalet, J.M., A.g.e., s. 97.

40 Boggs, C., *Social Movements and Political Power*, Philadelphia, 1986, s. 21.

41 Touraine, A., A.g.e., s. 66.

42 Barbalet, J.M., A.g.e., s. 98-99.

Nitekim, çağdaş sosyal hareketlerin tiplerine baktığımızda; bu hareketlerle yurttaşlık arasındaki çift yönlü ilişkiyi daha iyi anlayabiliriz.

Çağdaş sosyal hareketlerin beş genel tipini saptamak mümkündür. Bunlar:⁴³

- Kentlerdeki azınlık grupların mücadeleleri,
- Çevreci hareketler,
- Kadın ve eşcinsel özgürlüğü hareketi,
- Barış hareketi,
- Gençlik ve öğrenci hareketleri.

Burada bu hareketler üzerinde ayrıntılı olarak durma olanağımız bulunmamaktadır. Bununla beraber, sosyologların, sosyal psikologların, nihayet politikbilimcilerin çalışmaları,⁴⁴ anılan sosyal hareketlerin, yurttaşlığın boyutlarını genişlettiği gibi, bu sayede artarak çoğaldıklarını göstermektedir.

Yalnız, geçerken yukarıdaki listeye önemli bir tanesini daha, dinsel hareketleri de eklememiz gerekmektedir. Bu hareketler de diğerleri gibi son tahlilde meşru yeni bir düzen yaratma, bu anlamda mevcut sosyal ilişkileri ve tahakküm biçimlerini dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu arada şu hususu eklemek yerinde olacaktır. B. Turner, yurttaşlığın ve sekülerizasyonun birbirine paralel geliştiğini, dolayısıyla yurttaşlığın gelişmesiyle dinin kimlik tanımlayıcı öge olmaktan çıktığını belirtmektedir.⁴⁵ Oysa, bazı çalışmalar,⁴⁶ tam tersine, sosyal hareketlerin inanç hürriyetinin önemini ortaya koyarken, dinsel kimliği yeniden canlandırdığını savunmaktadırlar.

43 Boggs, C., A.g.e., s. 39-47.

44 Bu çalışmalar için bkz. Ramirez, F.D., "Comparative Social Movements", *Institutional Structure: Constituting State, Society and Individual*, Ed. G.M. Thomas, Newbury Park, 1987.

45 Turner, B.S., A.g.e., s. 18.

46 Örneğin bkz. Thomas, G.M., "Revialism, Nation-Building, and Institutional Change", Ed. G.M. Thomas, vd., A.g.e.

Bunu da, sosyal hareketlerin yurttaşlığın boyutlarını genişletmesi bakımından; aynı zamanda katılımcı demokrasinin tüm toplulukları kendi kimlikleri altında kolektif kararlara katılmasını öngörmesi bakımından daha doğru kabul etmek gerekmektedir.

Hatta, bu açıdan katılımcı demokrasi bağlamında sosyal hareketler-yurttaşlık ilişkisine baktığımızda, bir başka gerçek daha karşımıza çıkmaktadır; o da “çoğul yurttaş” (pluralist Citizen) gerçeğidir. Walzer’in ortaya attığı bu kavram, Almond ve Verba’nın *The Civic Culture* kitaplarında tanımlanan duruma tekabül etmektedir: Gayri resmi ve gönüllü topluluklara birden fazla üyelik.⁴⁷

Gerçekten de, yurttaşlık bir topluluğa üyeliği anlatıyorsa, sosyolojik olarak birden fazla topluluğun varlığının bir olgu olması birden fazla üyeliği de beraberinde getirecektir. Bunun teorik olarak ne derecede mümkün olacağı bir yana,⁴⁸ katılımcı demokrasinin katmerli bir şekilde gerçekleşmesine katkıda bulunacağı beklenebilir.

47 Zikreden: Kelly, G.A., A.g.m., s. 33.

48 Bu tartışma için bkz. A.y.

V

GLOBALLEŞME BAĞLAMINDA ULUS-DEVLET VE YURTTAŞLIK

A.D. Smith, ulus-kurmanın içerdiği sosyo-politik özelliklerin beş noktada toplanabileceğini belirtmektedir. Bunlar:⁴⁹

1. Ulusun esasen teritoryal politik bir topluluk olduğu,
2. Ulusun, yelerinin ilk politik bağını ve baş sadakatini oluşturduğu,
3. Uluslararası arenada ulusun esas politik aktör olduğu,
4. Ulusun, yurttaőlarının bir inşası olduğu ve bunda özellikle liderlerin ve elitlerin rol oynadığı,
5. Ulusun sosyal ve politik gelişmenin tek erevesi, aracı ve yararlanmıőı olduğu.

⁴⁹Smith, A.D., *Nationalism and Modernism*, London, 1998, s. 20.

Politika teorisyenleri, ulus-kurmanın içerdği bu özelliklerin Batı'da devletin ortaya çıkmasıyla beraber görüldüğünü, Amerikan ve Fransız devrimlerinden beri de ulus-devletin hâkim politik organizasyon şekli olarak kendini kabul ettirdiğini vurgulamaktadırlar.⁵⁰

Ulus-devlet organizasyonunun iki yüz yıldan fazla bir geçmişi olmasına rağmen, bugün “kriz” içinde olduğuna dair politikbilim literatüründe yaygın bir iddia vardır.⁵¹

Ulus-devletin krizde olması, hatta “sonunun gelmesi” iddiasının hem ulusun hem de devletin mahiyetinin değişmiş olmasıyla bir ilintisi vardır.

Yapılan araştırmalar ulusu ve devleti krize maruz bırakan olgunun globalleşme olduğunu göstermektedir: Globalleşmenin doğurduğu problemler ulus-devlet biriminin boyutlarını aşmakta ve zorlamaktadır. Bu meyanda, globalleşme ulus-devletin dayandığı politik topluluğun hem sosyolojik mahiyetini hem de bu topluluğun meşru kıldığı egemenliği (politik iktidarı) dönüştürmektedir.

Globalleşmenin yarattığı etkileri şu üç noktada toplayabiliriz:

1. Bireysel kimliklerin patlaması ve politikleşmesi,
2. Merkezi kurum ve yapıların etkisinin/öneminin azalarak yerel kurum ve yapıların öneminin/etkisinin artması,
3. Bireyin davranış kalıplarını global bir perspektif ve kültüre göre ayarlamasına yönelik dayatmaların belirmesi.

Bu etkileri aracılığıyla globalleşme, kültürel dünyayı simgeleyen ulus ile politik dünyayı simgeleyen devlet arasındaki bağı parçalamakta ve şu iki sonuca yol açmaktadır:

50 A.e., s. 70.

51 Globalleşme bağlamında ulus-devletin karşı karşıya olduğu değişimler için daha önceki bir çalışmamıza bakılabilir: Sanbay, A.Y., “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, F. Keyman, A.Y. Sarıbay (Deri.), *Global/Yerel Eksende Türkiye*, İstanbul, 2000.

1. Ulusun açıklayıcı ilkesi kendi içinde aslında her zaman var olmuş olan kültürel ve sosyal farklılığa veya heterojenliğe belki bir serbestlik getirmek olduğundan, globalleşmenin etkileri karşısında bu son derece zorlaşır: Ulusun kendi içindeki heterojenliği (ırk, etni, alt-kültürler) ön plana geçer, ama her biri kendi başına ulusallığı tanımlayıcı ana öge olmaya yönelir.
2. Devlet "kötü," dolayısıyla minimize ve deregüle edilmesi gereken bir kurum olarak gözükmeye başlar. Bu sebeple, global ve sosyal heterojenlikler politik bir meşrulaştırmaya ihtiyaç duyarlarken, devlet kendini yeniden meşrulaştırmaya yarayacak yeni bir topluluk aramaya yönelir.

Eğer ulus-devletin krizinden söz edilecekse, bu nokta üzerine yoğunlaşmak doğru olur. Ama bu sefer de görülür ki, "*ulus-devlet krizde*" teşhisi aslında onun ortaya çıkışından beri mevcuttur. Çünkü, ulus-devlet heterojenliği yok sayarak, ulusu bölünmez (unitary) bir topluluk/cemaat olarak görmüştür. Modernitenin bir ürünü olarak ulusal egemenlik, yönetici elitin sınıf çıkarlarını ulusal sadakate dayandırarak meşrulaştırmak için buna zorunluydu. Bir başka deyişle devlet, kendi meşruiyetini sağlayacak bir politik topluluk yaratmaktaydı.

Bu anlamda ulus (ve ulusçuluk) Smith'in belirttiği gibi, "*kavramsal topluluk/cemaat*"^{52 53} veya Anderson'un tanımladığı şekilde "*hayali topluluk/cemaat*"⁵¹ şeklinde görülebilir.

Ulus hem "*kavramsal*" veya "*hayali*," hem de başlarda değindiğimiz gibi teritoryal politik bir topluluk ise globalleşme böyle bir topluluğu belli ki bir sınırın ötesinde ve üstünde kavramlaştırmamızı veya hayal etmemizi gerektirmektedir. Nitekim, David Held, ulus-devletleri globalleşme bağlamına oturtarak resmetmeye çalıştığımızda bambaşka bir görüntüyle karşılaşacağımıza dik-

52 Smith, A.D., A.g.e., s. 73.

53 Anderson, B., *Hayali Cemaatler*, Çev. I. Savaşır, İstanbul, 1993.

kat çekmektedir. Held'e göre ulus-devletlerin globalleşmeyle ilişkisi şu beş oluşumu içermektedir:⁵⁴

1. Etkin politik iktidann alanı artık ulusal hükümetler olarak kabul edilemez. Bu iktidar ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde farklı güçler ve failer (agencies) tarafından paylaşılacak, mübadele ve mücadele edilmek durumundadır.
2. Politik kader birliği fikri, artık sadece bir ulus-devletin sınırları içinde anlama sahip değildir. Günümüzde politik toplulukların ve kader birliğinin çerçevesini karmaşık ekonomik, örgütsel ve kültürel süreçler ve yapılar belirlemektedir.
3. Resmi devlet otoritesi ile bölgesel ve global düzeylerde devletin ve ekonomik sistemin fiili pratikleri ve yapıları arasında giderek büyüyen kopukluklar meydana gelmektedir. Bu kopuklukların işaret ettiği önemli husus ulus-devlet yönetimlerinin kendi yurttaşları için doğru ve uygun olan politikaları uygulayacak tek merci olmaktan çıkmalarıdır.
4. Bununla beraber, ulusal egemenlik tamamen ortadan kalkmıştır gibi bir sonuca varmamak gerekir. Ama globalleşme, ulusal egemenliği önemli alanlarda ve bölgelerde çapraz sadakatler, halkların ve görevlerin çatışan yorumları, birbiriyle bağlantılı yasal düzenlemeler ve otorite yapılarıyla makro düzeyde açık veya örtük dönüşüme zorlamaktadır.
5. Sınır problemleri de globalleşme bağlamında düşünülmesi gereken önemli bir husus olarak kendini göstermektedir. Artık geçmişte olduğu gibi ulus-devletin fizik güce dayanan bir yaklaşımla sınır problemlerini çözmek hem uygun görülmemekte hem de yasal sayılmamaktadır.

54 Held, D., "The Transformation of Political Community: Rethinking Democracy in the Context of Globalization"; I. Shapiro, C. Hacker-Cordon (Eds), *Democracy's Edges*, Cambridge, 1999, s. 102-104.

Özellikle güçlü devletlerin sadece kendi halkları için değil, başkaları için de kararlar aldığı ve uluslararası aktör ve güçlerin ulusal toplulukların sınırlarını değişik yollardan aştığı bir dünyada kimin kime karşı ve hangi temelde sorumlu olacağı sorusu kolayca cevap bulmuyor.

Dolayısıyla globalleşme ulus-devletler için sadece yeni sınırlar belirlemiyor, kendi mevcut sınırlarını bu yeni sınırlar açısından yeniden tanımlamaya hazır olmalarına da işaret ediyor. Globalleşmenin ulus-devlet üzerine bu beş etkisi, ulusun, yurttaşların baş sadakat abidesi olma durumunu da sarsıcı sonuçlara gebe göstermektedir. Nitekim, bazı politikbilimciler, söz konusu durumu göz önüne alarak “kozmpolitçin” veya “global” yurttaşlık olgusu üzerine eğilmemizin daha doğru olacağını söylemektedirler. Örneğin, Held, globalleşmenin yukarıda belirtilen beş özelliği bağlamında insanların anlamlı şekilde kendilerini etkileyen farklı politik topluluklara politik üyelik anlamında çoğul yurttaşlık durumuyla karşı karşıya geldiklerine dikkat çekmektedir ve Avrupa Birliği’ni çoğul yurttaşlık durumunu doğuran önemli bir ortam olarak göstermektedir.⁵⁵

Öte yandan, Will Kymlicka gibi önemli ve konunun uzmanı yazarlar, “kozmpolit” yurttaşlık olgusuna temkinli yaklaşmak gerektiğini vurgulamaktadırlar. Kymlicka’ya göre, Held’in globalleşmeyle beraber politikanın teritoryal zemininin, politik kimliğin belirlenmesindeki rolünün öneminin azaldığına dair iddiası, çok dilli devletler dikkate alındığında pek doğru değildir. Çünkü bu devletlerde dil, politik topluluğun sınırlarını belirleyen önemli bir etken haline geldiği gibi, toprak parçası da dil gruplarının sınırlarını belirlemede dil kadar önemli bir etken

55 A.m., s. 107-108. Bu konuda Held’in ayrıca şu yazısına da bakılabilir: Held, D., “Democracy and Globalization”, D. Archibugi, D. Held, M. Köhler (Ed.), *Re-imagining Political Community*, London, 1998, s. 11-27.

konumundadır ki, bu da karşımıza “çokuluslu devletler” olgusunu çıkarmaktadır.⁵⁶

Bununla beraber, Kymlicka, daha ileriki bölümlerde değineceğimiz Held’in “ global/kozmopolitan demokrasi” kavramının global yurttaşlığı çerçeveleyen bir kavram olduğu düşünüldüğünde Held’in fikirlerini paylaştığını söylemektedir. Buna göre, insan haklarının uluslararası teşvikinin artırılması, demokratik meşruiyetin uluslararası arenada devletler tarafından tanınması ve saygı görmesi anlamında bir kozmopolitanlığın kabul edilebileceğini söyler..⁵⁷

Buraya kadar anlatılanlar göstermektedir ki, globalleşmenin politik dünyamızı dar sınırlardan çıkardığını gördüğümüz kadar ulus-devlet ve yurttaşlık arasındaki ilişkinin mahiyetinin niçin ve hangi yönde değiştiğini saptamamız da kolaylaşacaktır.

56 Kymlicka, W., “Citizenship in an Era of Globalization: Commentary on Held”, *Archibugi*, Held Köhler, A.e., s. 120.

57 Kymlicka, W., A.m., s. 119.

En üst kontrol kurumu olarak devletin genelde toplumla olan ilişkisi son derece karmaşıktır. Tarihsel süreç içinde bu karmaşıklığı net bir şekilde resmedebilmek için analitik bir kavram olarak “sivil toplum” ortaya atılmıştır. Politikbilim literatüründe hâkim olan anlayış çerçevesinde sivil toplum, devletin dışında ve hatta karşısındaki sosyal varlığı (entity) temsil edegelmıştır.

Bununla beraber, devlet-sivil toplum ilişkisini resmetmede farklı gelenekler vardır. Cohen ve Arato’yu izleyerek¹ bu gelenekleri şu üç kategoride toplayabiliriz:

1 Cohen, J.L., Arato, A., Çivil! *Society and Political Theory*, London, 1992, s. 78.

1. Hegel ve Marx'ın başım çektiği Alman geleneği: Sivil toplum veya yurttaşlar toplumunu devlete dahil eden bir anlayışı yansıtır. Buna karşılık, devlet ile sivil toplum arasındaki aracılıklara olanak tanır fakat ikisi arasındaki özerk bir alanı öngörmez.
2. Tocqueville'in temsil ettiği Fransız geleneği: Sivil toplum ile devlet arasında bir aracı olan temsili kurumlardan oluşan politik toplumun önemini vurgular.
3. İtalyan geleneği: Gramsci'nin düşüncelerinin vücut verdiği bu gelenekte üç terim de kullanılır, fakat politik toplum devletle özdeş görülür.

Bu üç gelenek için de geçerli sayılabilecek bir sivil toplum kavramlaştırması, devletten özerk, farklı, gönüllü kuruluşların (dernekler, sendikalar, çıkar ve baskı grupları, sosyal hareketler gibi) oluşturduğu bir yapılaşmadır. Bununla beraber, sivil topluma tam tamına neyin dahil edileceğine dair anlayış farklılığı, bu geleneklerin varoluş sebebidir. Örneğin ekonominin sivil toplum alanına dahil edilip edilmeyeceği, sivil ve politik toplumun farklılaştırmasının yapıp yapılmayacağı söz konusu gelenekler arasında önemli teorik tartışma konularıdır.

Bu meyanda, Neo-Marksist'ler, ekonominin sivil toplum alanına dahil edilmesinden yana tavır sergilerler. Neo-Liberal-ler, sivil toplumu ekonomiye indirgerlerken; Neo-Muhafazakârlar, sivil toplumu burjuva toplumuyla özdeş görüp, devlete karşı toplum savunmasını yaparlar.² Öte yandan, Fransız politika teorisyenleri dışında sivil ve politik toplum gibi iki ayrı dünya belirleyen başka grup düşünür yoktur. Bu teorisyenlere göre, politik toplum sivil toplumu devlete bağlar;³ sivil toplumla devleti karşı karşıya getirici çatışmaları önleyici aracı rolü ifade eder.

2 A.e., s. 74-75, 23.

3 A.e., s. 77.

Bu kitapta tercih edilen gelenek, Tocqueville'in temsil ettiği gelenek; benimsenen sivil toplum tanımı, Hegel'in kavramlaştırmasına dayanan tanımdır. Dolayısıyla çözümlemelerimizi devlet/sivil toplum/politik toplum arasındaki ayrıma dayandıracğız. Bunu yaparken de sivil toplumun devlet ile aile arasındaki etik hayat (sittlichkeit) olarak yapılan Hegel'gil tanımını esas alacağız.

Bu bağlamda hemen belirtmemiz gereken önemli bir husus, gerek Neo-Muhafazakârların, gerek Neo-Liberallerin ve Neo-Marksist'lerin yaptığı gibi bir devlet-sivil toplum karşıtlığı yerine, devlet ve sivil toplumun birbiri içine nüfuz ediş meselesini odağa almanın daha doğru olacağıdır. Her şeyden önce, politik toplumu devlet ile sivil toplum arasına konumlandırmamız bunu gerekli kılmaktadır. Politik toplumun en önemli aracı olan politik partiler* sivil toplumdan devlete naklettiği taleplerle devlet ve sivil toplum arasındaki karşılıklı nüfuz etme olanaklarını sağlar. Öte yandan, modern devletin sekiz önemli ögesinden biri yurttaşlık olduğu için⁴ devleti sivil toplumdan kopuk, onun tamamen dışında görmenin anlamsız olduğu anlaşılabilir.

* Politik toplumun araçları arasında parlamento, yerel meclisler... gibi temsil kurumları da bulunur. Politik partilere öncelik vermemiz, diğerlerinin rolünü azımsamamız anlamına gelmez. Diğerleri üzerinde duralayışımız kitabın sınırlarıyla ilgili bir meseledir. Bununla beraber, Türk politik hayatının fiilen daha önemli aktörleri konusunu işgal eden partileri ayrı bir bölümde incelemeyi uygun görüyoruz.

4 Modern devletin yurttaşlık dışındaki tanımlayıcı öğeleri şunlardır:

1. Şiddet araçlarını kontrol tekeli
2. Toprak bütünlüğü
3. Egemenlik
4. Anayasallık
5. Gayri şahsi iktidar
6. Kamu bürokrasisi
7. Otorite/meşruluk

Bkz. Person, C., *The Modern State*, London, 1996, s. 8.

I

POLİTİK ÇÖZÜMLEMEDE DEVLET: LİTERATÜRE GERİ DÖNÜŞ

Amerika’da 1930’larda “Politikbilimde” davranışçılık akımının hâkimiyet kazanmasıyla beraber, politik çözümleme biriminin kurumdan bireye kaydığını daha önce belirtmiştik. Bu, aynı zamanda, kara Avrupa’sı politik çözümleme geleneğinde en önemli kurum olan devletin teoride uzun süre ihmal edilmesi sonucunu da doğurmuştur. Gerçekten de politik incelemelerde başat iki ülke konumunda olan İngiltere’de olsun Amerika Birleşik Devletleri’nde olsun, teoride devlete ilişkin herhangi bir tartışmaya rastlamak çok uzun bir süre mümkün olmamıştır. Sö2 konusu ülkelerdeki çalışmaların etkisiyle, diğer ülkelerde de devlet çözümleme birimi ve konusu olmaktan çıkmış, onun yerine hükümet (government) ve daha yaygın

olarak da politik sistem (political system) kavramları kullanılmaya başlamıştır.⁵

Devlet kavramının kullanım dışı kalarak yerini başka kavramlara bırakmasında, Nettl'in belirtmiş olduğu gibi, İngiltere'de, fakat özellikle ABD'de devlet geleneğinin (stateness) olmayışı önemli rol oynamıştır.⁶ Bir başka deyişle "*Politikbilim*"de başat olan bu toplumlarda devlet geleneğinin olmayışı, politik teoride de bu olgunun ilgi dışı kalmasına yol açmıştır. Buna karşılık, aynı toplumların çoğulcu yapılarının ortaya çıkarmış olduğu politik partiler, baskı grupları ve kitle iletişim araçları gibi kurumlar, politik çözümlemelerin gündemini daha çok meşgul etmiştir. Dolayısıyla, devlete tekabül eden bir kavram olarak politik sistem, hem sözünü ettiğimiz bu partiler, baskı grupları, kitle iletişim araçları gibi politik kurumları ve yasal ve meşru kontrol araçlarını, hem de politik süreci etkiledikleri oranda aile, okul, kilise gibi toplumsal kurumları kastetmede kullanılabilmektedir.⁷

Uzun süre politik çözümlemede ihmal edilen devlet, 1980'lerde literatüre geri dönmüştür.⁸ Devletin geri dönüşünün önemli bir sebebi, Rockman'a göre, 1980'lerde liberal neoklasik iktisadın yeniden canlanmasıdır. Devlet faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi, toplumun çözülmesinde devleti bizzatıhi örgütleyici bir kavram olarak yeniden ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, kamu otoritesi ile özel çıkar arasındaki ilişki, politika incelemecilerinin gündemine yeniden girmiş, böylece devlet-merkezli çözümleme tekrar canlanmıştır.⁹

5 Almond, G.A., "The Return to the State", *APSR*, 82/3 (1988), s. 855.

6 Nettl, J.P., "The State as a Conceptual Variable", *World Politics*, 20 (1968), s. 561.

7 Almond, G.A., A.g.m., s. 855.

8 Bkz. Evans, P.B., Rueschmeyer, D., Skocpol, T., *Bringing the State Back In*, New York, 1985.

9 Rockman, B.A., "Minding the State-or a State of Mind?", *CPS*, 23/1 (1990), s. 25-26.

Öte yandan, Easton'a göre, devletin geri dönüşünün sebebi, 1980'lerde Marksizmin yeniden canlanmasıdır.^{10 11} Aslında gerek Rockman'ın, gerek Easton'ın ileri sürdüğü sebep birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Temelde liberal gelenek ile Marksist gelenek birbirine karşıt tezlere sahiptirler. Liberalizme göre bireyler maksimum özerkliğe ve özgürlüğe sahip olmalı, dolayısıyla devlet her ne surette olursa olsun bireyi kısıtlamamalıdır. Bununla beraber, devletin ekonomik hayata müdahale derecesi hususunda liberallerin hem fikir olduğu söylenemez. Örneğin, M. Rotbard'da ifadesini bulan Anarko-kapitalistlere göre, temel kamu mallarının temin edilmesinde devlet minimum düzeyde bile müdahale etmemelidir. Hatta, yol yapımı ve savunma dahil tüm hizmetler özel olarak finanse edilmelidir. Buna karşılık, N. Nozick'in temsil ettiği yaklaşıma göre ise, devlet bekçi rolünü üstlenmeli, özel veya kişisel mülkiyet hakkını güçlendirici müdahalelerde bulunmalıdır.¹¹

Marksizme göre ise, devlet esas itibariyle toplumdaki hâkim sınıfın hâkimiyetini devam ettirme ve sosyoekonomik ve politik düzeni bir hâkimiyet temeli üzerine yanıltıcı olarak ortak çıkar imajı vererek kurma aracıdır.^{12 13} Şüphesiz, Marksistler arasında da devletin rolü ve niteliği üzerine bir fikir birliği olmamakla beraber;¹⁴ devlet, Marksist teoride son tahlilde, işçi sınıfın hâkimiyetini tesis eden ve bu hâkimiyeti toplumun ortak çıkarına hizmet şekline dönüştüren bir geçici araçtır.¹⁴

Görüldüğü gibi, gerek liberalizm için gerek Marksizm için birbirlerine karşıt anlayışlar açısından devletin toplum hayatın-

10 Zikreden: Alraond, G.A., A.g.m., s. 868.

11 King, D.S., *The New Right*, Chicago, 1987, s. 12-13.

12 Abrams, P., "Notes on the Difficulty of Studying the State", *Journal of Historical Sociology*, 1/1 (1988), s. 64.

13 Marksist teorideki devlet tartışması için bkz. Miliband, R., Poulantzas, N., Lac-lau, E., *Kapitalist Devlet Sorunu*, Çev.: Y. Berkman, İstanbul, 1977.

14 Bkz. Rakovski, N., "Capitalist and Socialist States: A Critique of the Convergence Thesis", *States and Societies*, Ed. D. Held et al, New York, 1983.

daki rolü önemlidir. Dolayısıyla, bu bağlamda devletin liberalizmin 1980'lerde yükselişine paralel olarak önem kazandığını ileri sürmek de, Marjcsizmin yeniden canlanışına dayanarak literatüre geri döndüğünü ileri sürmek de birbirinden ilintisiz değildir. 1980'ler gerçekten de liberalizmin yükselişine tanık olmuştur. Bu itibarla özel çıkarların maksimize edilmesi için gerekli sayılması gündemin en önemli konusu olmuştur. Fakat, akabinde devlet müdahalesinin esas itibariyle kolektif çıkarları maksimize etmek için gerekli olduğunu ileri süren karşıt tez olarak Marksizm yanılanmıştır. Sonunda her iki tezin çatışması, araştırmacıların dikkatlerini devlet üzerinde yoğunlaştırmalarına yol açmıştır. Başta da dediğimiz gibi, devlet, literatüre geri dönmüştür.

Burada hemen "devlet" ten neyi kastettiğimiz veya devleti nasıl kavramlaştırdığımız üzerinde durmayacağız. Bundan önce devletin hangi koşullarda ortaya çıktığına, onun kökenine bakalacağız.

II

DEVLETİN KÖKENİ

İnsanlık tarihinin büyük bir kısmı devletsiz olarak geçmiştir. Gerçekten de Homo Sapiens'e ilk rastlandığından bu yana kırk bin yıl geçmiş olmasına rağmen, “*devlet*” olarak kabul edebileceğimiz bir olguya Mezopotamya’da MÖ 3000 yıllarında rastlamaktayız.

Devletin ortaya çıkışma dair Politik Antropoloji’nin sağlamış olduğu veriler,¹⁵ devletin kökeni konusunda klasik sosyal kuramcıların evrimci görüşe itibar etmelerine imkân vermiştir. Hem liberal, hem Marksist kuramcılara göre, avcılık-toplayıcılık hayat tarzı ortadan kalktıktan sonra, tanmın keşfi ile beraber neolitik devrim yaşanmıştır. Neolitik devrimin ortaya çıkardığı

15 Bu konuda bkz. Leweijen, T.C., *Political Anthropology*, South Halley, 1983, Böl. 3.

önemli bir oluşum, kan bağından kabile hayatına geçişin hızlanmasıdır. Buna paralel olarak da toplumsal karmaşanın (complexity) artması gündeme gelmiş, giderek giriftleşen sosyal ilişkilerin ortaya çıkardığı problemleri nihai karara bağlayacak politik bir organizasyona ihtiyaç duyulmuştur. Devlet böylece ortaya çıkmıştır.

Her ikisi de evrimci bir bakışa sahip olmalarına rağmen, Liberalizmin ve Marksizmin devleti ortaya çıkaran faktörlere verdikleri ağırlık farklıdır: Liberalizm, devletin ortaya çıkışını işlevsel şekilde açıklar. Buna göre, ortak amaçların bir organ tarafından gerçekleştirilmesine duyulan ihtiyaç, devleti gerekli kılmıştır. Marksizm ise, tersine, devleti sınıfsal bir temele oturtur, dolayısıyla ortak amaçların gerçekleştirilmesinden çok ekonomik ve politik sınıfsal tahakküm olgusunun devlete yol açtığını ileri sürer. Bu itibarla, eşitlikçi ilkel toplumda sınıflaşma olmadığı için devlet de yoktur. Ama bu eşitliğin bozulup sosyal sınıfın ortaya çıkmasıyla devlet, bu sınıf tarafından ve bu sınıf için yaratılmıştır.¹⁶

Öte yandan, devletin doğuşunu hem Liberalizmden hem de Marksizmden farklı açıklayan, Alman sosyal kuramcılarının temsil ettikleri ve "Realist" olarak adlandırabileceğimiz başka yaklaşımlar da vardır. Realist yaklaşımın en tanınmış adı, F. Oppenheimer'dır. Oppenheimer'a göre, devlet esas itibarıyla askeri fetih sonucu, nomadların tarımsal nüfusun yerleşik olduğu alanları fethetmelerini takiben doğmuştur. Bununla beraber, tarihte her devlet bir sınıf devletiydi, tıpkı zamanımızın devletinin olduğu gibi. Devletin sınıfsal niteliği, onu ya rütbe, merteye ya da mülk farklılıklarına dayanan üst ve alt toplumsal gruplardan oluşan bir hiyerarşik olgu olarak karşımıza çıkarır.¹⁷

Görüldüğü üzere, realist yaklaşım devletin sınıfsal yanma ağırlık vermekle Marksizme paralellik göstermektedir. Ancak, bu yaklaşım, sınıf(lar)ın devletin ortaya çıkışında değil, onun yer-

16 Hail, J.A., İkenberry, G.J., *The State*, Minneapolis, 189, s. 16.

17 Openheimer, F., *Devlet*, Çev.: A. Şenel, Y. Sabuncu, İstanbul, 1984, s. 40.

leşmesinde oynadığı rolü vurgulayarak Marksizmden ayrılmaktadır. Bu husus, Oppenheimer'ın şu sözlerinde de belirgindir:

Devlet oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun (bu grubun) yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini, içten gelecek ayaklanmalara ve dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur. Bu egemenliğin sonul amacı, yenilenlerin yeniler tarafından ekonomik alanda sömürülmesinden başka bir şey değildir.

Tarihte bilinen hiçbir ilkel devlet başka bir biçimde doğmamıştır.¹⁸

Yukarıda belirtilen kuramların hiçbiri çağdaş sosyal kuramcılar tarafından tamamiyle desteklenmemektedir. Bu kuramcılarının hemfikir oldukları husus devletin oluşumuna yol açan sosyal sürece dair bir genellenmenin yapılamayacağıdır. Çünkü, devletin ilk oluşumuna dair örnek olaylar azdır ve bunlar taklit edilemez niteliktedir. Bu bakımdan, ilk devlete rastladığımız, Mezopotamya'nın ve meso-Amerika'nın diğer toplumlarla herhangi bir temas olasılığı zayıftı. Aynı şey, Çin'de ve Peru'da rastlanan ilk devletler için de geçerliydi. Bununla beraber, belirli bir yayılmanın etkisiyle örneğin Mısır'da görüldüğü gibi taklit ikincil devletlerin ortaya çıkması mümkün olmuştur.¹⁹

Evrimci görüşün liberal yorumu, toplumsal yapıdaki karmaşıklığın artışının uzmanlaşmayı beraberinde getirerek, kan bağmdan-kabileye, şeflikten-devlete geçişi mümkün kıldığı yönündedir. Buna karşılık, Marksizm, avcılık-toplayıcılıkla iştigal eden toplumların devleti ortaya çıkaracak yeterli öğelere sahip olmadığını vurgular. Her iki teorinin değerlendirilmesinden burada ortaya çıkan husus; devleti yaratan gelişmelerin, çeşitli tiplerde

18 A.e.,s. 46.

19 Hail, J.A., İkenberry, GJ., A.g.e., s. 18.

merkezileşmiş şefliklerin oluşumu bağlamında sürekli bir yönetimin idrak edilmesine paralel gittiğidir. Eğer öyle ise, devlet doğal bir sürecin ürünü değil, Badie ve Birnbaum'un deyimiyle bir "icat"tır (invention).²⁰ Çünkü, devletin kökenine ilişkin açıklamalar, bizim her şeyden önce insanların neden aniden baskı (coercion) unsuru sürekli bir örgüte tabi olduklarını anlamamızı güçleştirmektedir.

Antropolojik bulgular, devletin "icat" edilmesini, dolayısıyla insanları bu icat karşısında gönüllü boyun eğmelerinin iki açıklamasının olabileceğine işaret etmektedir. Bunlardan birincisi, alüvyonlu tarımsal faaliyet ile devletin icadı arasındaki bağlantıyı ön plana çıkarır: Sulama çalışmaları, tarımsal ürün üreticilerini toprağa bağlayarak çeşitli hizmetlerin ve yardımların organize edilmesini zorunlu hale getirmişti. Nitekim, sulama, ticaret, depolama gibi faaliyetler, hem bunları organize edecek, hem de bunların gerekli kıldığı hizmetleri temin edecek şeflerin ve şefliklerin oluşmasına yol açmıştır. Faaliyet ve hizmetlerin giderek karmaşıklaşması ve yoğunlaşması merkezi bir otoritenin yaratılmasını zorunlu hale getirmiştir.²¹

ikinci açıklama, "*insanların baskıyla boyun eğmeleri, bu baskı ancak kutsal sayımlarıyla mümkündür*" görüşünden hareketle, devletin dinsel kökenine ağırlık verir. Mezopotamya tarihi de bu açıklamanın gösterdiği önemli bir kanıttır: Mezopotamya ilk devletinin²² esas amacı tanrıları beslemek için mabed ekonomisini gerçekleştirmektir. Bu bağlamda önemli olan husus, sosyal işbölümünün devletin yaratılmasından sonra oluşmasına rağmen, o zamanda sosyal eşitsizliğin kayda değer bir kanıtı mevcut değildi. En belirgin toplum özelliği, tüm insanların tanrılardan

20 Badie, B., Brinbaum, P., *The Sociology of the State*, Fransızca'dan Çev.: A. Goldhamraer, Chicago, s. 61.

21 Hall, J.A., Ikenberry, G.J., A.g.e., s. 18.

22 ilk devlet üzerine önemli bir çalışma H. Classen ve P. Skalnıık'ın derlemeleridir. *The Early State*, The Hague, 1978. Bu derlemenin bir değerlendirmesi için bkz. Hassan, O., "İlk Devlet Neye Yarar?", *Yapıt*, 49/4 (1984), s. 84-98.

aşağı oluşları, tamamen onlara hizmetle yükümlü bulunuşlarıydı. Dolayısıyla, bu hizmeti sağlamakla görevli ilk devlet de, kutsal addedilmekte ve insanlara boyun eğdirmektedir.²³

Buraya kadar belirtilen açıklamalardan çıkarılabilecek ortak sonuç, ilk devletin toplumda en üstün kontrol kurumu olduğudur. Nitekim bu özelliğiyle devlet daha sonraki gelişmeler içinde toplumsal, politik ve ekonomik olayları yönlendirici rolü oynamış ve kurumsallaşması giderek artmıştır. Özellikle feodal gelenek ve göreneklerin zayıflamasıyla, politik kontrolün yapısı ve sınırları; hukuk, haklar ve itaat gibi olgular, Avrupa politik düşüncesini meşgul etmeye başlamıştır. Böylece, devletin kurumsallaşma düzeyi de 16. yüzyılın sonlarından itibaren yükselmeye yönelmiştir.²⁴

Kurumsallaşma düzeyinin artmasına paralel olarak devletin üstün ve emredici müeyyideler koyan ve bunların içerdiği kural-lara uymayı sağlayan bir güç olma vasfı pekişmiştir. Nitekim, bu vasfın iktidar ve otorite üzerine inşa olması, ilk devlete ilişkin olarak yukarıda belirttiğimiz en üstün kontrol kurumu niteliğine modern devletin de sahip olduğunu göstermektedir.²⁵

Zaten bizim “devletin kökeni” üzerinde durmamızın temel sebebi de antropolojik ve tarihsel bilgilendirmeden çok, onun en üstün kontrol kurumu olarak nasıl belirdiğine dikkat çekmektir.

En üstün kontrol kurumu olarak devletin, bu kontrolü uygularken, toplumla nasıl bir ilişkiye girdiği ise ayrıca değinilmesi gereken bir konudur.

23 Hall, J.A., Ikenberry, A. g.e., s. 19.

24 Feodal yönetimin özelliklerinin devletin kurumsallaşmasına olan etkileri için bkz. Poggi, G., *The Development of Modern State*, Stanford, 1987, Bölüm 11.

25 Güç (force), iktidar (power) ve otorite (authority) arasındaki organik bağ ve bunun devletle olan ilişkisi için bkz. D’Entreves, A.P., *The Notion of the State*, Oxford, 1969 (düzeltilmiş yeni baskı).

III

DEVLET-SÎVİL TOPLUM İLİŞKİSÎ

Klasik Politik Sosyoloji'nin doğuşunda sivil toplum mu önce gelir, yoksa devlet mi şeklinde önemli bir entelektüel tartışmanın rolüne daha önce kısaca işaret edilmişti.

Söz konusu tartışma esas itibariyle ortaçağlarda aynı bünye içindeki hem politik hem sosyal kurumlara ilişkin dinsel oydaşmanın (consensus) bozulmasından kaynaklanmıştır. Kilise bu çağlarda politik olsun ve olmasın toplumdaki tüm kurumlar üzerinde bir egemenliğe sahipti. Burjuvazinin doğuşu, mutlakiyetçi devlet ve ulusal kiliselerin ortaya çıkışı, devletin farklılaşmasına ve meşruluğuna dair bir krize sebep olmuştu. Politik düşünürlerin çoğu devlet otoritesinin meşruluğunun seküler bir temelini aramaya başlamışlardı.

Bu düşünürlerden bir kısmı, Jean Bodin'in düşüncelerinde ifadesini bulan devletin egemenliğinin ve çıkarlarının önemini vurgularken; diğer bir kısmı sivil toplumun ve yurttaşların çıkarlarının devletinkilerden daha üstün olduğunu belirtiyorlardı. Bu bakımdan, devletin sivil toplumu kontrol etmesi yerine ona hizmet vermesi, güçlendirilmesi yerine gücünün azaltılması gerektiğine işaret ediyorlardı.

19. yüzyıl Avrupa'sında daha önce de belirtildiği gibi, Saint-Simon, Proudhon ve Marx gibi düşünürler sivil topluma öncelik tanımaktaydılar. Onlar için toplum, güçlendirilmesi gereken bir yapı idi. Buna karşılık devlet, toplum tarafından sınırlandırılması ve kontrol edilmesi gereken bir kuruluştur. Hegel ve Von Stein gibi düşünürler ise, sivil toplumun devlet egemenliğine tabi olmasını savunmaktaydılar.

Gerçekten de, Hegel ve izleyicileri, devletin ekonomik alan dışında kalan yapılanmanın, yani sivil toplumun bireysel tikel çıkarların çatışma alanı olduğundan, bireyin yalnızca kendi özel amacına yöneleceğini ileri sürmekteydiler. Özel amaç ve/veya çıkarların egemenliği, sivil toplumun çözülmesi ve dağılması demekti, ki bu da Hegel'e göre bu alanın "*sefalet*"ni içermektedir.²⁶ Bu "*sefalet*"e meydan vermemek, devleti gerekli kılmaktaydı. Nasıl ki sivil toplum, tikel amaçların/çıkarların gerçekleşmesine yönelik eylemler üzerine inşa olmaktadır, devlet de sivil toplumu organize ederek toplumun üstün çıkarlarını ve bireylerin özel çıkarlarını uzlaştırabilirdi.²⁷

Öte yandan Marx, devletin sivil toplumdaki çatışmaları ortadan kaldıracak, genel çıkarları hâkim kılacak üstün bir yeri olmadığını dikkatleri çekmiştir. Ona göre, sivil toplum/devlet ilişkisi, iki terimin birbirine içsel olarak bağlı olduğu ve bu terimlerden ilkinin, yani sivil toplumun belirleyici olduğu diyalektik bir ilişkidir. Bu sebeple, genelde devlet-toplum ikileminin çözümü

26 Savran, G., *Sivil Toplum ve Ütesi*, İstanbul, 1987, s. 141.

27 Bumin, K., *Sivil Toplum ve Devlet*, İstanbul, 1981, s. 33-34.

sivil toplumun köklü bir şekilde dönüştürülmesiyle ortadan kalacaktır.²⁸

Devlet-sivil toplum ilişkisine dair bu entelektüel tartışma günümüzde bile sonuçlanmış değildir. Özellikle A. Gramsci'nin eklediği yeni boyutlar²⁹ sebebiyle tartışma Marksistler arasında yeni bir yön almış ve genişlemiştir.

Fakat, Lipset ve Scheider'in belirtmiş oldukları gibi, tartışma yanlış sorulmuş bir soru etrafında dönmüştür: Devlet mi, sivil toplum mu önce gelir sorusu, her ikisini potansiyel olarak bağımsız iki organizma gibi gördüğünden hangisi daha önemlidir görüşüne dayandırılan hatalı bir soruydu.³⁰ Soru, bizim özellikle daha önce açıklamaya çalıştığımız "*Politik Sosyolojik Paradigma*" bakımından da yanlış formüle edilmiştir. Çünkü, hatırlanırsa, söz konusu paradigma, devletle sivil toplum, politik kuramlarla sosyal kurumlar arasındaki karşılıklı içsel bağları incelemeyi esas aldığından, bunlardan birine öncelik tanıyan bir anlayışı reddeder.

Nitekim, bugün modern toplumun gelişmesinin ve devletin yapılanmasının kamu ve özel alanların iç içe geçmesine ve karmaşıklaşmasına paralel olduğu görüşü yaygındır.

Bu görüşe göre, sadece devletin ihlal etmesine karşı değil, diğer tüm grupların ve bireylerin ihlallerine tedbir olarak da hukukun yaygınlaşması yoluyla bağımsız bir kamu alanının varlığı olmaksızın, ailelerin, geniş akrabalık ilişkilerinin ve diğer sosyal

28 Savran, G., A.g.e., s. 182.

29 Gramsci'nin tartışmaya getirdiği yeni boyut, sivil toplumun sadece maddi ilişkilerin değil, ideolojik ve kültürel alanın da tümünü kapsamıyla ilgilidir. Gramsci'ye göre, devlet, güç ve baskı alanını temsil eden "politik toplum"dur. "Sivil toplum" ise, karmaşık bir eğitsel ve ideolojik işlevler ağıdır.

Bkz. Macciocchi, M.A., "Hegemonya, Tarihi Blok, Devlet", Çev.: Ş. Tekeli, *Birikim*, 26 (1977), s. 47. Gramsci'de sivil toplum kavramı için ayrıca şu iki çalışmaya bkz. Bobbio, N., Texier, J., *Gramsci ve Sivil Toplum*, Çev.: A. İpek, K. Somer, Ankara, 1982; Portelli, H., *Gramsci ve Tarihsel Blok*, Çev.: K. Somer, Ankara, 1982.

30 Lipset, S.M., Schneider, W., "Political Sociology", *Sociology: An Introduction*, Ed., N.J. Smelser, New York, 1973, s. 401.

bağların kolektif niteliğinden kökenlenen özel alanın oluşması ne kadar imkânsız ise, bunun tersi de öyledir.

Özel alanın ve bu alan içinde vuku bulan faaliyetlerin gelişmesi, bireylerin ve grupların birbirleri üzerinde kontrol sağlama-ya yönelik mücadelesinin zemini olmuştur. Bu da, yeni kuralların formüle edilmesini, kaynakların yeniden tahsisini, yani devleti oluşturan sektörler arasındaki etkileşimin yeni öğelerinin belirmesini gerekli kılmıştır. Bu itibarla, modern politik hayatın kamu ve özel alanlar arasındaki mücadeleyi kapsadığını ileri sürmek, dolayısıyla bunlardan birini "iyi" diğerini "kötü" kabul etmek, bunların ikisinin de madalyonun ters yüzleri olduğunu, yani tamamen farklı olmadıklarını gözden kaçırmaktır.³¹

Bu bakımdan, "*kamu alanı*" (res publica) ile özel alan (res privata) arasındaki ayrımın bugünkü anlamı, Eski Roma'dakinden ve özellikle Yunanca kökenli kategorilerden çok farklıdır. Habermas'ın belirttiğine göre, olgun Yunan kent devletinde, özgür yurttaşların ortak kullandığı (*koine*) polis'in alanı, tek tek kişilere ait olan (*idia*, okios'un) alanından kesin olarak ayrılmıştı. Kamu alanı (veya kamusal hayat), "*bios politikos*," pazar meydanında, agora'da cereyan ederdi, fakat mekânsal olarak buraya bağlı değildi. Dolayısıyla, kamu, mahkemedeki istişarelerdekine benzer biçimler alabilen konuşmalarda olduğu gibi, savaşta veya savaş oyunlarındaki gibi ortak eylemlerde de oluşurdu. Öte yandan, özel alan, Yunanca'daki kelime kökeni itibarıyla de eve bağlı anlamını simgelemektedir. Ev hayatı yoksulluğa ve/veya köleliğe dayandığı sürece "*polis*"e kabul edilmek mümkün değildir. O kadar ki, dolaşımdaki bir servete veya emek gücüne sahip olunsa dahi, bu ev ekonomisi ve aile üzerindeki egemenliğin yerini alamıyordu. Bu bakımdan, özel alanda bir evin beyi olarak özerk olan kişi kamu alanına katılabilmektedir.³²

31 Cerny, P.G., *The Changing Architecture of Politics*, London, 1990, s. 188.

32 Habermas, J., "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü", *Değerler*, Çev.: T. Bora, 16 (1991), s. 55.

Nitekim Habermas'a göre Batı toplumlarının özellikle 16. ve 18. yüzyıllar arasındaki politik gelişmesinde özel alan dendiğinde akla gelen anlam, kamusal görevi olmayanların oluşturduğu alan veya devlet aygıtının alanı dışında olmayı ifade etmektedir. Çünkü, "*kamusal*," mutlakıyetçilikle birlikte egemenin kişiliğinden bağımsızlaşarak nesnelleşmekte olan devlete ilişkin faaliyetlerin veya devlete hizmet eden kişilerin oluşturduğu alandır.³³

Günümüzde ise, kamu ve özel alanların veya devletle sivil toplumun ayrışmasından çok, iç içeliği söz konusudur. Nitekim bu iç içeliğin örneklerini her toplumun günlük hayatında görmek mümkündür. Ekonomik faaliyetlerin yapısını gidişatını kontrol etmeyi amaçlayan maliye ve para, endüstri ve ticaret politikalarıyla devletin ekonomiye müdahalesi ilk akla gelen örneklerdir. Öte yandan refah devletinin gelişmesi, işçilerin, kadınların orta ve alt-sınıfların hayat tarzını ve beklentilerini biçimlendirme politikalarından toplumun dolaysız olarak etkilenmesi, devlet ve sivil toplumun iç içeliğinin önemli ve açık göstergeleridir.³⁴ Bu çerçevede, devlet-sivil toplum ilişkisini bir karşıtlık olarak değil, bir iç içelik olarak algılıyoruz ve bu iç içelikte iki alanın birbirini içine ne kadar girdiğinin, yani birbiri karşısındaki özerklik derecelerinin ne olduğunun daha önemli olduğuna inanıyoruz.

Devletle sivil toplumun iç içeliği şu iki özelliği içermektedir:

1. Sivil toplumda kontrolü ifa eden topluluklar, hem şeklen (örneğin küçük aile veya büyük kabile gibi) hem de kuraların uygulanmasında (örneğin kişisel sadakate dayanma veya kâr maksimizasyonunu esas alma gibi) farklılıklar gösterebilirler.
2. Sivil toplumda kontrolün dağılımı devlete ilişkin kumullardan çok, çeşitli başka özerk gruplar/topluluklar arasında gerçekleşmiş olabilir. Bir başka deyişle, toplumdaki

33 A.m., s. 62.

34 Cerny, P.G., A.g.e., s. 187-188.

otorite total olarak yüksek düzeyde görünebilir ama, bu otoritenin kullanımı bir bölünmüşlüğü içerebilir.

Bu iki özellik göz önüne alındığında, devletin sivil toplumdaki birçok organizasyondan (etnik gruplar, sosyal sınıflar, vd.) biri olduğu anlaşılır.³⁵

Bununla beraber, bu organizasyonlar oyunun farklı kurallarını belirlemede birbiriyle çatışma halinde olabilir. Bu çatışmada temel problem, uygun insan davranışının ne olduğu ve toplumun nasıl düzenlenmesi gerektiğidir. Söz konusu çatışmanın bu bağlamda yönelik olduğu amaç ise bellidir: Çeşitli topluluklara mensup insanlar üzerinde kontrol sağlamak. Devlet, gelişimi ve örgütlenmesi itibarıyla çatışmada üstün avantajlara sahip bir kurumdur.³⁶

Bu özelliği dolayısıyla devlet, eğitim ve toplumsallaşma kurallarına ilişkin olarak aileyle, toprak bütünlüğüne ilişkin olarak etnik gruplarla, toplumsal hayata yön veren yaptırımlara ilişkin olarak da dinsel topluluklarla çatışmaya girebilir.³⁷ İşte devletin diğer organizasyonlar, dolayısıyla toplum karşısındaki özerklik derecesi de bu noktada ortaya çıkmaktadır: Bir devlet, kendi tercihlerini otoriteye dayanan uygulamalara ne kadar çok dönüştürebiliyorsa, o kadar özerktir.³⁸ Aşağıdaki Şekil 8, devlet-sivil toplum iç içeliğinde devletin sahip olabileceği özerklik derecelerini tasvir etmektedir:

Şekilden de anlaşılacağı gibi, güçlü devletler yüksek özerkliğe ve toplumsal desteğe sahip olanlardır. Bunlar hem kendi tercihlerini uygulamaya dönüştürme yeteneğine sahiptirler, hem de bunu yaparken toplumdan destek görmektedirler. Bağımsız devletler, özerklik dereceleri yüksek ama toplumsal destekleri zayıf devletlerdir. Toplumsal tercihlerin farklılığına rağmen bu devletler, kendi tercihlerini kamu politikalarına dönüştürme yeteneği-

35 Migdal, J.S., *Strong Societies and Weak States*, Princeton, 1988, s. 28-29.

36 A.e., s. 29.

37 A.e., s. 30.

38 Nordlinger, E.A., "Taking the State Seriously", *Understanding Political Development*, Ed. M. Weiner, S.P. Huntington, Boston, 1987, s. 361.

ne sahiptirler. Toplumsal tercihlerin zorlamasına göre eylemde bulunan mukabeleci devletler, düşük özerkliği, yüksek toplumsal desteği olan devletlerdir. Zayıf devletler ise, hem özerklik hem destek bakımından düşük düzeyde olan devletlerdir. Bu devletler toplumsal tercihlerin farklılığına rağmen özerk davranmaya gayret ederler fakat bunu başaramazlar.³⁹

	Yüksek	Orta Düşük
Yüksek	Güçlü Devletler	Mukabeleci Devletler
Orta		
Düşük	Bağımsız Devletler	Zayıf Devletler
Devlete		
gösterilen		
toplumsal		
destek		

Şekil 8.

*Devletin Sivil Toplum Karşısındaki
Özerklik Derecesi⁴⁰*

Devletin yüksek derecede özerk olması, dolayısıyla kontrolü tesis etmesi şüphesiz her şeyden önce yüksek düzeyde bir toplumsal desteğe sahip olmasına bağlıdır. Ama devlet bu desteği hangi yoldan sağlayabilir? Devlet diğer sosyal organizasyonlar üzerinde kontrol tesis etmeyi şu üç yoldan sağlayabilir:

1. Rıza,
2. Katılma,
3. Meşruluk.⁴¹

Rıza'yı temin etmek için devletin uygulayacağı en basit yaptırım, ideolojik propagandanın yetmediği noktada güç kullanmaktır. Devleti toplumdaki diğer sosyal organizasyonlardan ayıran bir özellik de bu noktada kendini gösterir. Devlet, toplumda güç kullanması meşru addedilen tek organizasyondur. Şüphesiz sa-

39 A.e., s. 369.

40 A.e., s. 370.

41 Migdal, J.S., A.g.e., s. 32.

dece güç kullanarak kontrolü tesis etmek mümkün olmadığından, devletin toplumun tüm kesimlerinin geniş onayına/kabulüne dayanması, yani meşru görülmesi şarttır. Devletin meşruiyetini sağlayan mekanizma ise, toplum kesimlerinin kolektif karar alma sürecine katılmasının gerçekleşmesidir.

Bu itibarla, rıza, katılma ve meşruluk ne kadar yüksek ise, devletin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik kontrolün tesisi de o kadar mümkün olur. Bununla beraber, diğer organizasyonlar devletin toplumun her alanını kontrol etmesini istemeyecekleri için, aynı öğelere (rıza, katılma, meşruluk) dayanarak kendi kontrol alanlarını korumaya ve/veya genişletmeye yönelecekler; onlar da sosyal/politik hayatın ne şekilde düzenlenmesi ve oyunun kurallarının neler olması gerektiğini belirlemeye girişeceklerdir.^{42 43} Bunun doğuracağı çatışmadan kontrolü nihai olarak tesis eden, "güçlü" çıkmış olacaktır.

Nitekim, tarihsel olgular bazen devletin toplum karşısında güçlü, bazen de toplumun devlet karşısında güçlü olduğunu bize göstermektedir. Migdal'ın bu açıdan yaptığı inceleme, Şekil 9'da somutlaşmaktadır.

		Devlet	
		Güçlü	Zayıf
Toplum	Güçlü		Yaygın (Sierra Leone)
	Zayıf	Piramitsel (Fransa, İsrail)	Anarşik (Çin, 1838-1945 Meksika, 1919-1920)

Şekil 9.

Kontrolün Tesisi Bakımından Devlet Toplum ilişkisi⁴³

42 Migdal, J.S., A.g.e., s. 33.

43 Migdal, J.S., A.g.e., s. 35.

Şekil 9'daki tipoloji açısından Türkiye'de devlet-sivil toplum ilişkisine baktığımızda ülkemizi Fransa ve İsrail'in bulunduğu kategoriye dahil edebiliriz. Çünkü, Türkiye'de devletin sivil toplum karşısındaki özerkliği hâlâ son derece yüksektir veya devlet topluma göre son derece güçlüdür. O kadar ki devlet, Türkiye'de toplum kesimlerinin somut çıkarlarından daha çok bazen de ne olduğu belli olmayan soyut genel çıkarlara önem verir. Bunu yaparken de, devlet yöneticileri (askeri ve bürokratik elitler) için yönlendirici düşünce, çıkar gruplarının uzlaştırılması gereği değildir; onlar açısından bunun yerine ülke için neyin en hayırlı olduğunu araştırmak daha elzemdir.⁴⁴ Söz konusu düşüncenin formüle edilişi şöyledir: "Toplum yönetilmelidir, bunu yapacak olan devlettir, devleti temsil eden de bürokrattır."⁴⁵

Buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde klasik Politik Sosyoloji'yi meşgul etmiş olan devlet mi sivil toplumdan, sivil toplum mu devletten önce gelir, sorusuna verilecek cevabın aslında herhangi bir problemi çözmeyeceği açık olsa gerektir. Çünkü, esas sorun devlet veya sivil toplumdan birine öncelik tanımak değil, her ikisini bütünsel bir karşılıklı ilişki ağı içinde düşünmektir. Bu noktadan hareketle de, hangisinin diğeri içine daha fazla girmiş olduğunun toplumdan topluma değişen sosyolojik sebeplerini saptamaktır.

44 Türkiye'de devletin bu niteliği için bkz. Heper, M., *State Tradition in Turkey*, North Humberstone, 1985, Bölüm 5.

45 Mardin, Ş., "Kontrol Felsefesi ve Geleceğimiz", *Politik ve Sosyal Bilimler (Makaleler 2)*, İstanbul, 1990, s. 112.

IV

FARKLI DEVLET KAVRAMLAŖTIRMALARI

Devletin farklı kavramlaŖtırmaları, aslında yukarıda açıklama-ya çalıştığımız devlet-toplum ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyiŖle, söz konusu ilişkinin niteliğinin algılanışı devletin tanımını da belirleyici niteliktedir. Şüphesiz bu kavramlaŖtırmaların çok çeşitlilik göstereceğı kaçınılmazdır. Bizim burada üzerinde duracağımız kavramlaŖtırmalar, Rockman'ın belirtmiş olduğı üç temel kategoriyi kapsamaktadır.⁴⁶ Bu kategoriler:

1. Devletin otoriteye dayanan karar alıcı rolünü vurgulayan *“karar alan devlet”* (decisionmaking State) kavramlaŖtırmasını;

46 Geniş ölçüde yararlandığımız bu kavramlaŖtırmalar için bkz. Rockman, B. A., A.g.m., s. 30-47.

2. Devletin kolektif mal ve hizmetleri sağlayıcı rolünü ön plana çıkaran “*üretim yapan devlet*” (production State) kavramlaştırması; nihayet
3. Devletin toplumsal çıkarları birleştirici, yaratıcı ve aracı rolünü esas alan ‘*aracı devlet*’ (intermediary State) kavramlaştırmasını kapsar.

“*Karar alan devlet,*” devletin unsurları ile karar alma yeteneği arasındaki otorite ilişkilerinin toplum içindeki görünümünü ifade eden bir kavramlaştırmadır. Karar alma yeteneği, aslında devletin politik yeteneğidir ve kendini en açık şekilde anayasal düzende ve kurumların organizasyonunda gösterir. Karar almayla ilgili devlet mekanizmalarındaki yapısal birlik ne kadar fazlaysa, toplum yararına karar almada etkinlik o kadar fazla olacaktır. Buradaki mantık, esasen birliği güçlü olan devletin karar almada hızlı hareket edeceği anlayışına dayanmaktadır. Öte yandan, birliği güçlü devlet, rakip karar odaklarını bertaraf edici bir özelliğe sahiptir, diye düşünülmektedir. Aksi takdirde, yani karar almada devletin unsurları arasında bir birliğin olmaması durumunda, alternatif karar alma odaklarının güç kazanmasına paralel olarak bir kriz söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla, devletin unsurları ile karar alma yeteneği arasındaki otorite ilişkisi toplum tarafından ne kadar çok birleşmiş olarak algılanıyorsa, bu kararlara uyma da o kadar sorunsuz olacaktır.

“*Üretim yapan devlet*” kavramlaştırması, devletin alanı, işlevleri, hacmi, faaliyetleri ve bütün bunların ne şekilde organize olduğu üzerinde yoğunlaşır. Bu kavramlaştırma açısından önemli olan, devletin toplumsal mal ve hizmet üretirken ulaşabileceği üst sınırın ne olduğuna bakmaktır. Bu bağlamda, örneğin serbest pazar taraftarı liberaller, devletin toplumsal mal ve hizmet üretiminin genişlemesinin aslında devletin topluma sinsice tecavüzü olduğunu ileri sürerler. Öte yandan, komuta ekonomisi taraftarlarına göre, toplumsal mal ve hizmetleri üretmede devlet en üst

sınıra ulaşmalı, hatta toplumu tamamen yönlendirmelidir. Fakat, devletin varabileceği en üst sınıra genişlemesi onun “güçlü” olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Tam tersine bu tipler, karar alma yeteneği olmayan “şişirilmiş” devletler şeklinde nitelenmektedir. Buna karşılık, kendisi “küçük” olup karar alma yeteneği büyük devletler de bulunmaktadır.

“Aracı devlet” kavramlaştırması ise, devlet-toplum ilişkisini çevreleyen pazarlık ve kontrol ortamını tanımlar. Politik otorite ile toplumsal çıkarları temsil eden geniş organizasyonlar arasında kontrolün tesis edilme şekline yönelik bir pazarlık aslında her zaman gündemdedir. Söz konusu pazarlık devletin üretim işlevlerinin niteliğini etkileyerek, örneğin sosyal politikaların nasıl uygulanacağına, bunlar için hangi araçların daha uygun olduğuna ve nihai olarak ekonominin nasıl yönetileceğine dair bir tartışmayı davet edebilir. Bu tartışmalar, esasen mevcut devlet-toplum ilişkisinden kökenlenmesine rağmen, daha sonra devlet-toplum ilişkisini yeniden şekillendirir; hatta bazen devletin karar alma ve üretim yapma işlevlerini yeniden yaratır. Bu itibarla, devlet bir anlamda kendi işlevlerini çerçeveleyen pazarlık ve kontrol ortamını şekillendirmeye yönelir, ama aynı zamanda işlevleri itibariyle bu ortamdan etkilenir, kendisi de yeniden şekillenir.

Görüldüğü gibi, devleti kavramlaştırmamızı veya onu tanımlamamızı, ancak devlet-sivil toplum ilişkisinin niteliğine bakarak yapmak, devleti soyut, dolayısıyla herhangi bir bağlamdan kopuk tanımlamaktan daha uygundur. Böylece kavramlaştırdığımız devletten hareketle nasıl bir devlet-sivil toplum ilişkisi tesis edildiğini veya devlet-sivil toplum ilişkisinin niteliğinden hareketle nasıl bir devlete sahip olduğumuzu daha iyi anlayabiliriz.

V

DEVLET, KATILMACI DEMOKRASİ VE GLOBAL SİVİL TOPLUM

Devlet-sivil toplum ilişkisinin ortaya çıkardığı önemli bir gerçek, devletin kendiliğinden bir meşruiyetinin olamayacağıdır. Toplumun kabulüne veya onayına dayanmayan bir devlet meşru olamaz.

Devletin sivil toplumdan onay almasını ne sağlar? Bu sorunun cevabı, Batı toplumlarının tarihsel gelişim sürecinde yatmaktadır. Yurttaşlıkla ilgili açıklamalarda bulunurken Batı'da hukuk sisteminin pekişmesine paralel olarak toplumdaki farklılıkların merkezi iktidar karşısında güvence altına alındığını, böylece katılma hakkının herkese eşit şekilde tanınmasıyla da politik yurttaşlığın yerleştiğini ve demokrasinin kurumlaştığını belirtmiştik. Bu noktadan hareketle, Batı'da bütün farklı ve çoğulcu yapısıyla

toplumu güvence altına alan hukuk kurallarına riayet ettiği süreçte devletin meşru addedildiğini ileri sürebiliriz.

Batı'nın bu bağlamda verdiği ders hukuka riayete duyarlı bir devlet için, her şeyden önce, temel hak ve özgürlükler bakımından "devlet" çıkarlarının ön planda olamayacağıdır.

Öte yandan, soyut bir "toplum çıkarı" da söz konusu değildir. Bunun yerine devlet ile toplum arasında köprü niteliği gören çeşitli örgütlerde temsil edilen her topluluğun birbirinden farklı somut çıkarları vardır. Çoğulcu bir yapı içinde çıkarların birbirine önceliği, demokrasinin mantığına aykırı olduğundan, bunların eşit olduğunun telakki edilmesi gerekir. Fakat, bir de topluluklar arasında fiili bir çıkar çatışması vardır ve bunun sonunda bir topluluğun çıkarı "üstün" konuma girebilir. Hukuk sisteminin işlevi de tam bu noktada belirir: Bu "üstünlüğü" geçici kılacak, diğer topluluk çıkarlarına aynı şansı tanıyacak yolları açmak, bu yollarda ilerlemeyi onlar için güvence altına almak.

O halde, toplulukların örgütlenmesi, nihai olarak toplumsal örgütlenme ne kadar çok güvence altına alınmışsa, farklılıkları potansiyel olarak eşitleme o kadar hayata geçirilmiş demektir. Çünkü, demokrasi, her şeyden önce, "haklara sahip olma hakkının tanındığı yerde vardır."⁴⁷

Özetle, bir formül şeklinde belirtirsek: Haklara sahip olma hakkı katılma ile elde edilir. Katılmanın herkese açık olması hukukun güvencesini gerektirir. Hukuk güvencesinin varlığı devleti toplum karşısında duyarlı kılar ve onun meşruluğunu pekiştirir. Meşruluğu pekişmiş bir devlet ise, toplumla yatay bir ilişki içinde olur. Yurttaşların kendilerini etkileyen tüm kararların alınmasına etkin olarak katılmaları ve bunun toplumun tüm sektörlerinde oldukça yüksek bir ademimerkeziyetçi şekilde gerçekleşmesi ancak böyle mümkün olur.

47 Çağlar, B., *Anayasa Bilimi*, İstanbul, 1989, s. 126.

Bununla beraber hakların uluslararası niteliği ve daha önce değindiğimiz ulus-devletin bu doğrultuda maruz kaldığı dönüşüm zorunluluğu, hem demokrasinin hem de sivil toplumun çerçevesini ister istemez genişletmektedir. Nitekim, gerek demokrasinin gerek sivil toplumun önüne eklenen “global” sıfat, söylediklerimizi doğrulamaktadır.

Global düzeyde demokratik yapılanma zorunluluğunu Held, “*kozmpolit demokratik otonomi modeli*”⁴⁸ olarak adlandırmaktadır. Bu model, farklı ulusların ve o uluslar içindeki farklı toplum kesimlerinin koşullarına ve iç ilişkilerine uyarlanmış, o ilişkilerden kökenlenen bir demokratik birlikte yönetme anlayışı ve eylemidir.

Globalleşmenin farklılığı/heterojenliği meşrulaştırması kendiliğinden demokratikleşmeye yol açan bir durum değildir. Tersine, farklılığı ayrıcalık (imtiyaz) mertebesine çıkararak kimlik ve değerlerini diğer toplumsal kesimlere empoze etme eğilimi despotizm yaratma olasılığını her zaman içerebilir. Global demokrasi bunu önlemenin politik çerçevesini oluşturur. Kendine uygun fırsatı yaratma ve sınırlama dahilinde, diğerlerinin haklarını yadsımadan, kendi hayat koşullarını belirleme özgürlüğü ve eşit olan bireylerin eşit hak ve yükümlülükler ifa edebilme durumu bu merkez etrafında oluşur.⁴⁹

“*Demokratik otonomi modeli*” ancak sivil toplumun global bir boyut kazanmasıyla işlerlik kazanabilir.

“*Global Sivil Toplum*,” ademimerkezileşmiş, yerel aktörlerin hayali bir mekânın (space) sınırlarını aşarak meydana getirdikleri bilgi ve eylem ağlarının özbilinçli bir inşasıdır.⁵⁰

48 Held, D., *Democracy and the Global Order*, London, 1995, s. 140.

49 Held, D., “Democracy, the Nation-State and the Global System”, *Political Theory Today*, London, 1991, s. 228.

50 Pahsa, M.K., Blaney, D.L., “Elusive Paradise: The Promise and Peril of Global Civil Society”, *Alternatives: Social Transformations and Human Governance*, s. 6. 23/4 (1998), <http://webnf2.epnet.com/fulltext.asp?resu>

Bu çerçevede, "*Global Sivil Toplum*," ulus-devletlerin varlığını sürdürmesine olanak tanımakla beraber, onların egemenlik haklarının üstünlüğünü reddeder.⁵¹ "*Global Sivil Toplum*," zaten ulusaşırı derneklerin global düzeyde gösterdikleri faaliyet ve etkileşimlerden vücut bulduğu için, ulusal egemenlik haklarının yarattığı ihlalleri ve/ya sahip olduğu yetersizlikleri dile getirme ve takip etme ortamıdır. Bu sebeple, "*Global Sivil Toplum*" devlet-dışı politik, kültürel ve ekonomik eylemlerin bir uzantısı olarak global demokrasi ile çerçevelenir.

Bu anlamda, nasıl ki bir ulus-devlet içinde demokratik bir devlet ancak demokratik bir sivil toplumu yaratır ve sadece demokratik bir sivil toplum demokratik devleti ayakta tutarsa;⁵² aynı şey "*Global Sivil Toplum*" ve "*Global Demokrasi*" ilişkisi için de geçerlidir.

Buna karşılık, insan hakları, çevre problemleri... gibi hususlar açısından her ne kadar "*Global Sivil Toplum*" desteklemek için haklı gerekçeler olmasına rağmen bu kavramın fazla romantik bir hal alması da önlenmelidir. Her şeyden önce, ulus-devlet ve ona ait politik kurumlar hâlâ hayatîyetlerini devam ettirdikleri için demokratikleşmenin öncelikle bir iç mesele olarak telakki edilmesi uygun olur. Önemli bir diğer husus, anti-demokratik eylem ve düzenlemelerin global düzeyde vuku bulabileceğidir.⁵³ Bir başka deyişle, "*Global Sivil Toplum*" kendiliğinden demokratikleşmenin bir anlatımı değildir; anti-demokratik, eşitsiz kültürel, politik ve ekonomik bir yüzü de içerebilir. Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslararası ticarete yeni serbestleştirmelere ilişkin Seattle'da başlattığı girişimlerine ulusaşırı derneklerin karşı çıkışı "*Global Sivil Toplum*"un demokrasiye ilişkin pozitif yönü sayıla-

51 A.m., s. 6.

52 Walzer, M., "The Concept of Civil Society", *Toward a Global Civil Society*, Oxford, 1995, s. 24.

53 Pasha, MX, Blaney D.L., A.g.m., s. 13-14'te bu hususlarda daha geniş bir eleştirel değerlendirme vardır.

İlilir. Öte yandan, şiddet kullanımını meşrulaştırarak ve etik defterleri hiçe sayarak gerçekleştirilen bazı uluslararası hukuk uygulamaları da⁵⁴ *“Global Sivil Toplum”*un negatif yüzünü gösterir.

Sivil toplumu, Hegel’e dayanarak aile ile devlet arasında kalan özgür ve özerk bir alan olarak tanımlamıştık. Aynı doğrultuda, *Global Sivil Toplum*’u da ulus-devlet ile ulusaşırı örgütlenmeler arasındaki özgür ve özerk alan olarak tanımlayabiliriz. Böyle bir alan, yukarıda belirttiğimiz gibi, pozitif ve negatif iki yüze sahiptir. Hangi yüzün ön plana geçeceği ise iç ve dış konjonktürler arasındaki etkileşimce belirlenir.

I

POLİTİK PARTİ KAVRAMI: KAPSAM VE TANIM

Çağdaş politik hayatın en önemli kuramlarından birisi olmalarına rağmen, politik partilerin öneminin anlaşılması ve araştırmaya konu olmaları uzun zaman almıştır.

19. yüzyılın ortalarına kadar politikbilimciler/ sosyologlar, partiler konusunda önemli sayılacak incelemeler yapmamışlardı. Ancak bu zamandan sonra partilerin işlevleri ve örgütleri üzerine özgül (specific) incelemeler yapılmış, bu incelemelerin sayısı giderek artmış ve politik partiler politikbilim/sosyoloji çalışmalarında önemli bir konu haline gelmiştir.

Parti incelemelerinde görülen bu gelişme, hiç şüphesiz sadece incelemecilerin özel meraklarından kaynaklanmamıştır. Bunda bazı sosyopolitik oluşumlar asıl önemli rolü oynamıştır. Sos-

yal hareketliliğin artması, politik bilincin yükselmesi, kitlelerin politikaya katılmalarının genişlemesi söz konusu oluşumların başında gelmektedir.¹

Özellikle 11. Dünya Savaşı sonrası dönemde, gerek demokratik gerek totaliter/otoriter rejimlerde partiler politik katılmayı organize eden, parti sistemi de katılmanın genişliğini etkileyen faktörler olmuşlardır.^{1 2} Bununla beraber, demokratik politik rejimler için ifade ettiği anlamın totaliter/otoriter rejimlerinkinden apayrı olduğu incelemecilerin üzerinde en çok durdukları konulardan biri olmuştur. Hatta uzun süre parti incelemelerinde rekabetçi olmayan rejimler ihmal edilmiştir* Bu ihmalin büyük ölçüde politik partileri incelemenin demokrasinin sorunlarını gerçekçi biçimde anlamak için bir gereklilik olduğu varsayımından kaynakladığı söylenebilir.³

Bu itibarla bazı yazarlar, demokrasiyi yaratan etkenin politik partiler olduğunu vurgulamışlar, hatta çağdaş anlamda demokrasinin partilerin dışında düşünülemeyeceğini söylemişlerdir. Örneğin, Fransız hukukçu G. Burdeau'ya göre "günümüzde halk iradesinin en etkili organları anayasanın öngördüğü kuramlardan çok politik partilerdir."⁴

Demokrasi için bu kadar önemli olan politik partilerin kavram olarak geçmişi, ortaya çıktıkları 19. yüzyıldan çok fazla gerilere, Roma İmparatorluğu dönemine gider. Roma İmparatorluğunda 'parti' kavramı, Senato tarafından kontrol edilen şeref payelerini, ücretleri ve terfileri tartışmak üzere asillerin (Optimates) ve halkın (Populares) bir araya gelmelerini anlatmakta kullanılırdı.⁵ O

1 Huntington, S.P., *Political Order in Changing Societies*, New Haven, 1975, g.b., s. 5.

2 A.e.,s. 298, 401.

3 Leiserson, A., "The Place of Parties in the Study of Politics," *Political Parties: Contemporary Trends and Ideas*, Ed. R.C. Macridis, New York, 1967, s. 33.

4 Zikreden: Abadan, N., *1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara, 1966, s. 4.

5 Ranney, A., "The Concept of Party", *Political Research and Political Theory*, Ed. O. Garceau, Cambridge, 1968, s. 145.

zamandan 17. yüzyıla kadar olan süre içinde kavram değişikliğe uğrayarak, özellikle hizip (bir ihtilaftan kaynaklanan bölünme) ve çıkar grubu gibi anlamları da içerir olmuştur. Bazı tarihçiler bugünkü anlamda parti kavramının 1660 Restorasyonu ile 1832 Reform Yasası'nı kapsayan dönemde İngiltere'de Whig'ler ve Tory'lerden kaynaklandığını ileri sürmektedirler.⁶

Bilindiği gibi, Tory ve Whig grupları İngiltere'de 17. yüzyılda ortaya çıkan ve aynı ülkede bugünkü Muhafazakâr ve Liberal partilerin ataları sayılan gruplardır. Ancak, söz konusu gruplar gerçek anlamda politik partilerden daha çok birer hizip niteliğindediler. Bu arada belirtmek gerekir ki, İngiltere'de gerçek anlamda politik partilerin ortaya çıkması 1832 Reform Yasası dönemine rastlamaktadır. Söz konusu yasa çok sayıda seçmeni olan kentsel seçim çevrelerinde bir seçim kampanyasının yürütülmesini zorunlu kıldığından, bu kampanyayı yürütecek politik bir örgüte de gereksinme duyuyordu.⁷

19. yüzyıl, parti, hizip ve çıkar grubu kavramlarının birbirinin yerine ve kamu otoriteleriyle ilişkili güncel fikirleri ve/veya ortak amaçları (örgütlenmiş olsun ya da olmasın) kastetmekte kullanıldığı bir dönem olmuştur.⁸ Ancak bu dönemde partiler konusunda yazan yazarların hepsi partileri politik örgütlenmenin yapısal bir şekli olarak görmemişlerdir. Partilerin bu şekilde algılanması için "Politikbilim'in bağımsız bir disiplin olarak doğmasını beklemek gerekmiştir. Böylece, özellikle 1950'lerden sonra, gerek ABD'de, gerek Avrupa'da politik partiler üzerine yapılan ve farklı kavramlaştırmalara dayanan çalışmalar gündeme gelmiştir. Bu incelemelerden bir kısmı, partiyi, özünde sosyopsikolojik bir grup ve seçimlerde belirli tutumlara sahip kişilerin bir araya geldiği bir kuruluş olarak nitelemişlerdir. Diğer bir kısmı ise (örneğin, Duverger ve Truman'ın çalışmaları) partiyi kişi-

6 A.y.

/ Üzbudun, E., *Politik Partiler*, Ankara, 1979, 3. b., s. 33.

8 Ranney, A., A.g.e., s. 146.

lerarası ilişkiler ağı olan bir “birlik” şeklinde görmüşlerdir. Ostrogorski, Michels ve Schattschneider gibi yazarların incelemelerinde hâkim olan bakış ise, partinin bir organizasyon olduğu şeklindedir.⁹

Politik partiler üzerine yapılan karşılaştırmalı incelemelere baktığımızda partinin ne olduğu hususunda ileri sürülen benzer görüşler şunlardır:¹⁰

1. Politik parti, bireysel ya da kolektif olarak kendilerini belli bir politik etiketle özdeşleştiren (“Demokratlar”, “işçi Partiler”, vb. gibi) kişilerin bir araya gelmesi olayıdır.
2. Bu kişilerden bazıları hükümetin içinde ya da dışında partinin amaçlarını gerçekleştirme eyleminde bulunurlar.
3. Bu kişilerin örgütlenme hakları ve parti amaçları için çalışmaları yasaldır. Bu bakımdan, resmen yasaklanmış olan ve iktidar için mücadele eden grupları partiden çok, “cunta” ya da “gizli örgüt” diye adlandırmak daha uygundur.
4. Politik parti, temsili hükümet mekanizmalarıyla ilgilenir; iktidar için adayları saptar; seçmenlerin desteğini sağlar. Dolayısıyla, seçimlerin yapılmadığı yerlerde partilerin de var olmayacağı açıktır.

Bu hususlar, politik parti üzerine çalışma yapanlar arasında genel kabul görmekle beraber, bazı yazarlar şu sorunu gündeme getirmektedirler: Otoriter tek parti rejimlerinde resmi parti, yasal rekabetin bulunduğu rejimlerdeki partilerle aynı görülebilir mi? Bir başka deyişle, tek-parti gerçek anlamda parti sayılabilir mi?

Soruya olumsuz yanıt verenler, şu görüşleri ileri sürmektedirler: “Parti” sözcüğü, bölüm (kısım), parça anlamına gelmektedir. Çeşitli parçaların bir araya gelmesi bütünü oluşturur. Bütünle parça aynı şey ise, yani bütün tek bir parçadan oluşuyorsa, çeşit-

9 A.e., s. 147.

10 A.e., s. 149-150.

li parçalardan söz etmenin olanağı kalmayacaktır. Dolayısıyla, bu anlamda tek-partiyi gerçek bir parti saymak mümkün değildir.

Bu noktadan hareketle, bazı yazarlar (bunların başında Sartori'yi sayabiliriz), işlevsel olarak, aralarında rekabet bulunan partilerin amacının kamuoyunun dileklerini serbestçe dile getirmek olduğunu, oysa, rekabete (yani parçalar arasındaki etkileşime) dayanmayan tek partinin amacının kamuoyunun dileklerini dile getirmesini bastırmak olduğunu söylemektedirler. Bunun içindir ki, kamuoyunun dileklerinin açığa vurulmasını engelleyen bir kuruluşu politik parti olarak nitelemenin yanlış olacağını vurgulamaktadırlar.

Fakat, bazı yazarlar da gördükleri işlevler açısından yaklaşıldığında, rekabetçi sistemdeki partilerle tek-partililer arasında benzerliklerden söz edilebileceği kanısını taşımaktadırlar. Gerçekten de, gördükleri birçok politik işleve baktığımızda (örneğin, menfaatlerin birleştirilmesi, halkla yönetim arasındaki köpm olma, politik devşirme, politik toplumsallaşma gibi) tek parti ile rekabetçi partiler arasındaki benzerliği teslim etmek zorundayız. Ve bu açıdan tek-partiyi de parti olarak kabul etmek durumundayız.¹¹ Ne var ki, bir kez daha vurgulayalım, bu benzerlik “işlevsel” açıdan söz konusudur. Farklı ideolojilerin özgür bir ortam içinde dile getirilip getirilmediği açısından baktığımızda, çoğulcu (plüralist) sistemler için partinin ifade ettiği anlam ile tekçi (monist) sistemler için ifade ettiği anlam elbette çok farklıdır. I latta, diyebiliriz ki, bu bağlamda işlevsel düzeydeki “benzerlik” hile yüzeyseldir. Şöyle ki: Tekçi bir sistemde parti sözgelişi politik toplumsallaşma işlevini “tek” olan “hâkim” ideolojiyi esas olarak görecektir. Bunun ise, son çözümlemede, “tek tip insan” yaratmaya yönelik olduğu tartışma götürmez. Oysa, ideolojilerin birbiriyle yarıştığı çoğulcu bir sistemde partinin gördüğü işlevler çeşitliliğe dayanacaktır.¹¹

11 Üzbudun, E., A.g.e., s. 2.

Şüphesiz, politik partilerin ne olduğu hususunda beliren görüş ayrılıkları, sadece yukarıda belirttiğimiz sorundan ibaret değildir. Örneğin, bazıları politik partiden söz etmenin önkoşullarından birinin, süreklilik ve istikrar olduğunu söylemektedirler. Onlara göre, sürekli ve istikrarlı olan örgütler parti niteliğindedir. Oysa, klüp, hizip... gibi gruplaşmalar bu iki unsura sahip olmadıkları için parti olarak adlandırılmazlar.

Bazı yazarlar ise, kendisine “*parti*” adı veren her politik gruplaşmanın ya da kuruluşun bunu yapmalarının, “*parti*” sayılması için yeterli bir ölçüt olduğu görüşündedirler. Bu görüşte olanlar, bir örgütün varlığını politik partiden söz etmek için zorunlu bir önkoşul saymamaktadır. O kadar ki, örneğin Epstein’e göre, “belli bir etiket altında devlet yöneticilerini seçtirmeye çalışan her grup, ne kadar gevşek biçimde örgütlenmiş olursa olsun” bir partidir.¹²

Bir başka husus, politik partiyi menfaat ve baskı gruplarından nasıl ayırt edebileceğimizdir. Şüphesiz, bu hususta en belirgin ölçüt, politik partilerin iktidar için doğrudan yarışan, dolayısıyla kendi adlarına aday gösterebilen kuruluşlar olduğudur. Oysa, menfaat ve baskı grupları için bu söz konusu değildir.

Partiler konusunda yapılan son bir tartışma, kimlerin parti üyesi sayılacağına ilişkindir. Bir başka deyişle, parti üyeliği konusunda uygun ölçütün ne olacağıdır. Hemen belirtmek gerekmektedir ki, bu tartışma, Avrupalı ve Amerikalı politikbilimcilerin kendi politik sistemlerinin meydana çıkardığı farklı bakış açısından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki:

Bir partiyi meydana getiren unsurları şöylece sıralamak mümkündür:¹³

1. Liderler
2. Faal üyeler (militanlar)

12 A.e., s. 3.

13 Ranney, A., A.g.e., s. 151-152.

3. Sıradan üyeler
4. Ön seçmenler (yalnız ABD’de var)
5. Destekleyiciler
6. Kendilerini partiyle özdeşleştirenler (partizanlar)

İşte, hangi ülkeden olursa olsun, hemen hemen tüm politik-bilimciler ilk üç unsuru (Liderler, Faal üyeler, Sıradan üyeler) tartışmasız kabul etmektedirler. Ancak, Avrupalı politikbilimciler, genellikle parti kavramlaştırmalarında bu ilk üç kategoriye ağırlık verirken, diğer üç kategorinin (Ön seçmenler, Destekleyiciler, Partizanlar) dışlanması hemfikirdirler. Buna karşılık, Amerikalı politikbilimciler söz üç kategorinin parti kavramlaştırmada göz önüne alınıp alınmamasında hemfikir değildirler.

1951 yılında Duverger’in *Siyasi Partiler* kitabının yayımlanışı, parti bayramlaştırmasında önemli bir dönüm noktasını simgelemektedir. Gerçi Duverger’den önce Ostrogorski ve Michels gibi yazarların yaptığı katkıları da biliyoruz. Ama, bu iki yazarın söz konusu katkıları parti kavramlaştırmaları konusunda değil, partilerin sahip oldukları yapısal sorunlar üzerinde toplanmaktadır.

Oysa, Duverger’in yapıtı, parti kavramlaştırması açısından bir yenilik getirdiği gibi, politik partiler konusunda genel bir kuramın ana hatlarını da ortaya koymaktadır.

Sözün kısası, parti kavramlaştırmaları amacıyla yapılan tanımlara Duverger ile başlamak yerinde olacaktır.

Duverger, andığımız ünlü yapıtına şu sözlerle girmektedir:

Kelime benzerliği bizi yanıltmamak. “Partiler” kelimesini, modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütlerini olduğu kadar, ilkçağ cumhuriyetlerini bölen hizipleri, Rönesans İtalya’sında bir komutanın etrafında toplanan orduları, devrim meclisi üyelerinin bir araya geldikleri klüpleri ve anayasal monarşilerin mülkiyet esasına dayanan seçimlerini hazırlayan komiteleri anlatmakta kullanıyoruz Ancak isim özdeşliğini haklı gösterecek

sebepler de yok değildir; çünkü bu özdeşlik, yakın bir hısımlığı yansıtır. Bütün bu kurumların fonksiyonu, politik iktidarı ele geçirmek ve kullanmak değil mi? Ama her şeye rağmen bunların özdeş olmadıkları da görülüyor. Doğrusu istenirse, gerçek partiler ortaya çıkmalı yüzyıl bile olmamıştır,¹⁴

Dahası, Duverger, 1850'lerde Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde kelimenin bugünkü anlamında politik partilerin var olmadığını söylemektedir.

O halde, sormak gerekmektedir: Kelimenin bugünkü anlamında (ya da modern anlamda) partileri ayırt eden özellik nedir? Duverger'e göre, "modern partiler, programlarından veya üyelerinin mensup olduğu sosyal sınıftan çok, örgütlerinin mahiyetiyle ayırt edilebilirler. Bir parti, belli bir yapıya sahip bir insan topluluğudur. Modern partilerin başlıca ayırıcı özelliğini, bunların anatomileri teşkil eder. Geçmiş çağların tek hücreli yaratığının yerini, karmaşık ve farklılaşmış yapısıyla, 20. yüzyıl partisi almıştır."¹⁵

Görüldüğü gibi, Duverger, partiyi "karmaşık" ve "farklılaşmış" bir yapıya sahip insan topluluğu olarak tanımlamaktadır.

Duverger'in kitabının yayımlanışından bir yıl sonra, 1952'de Türkiye'de Prof. Tunaya yaptığı şu parti tanımını, tartışmaya açıyordu: "Politik parti, belli bir politik program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirme amacını güderek kurmuş oldukları bir topluluktur."¹⁶ Tunaya'nın kendisinin de belirttiği gibi, tanım şu üç unsuru içermektedir:

1. Belli bir politik program,
2. Bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirme,
3. Bu amaçla kurulmuş bir topluluk.

14 Duverger, M., *Politik Partiler* Çev.: E. Üzbudun, Ankara, 1974, 2. b., s. 15.

15 A.e.s. 10.

16 Tunaya, T.Z., *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s. 3.

Burada, yapılan tanıma ilişkin olarak belirtilmesi gereken husus şudur: Tunaya, “belli bir politik program üzerinde birleşilmiş” olduğunu söylemektedir. Bizce bu, partiyi “*mütecanis*” (türdeş) bir yapı olarak görmektir ki, buna katılmak mümkün değildir. Özellikle çoğulcu politik sistemler açısından, demokratik sistemlerde düşüncelerin çeşitliliği şüphesiz partilere de yansıyacaktır. Hatta, partilerin var olma nedenlerinden en önemlisi budur. Ne var ki, partinin programı üzerinde tartışmasız bir birleşmeyi varsaymak, hem partiyi durağan (statik) bir varlık olarak görmek; hem de parti içi demokrasi olgusunu yadsımak olur. Dahası, partiyi ideolojik bir grup olarak algılamaktır bu. Unutmayalım ki, insanları bir parti altında toplayan tek önemli faktör ideoloji değildir.

J. LaPalombara ve M. Weiner, 1966’da *Politik Partiler ve Politik Gelişme* adlı derlemelerinde “Politik Partilerin Kökeni ve Gelişimi”ne ilişkin yazdıkları bir yazıda, partileri tanımlamada şu dört ölçütün esas alınmasını önermişlerdir:¹⁷

1. Yöneticilerin ömürleri ile sınırlı olmayan sürekli bir örgütün varlığı,
2. Bu örgütün merkezle düzenli ilişkiler içinde faaliyet gösteren yerel kuruluşlara sahip olması,
3. Tek başına ya da başkalarıyla ortaklaşa olarak karar alma iktidarını ele geçirme ve elde tutma hususunda bilinçli bir çabanın gösterilmesi.
4. Seçmenler arasında taraftar kazanmaya ya da herhangi bir şekilde halkın desteğini sağlamaya yönelik girişimlerin yapılması.

Bu ölçütler bağlamında yazarların yaptıkları parti tanımı şudur: “Politik parti, asıl amaçları iktidara gelmek ve bunu sürdürmek olan, hükümet aygıtını tek başına ya da koalisyon şeklinde ¹¹

¹¹ LaPalombara, J., Weiner, M., “The Origin and Development of Political Parties”, *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1966, s. 6.

kontrol etmeyi isteyen kişilerin kendi bilinçleriyle oluşturdukları resmi bir örgüttür.”¹⁸

Tanımda partinin “resmi” bir örgüt olduğuna dair vurgulanan husus, gizli faaliyette bulunan ve dolayısıyla yasadışı olan partileri dışlamaktadır.

Buna rağmen, K. Janda gibi bazı araştırmacılar yasadışı partileri de parti saymaktadır.¹⁹

Sunmaya çalıştığımız tanımların ortaya çıkardığı tartışmaları akılda tutarak kendi benimsediğimiz tanımları vermek gerekirse, E. Özbudun’u izleyerek, şunları söyleyebiliriz: “Politik partiler, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip politik topluluklardır.”²⁰

Özbudun’un vurguladığı gibi, bu tanımın en başta gelen özelliği “halkın desteğini sağlamayı” öngörmüş olmasıdır. Ancak, desteğin sağlanmasında seçim tek yol olmadığı için, tekpartiler ile çoğulcu sistemdeki ihtilalci partiler de bu tanım kapsamına girmektedir. Bununla beraber, halk desteğine gerek duymaksızın devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye çalışan politik gruplar şüphesiz bu tanımın dışında kalmaktadır.

Benimsediğimiz tanım ne olursa olsun, ondan daha önemli olanı, partileri hangi dinamiklerin ortaya çıkardığı sorusuna verecek cevaptır. Aşağıda bu konu üzerine eğileceğiz.

18 A.e.,s. 29.

19 K. Janda, A. *Conceptual Framework for the Comparative Analysis of Political Parties*, Beverly Hills, 1970.

20 Özbudun, E., A.g.e., s. 4.

II

POLİTİK PARTİLERİN TARİHSEL VE SOSYAL TEMELLERİ

A. Tarihsel Temel: Partilerin Kökeni

LaPalombara ve Weiner, andığımız ortak çalışmalarında partilerin doğuşunda rol oynayan dinamikleri açıklayan üç farklı kuramdan söz etmektedirler. Bunlar:²¹

- Kurumsal Kuram,
- Tarihsel Kriz (Durum) Kuramı,
- Gelişmeci Kuram'dır.

21 LaPalombara, J., Weiner, M., A.g.e., s. 7-21.

Kurumsal Kuram:

Bu tür kuramlar, genellikle politik partilerin parlamentolar içinden nasıl çıktıklarını açıklarlar.

Bu kuramın başta gelen temsilcisi M. Duverger'dir.

Duverger, daha önce de andığımız *Politik Partiler* adlı eserinin "Giriş"inde "Partilerin Kökeni" üzerinde dururken; 1850'lili yıllara kadar Amerika'nın dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda politik partilerin olmadığını vurgular ve şöyle devam eder: "Buralarda, fikir akımları, halk klüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları vardı; fakat gerçek partiler yoktu. 1950'de ise, partiler, uygar ulusların çoğunda faaliyet göstermekte, diğer uluslar da bunları taklide çalışmaktadır."²²

İşte, Duverger'nin bu bağlamda yanıt aradığı soru, 1850'deki durumdan nasıl olup da 1950'deki duruma geçildiğidir?

Yazarın soruya verdiği yanıt şöyledir:

... Genellikle partilerin gelişimi, demokrasinin yetkilerinin genişletilmesine bağlı görünmektedir. Politik meclisler fonksiyonlarının ve bağımsızlıklarının genişlediğini gördükçe, bu meclislerin üyeleri, eylemlerinde ahenk sağlayabilmek için, ortak niteliklerine göre gruplaşma gereğini duymuşlardır. Oy hakkı genişletilip yaygınlaştırıldıkça adayları tanıtabilecek ve oyları bunlara yöneltebilecek komiteler yoluyla seçmenlerin örgütlenmesi zorunluluğu artmıştır. Dolayısıyla, partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır²³

Bu noktadan hareketle, Duverger, doğuşları açısından "seçimlerde ve parlamentoda doğan partiler" ve "Parlamento dışında doğan partiler" ayranına gitmektedir. Ancak, yazar şunu da eklemektedir: Kural haline gelen partilerin parlamentoların dışında

²² Duverger, M., A.g.e., s. 15.

²³ A.e., s. 16.

kurulmalarıdır. Bir başka deyişle, partilerin parlamento içinde dogmaları günümüzde istisna teşkil etmektedir.²⁴

Kurumsal kuram, şüphesiz 19. yüzyıl Batı Avrupa'sında partilerin doğuşunu doğru olarak yansıtmaktadır. Ne var ki, günümüz koşullarında yanıt veremediği sorular da bulunmaktadır. (>1 neğın, Özbudun'un da vurguladığı gibi, modern otoriter ve totaliter politik sistemlerde partilerin doğuşu hangi etkenlerle açıklanabilir, diye sordüğümüzda, yanıtın "seçimler ve parlamentolar" olmayacağı açıktır. Çünkü, söz konusu sistemlerde, bilindiğı gibi, seçimlerin ve parlamentoların rolü pek önemli değildir.²⁵

Bu bakımdan, politik partilerin doğuşuna politik katılmanın genişlemesi gibi daha geniş bir açıdan bakmak uygun olur. Çünkü, Özbudun'un vurgulamış olduğı gibi:

*Parlamentonun yetkilerinin artması ve özellikle oy hakkının genişletilmesi, bu olgunun belli bir tarihsel dönemde belli politik sistemlerde aldığı bir yön, bir biçimdir. Aynı olgu, başka dönemlerde ve başka politik sistemlerde, farklı biçimlerde kendini göstermektedir. Aslında, oy hakkının genişletilmesi de, kendi kendine ortaya çıkıveren bir olgu değildir, artan politik katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbirdir.*²⁶

Tarihsel Kriz (Durum) Kuramı:

Tarihsel kriz kuramı, partilerin doğuşunu hazırlayan etkenle-
n, bir ülkede politik seçkinlerin karşı karşıya olduğı belirli sorunlar ve bu sorunlardan hareketle yöneldikleri amaçlar bağlamında açıklamaktadır.

LaPalombara ve Weiner, partilerin doğuşunu hazırlayan ve birçok ülkenin politik seçkinlerinin karşı karşıya bulunduğı üç

İ4 A.e., s. 16-23.

JV Özbudun, E., A.g.e., s. 20-21.

Jt1 A.e.,s. 21.

tür tarihsel kriz saptamaktadırlar. ‘ Meşruluk,” “bütünleşme” ve “katılma” krizleri.

“Meşruluk krizi,” politik sistemin yönetiminde kimlerin söz sahibi olacağı ve bu kişilerin sistemi nasıl yönetecekleri konusunda doğan anlaşmazlığı ifade eder. Bazı partilerin kökeni, bu tür bir anlaşmazlığa dayanmaktadır. Örneğin, 18. yüzyıl Fransa’sında olduğu gibi. O zamanın Fransa’sında ihtilalci gruplar, monarşik egemenlik yerine halk egemenliğinin geçirilmesi için mücadele etmişler ve birçok politik parti bu mücadele içinde vücut bulmuştur.

Aynı şekilde, bizde meşrutiyet rejiminin kurulması mücadelesi içinde Jön-Türkler’in oluşturduğu İttihat ve Terakki Fırkası (Partisi), monarşik egemenliğe karşıtlığı simgeleyen bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır.

“Bütünleşme krizi,” uluslaşma sürecini ya da ulusal bir devlet yaratma girişimlerinin karşı karşıya geldiği sorunları dile getirmektedir.

Söz gelişi; dil, din ve ırk ayrılığı ve bu sorunları yaratan unsurlardır. Bu unsurlardan biri üzerine temellenen azınlık grupları, bazen ulusal devlet yaratma girişimine karşı koymak, bazen de ulusal devlet içinde kendi kültürel konumlarını korumak amacıyla parti olarak örgütlenme yoluna gitmektedirler.

Çoğu Afrika ülkesinde kabileler arasındaki çatışmalardan kökenlenen politik partiler günümüzün; 1938 yılı Çekoslovakya’sındaki çeşitli etnik unsurlardan (Alman, Macar, Slovak) vücut bulan partiler, geçmişin örnekleri olarak belirtilebilir.

“Katılma krizi” ise, politik seçkinlerin politik sisteme katılma isteğindeki kişi ve grupların bu istek ya da çabalarını onaylamasından, meşru görmemesinden kaynaklanan bir kriz türüdür.

Tarihsel süreç içinde bu kriz türü gerek Batı’da, gerek bizde birçok partinin doğuşunda etken olmuştur.

Daha sonra da göreceğimiz gibi, katılma krizi bağlamında politik hayata doğan partilerin bir kısmı sınıfsal çatışmalardan (ih-

İllalci, sol partiler örneği) vücut bulurken; diğer bazıları (muhalı/akâr, sağ ya da dinci partiler örneği) kültürel ve ideolojik çalışmalar temeli üzerine kurulmuştur.

Cielişmeci Kuram:

Bu kuram, politik partilerin doğuşu ile modernleşme süreci .Hasındaki ilinti üzerine yoğunlaşır. Daha açıkçası, gelişmeci kuramı, politik partilerin doğuşunu modernleşmenin bir sonucu olarak görür. Dolayısıyla, modernleşmemiş geleneksel toplumlarda politik partilerden söz edilmeyeceğini söyler.

Gerçekten de bugün modernleşmiş-sanayileşmiş toplumlara İmküğümüzda, en azından bir tane politik parti görebilmekteyiz. Ancak, partisiz sistemlere, azgelişmiş geleneksel toplumlarda ıışılamaktayız.

Yalnız burada Amerikalı politikbilimci Huntington'ın her toplum için politik gelişme (modernleşme) kadar politik gerilemenin (bozulma) de söz konusu olabileceğine ilişkin tezini anımsarsak²⁷ partilerin doğuşunun modernleşme sürecinin belli aşamaları göz önüne alınarak açıklanması doğru olmayacaktır.

Bu bakımdan, varılan modernleşme düzeyini esas alarak ülkenin parti sistemlerine bakarken yapılacak daha doğru bir ayırım, şu olmalıdır:

1. Partilerin hiç ortaya çıkmamış olduğu ülkeler,
2. Partilerin sonradan bastırılmış ve yasaklanmış olduğu ülkeler.

Buna göre, birinci durum gerçekten en azgelişmiş toplumlara özgüdür. İkinci durum ise, belirli bir modernleşme düzeyine ulaşmış da olsa, politik bozulma içinde bulunan toplumlar için söz konusudur.

1/ I luntington, S.P., "Politik Gelişme ve Politik Bozulma", Çev.: E. Üzbudun, HFD, 22-23/1-4 (1967).

B. Sosyal Temel: Sosyal Bölünmeler ve Politik Gruplaşmaların Niteliği

Politik parti kavramının evrimine değinirken, parti kelimesinin bölüm/parça anlamına geldiğini belirtmiştik. O halde, bu noktadan hareketle, denilebilir ki, politik partiler her şeyden önce bu toplumdaki bölünmeleri, dolayısıyla çatışmaları temsil eden kuruluşlardır. Burada elbette tüm sosyal bölünme tiplerinin politik parti şeklinde ifade bulunduğunu söylemek istemiyoruz. Amacımız, hangi tür sosyal bölünmelerin politik gruplaşmalara yol açtığını belirtmeye çalışmaktır. Bunu yaparken de, önce Lipset ve Rokkan'ın sosyal bölünmeler-politik gruplaşmalar ilişkisine dair tipolojisi daha sonra Seiler'in aynı paralelde, fakat değişik yaklaşıma dayanan çözümlemesine değineceğiz.

Amerikalı politika sosyologu Lipset, önce 1964'te yazdığı bir yazıda sosyal bölünmeler-politik gruplaşmalar ilişkisini ele almış ve hem Batılı toplumların hem de gelişmekte olan ülkelerin tabakalaşma olgusu açısından partileri ve parti sistemlerini incelemiştir.²⁸ Fakat Lipset, bu konuda yetkin bir modeli Rokkan'la birlikte yaptığı bir derlemenin girişinde geliştirmiştir.²⁹

Yazarların modellerindeki varsayım, çatışmaların partileri oluşturacak şekilde bir yansıma gücüne sahip olmasıdır. Etimolojik olarak "parti" sözcüğünün "parça"dan ve parçalanmadan türediğini vurgulayan yazarlar, sosyal çatışmaların partilere dönüştüklerini kabul etmenin, partilerin bütünleştirici işlevlerini yadsımak olmadığını da vurgulamaktadırlar.

Modelde, sosyolog Parsons'un dikotomileri kullanılmış olup, bunlar "yerel" (territorial) ve "işlevsel" (functional) eksenler şeklinde ifade edilmişlerdir.

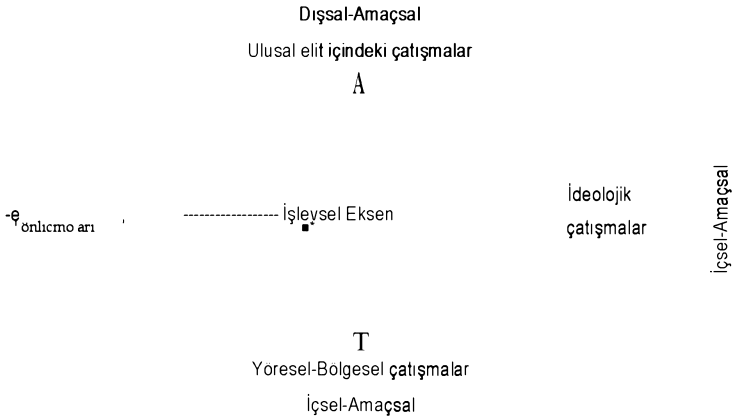
28 Bkz. Lipset, S.M., "Political Cleavages in 'Development' and 'Emerging' Politics", *Cleavages, Ideologies and Party Systems*, Ed. E. Allardt, Y. Littunen, Turlçu, 1964.

29 Bkz. Lipset, S.M., Rokkan, S., *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments*, New York, 1967.

Yerel ve işlevsel eksenlerde temsil edilen çatışmalar farklıdır. Yerel eksenin bir yanında yöresel-bölgesel çatışmalar yer almaktadır. Bu çatışmalar, ulusal devletin ulusal birliği güçlendirmeye yönelik merkezîyetçi eğilimlerine karşı tepki olarak doğan, çeşitli etnik, dinsel, dilssel ya da kültürel azınlıkların kendi çıkarları ve özelliklerini ulusal devlet içinde koruma isteklerini ifade etmektedir. Yerel eksenin diğer ucunda, ulusal elit-içi çatışmalar temsil edilmektedir. Bu çatışmalar, sistemin kimin tarafından nasıl oğütlendirileceğini, hangi amaçları izleyeceğini içermektedirler.

Benzer sosyoekonomik çıkarlara ya da benzer değerlere sahip olan bireylerin bir arada bulunduğu varsayımını simgeleyen işlevsel eksenin bir ucunda özgül ve sınırlı nitelikte ekonomik çıkarlar gibi özgül çıkar çatışmaları; diğer ucunda ise, temel değerine yönelik ideolojik çatışmalar yer almaktadır.

Söylenenleri Lipset ve Rokkaria dayanarak şematik olarak belli lecek olursak, ortaya şu görünüm çıkmaktadır:³⁰

Şekil 10. *II

Bölünme ve Çatışma Türleri³¹

İl) A.m., s. 10.

II A.m., s. 10.

Lipset ve Rokkan, bu çatışma eksenleri bağlamında tarihsel örneklerle modellerini somutlaştırmaktadırlar. Yazarlar, daha sonra Batı Avrupa tarihinde “Ulusal” ve “Endüstriyel” devrim gibi çok önemli iki olgunun doğurduğu sosyal bölünme türlerine ve bu bölünme türlerinin ekonomi, politik sistem, bütünleşme ve yerel düzeyde yarattıkları karşıtlıklar üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Aşağıdaki şekil bu karşıtlıkları (dolayısıyla çatışmaları) yansıtmaktadır:

Politik Sistem

işverenlere mülk sahiplerine karşı işçiler (4)	Hükümete karşı kilise (2)
---	---------------------------------

Ekonomi

İkincil ekonomik (sektör)e karşı birincil ekonomik (sektör) (3)	Hakim kültüre karşı alt kültürler (1)
--	---

Bölgesellik, Haneler

Şekil 11.

Bölünme Türlerine Tekabül Eden Karşıtlıklar³²

32 A.m., s. 14.

Ulusal devrimin ortaya çıkardığı karşıtlık (ya da bölünme) bir yandan kenar bölgelerdeki azınlık kültürleriyle hâkim kültür arasındaki, öbür yandan merkezi devlet otoritesiyle kilise(ler) arasındaki çatışmalara yansımıştır. Endüstriyel devrimin ürünü olan çatışmalar ise topraktaki mülkiyet çıkarlarına dayalı olan sınıfla, doğmakta olan girişimci sınıf arasındaki, mülk sahipleriyle işverenlerle, kiracılar ve işçiler arasındaki bölünmeyi içermektedir.

Kısaca belirttiğimiz modellerinde bu bölümler ve çatışmaların toplumlara dönüşümü sorunu üzerinde yoğunlaşan Lipset ve Rokkan, Batı Avrupa partilerinin doğuşunu açıklamaya girişmektedirler. Bu açıdan bakıldığında, modelin temel önermelerinden biri, tarihsel sürecinde ele alındığında, belirtilen sosyal bölünmelerin en sonuncusu olan işçi-işveren karşıtlığının en etkin çatışmaları yol açmasıdır.

Bu bölünme, bütün partileri az çok benzer bir şekilde etkilemiştir. O halde, niçin bazı sosyal bölünmeler parti çatışmaları halinde ifade buluyorlar da, diğerleri bulamıyorlar, sorusuna yanıt verirken, işçi-işveren bölünmesi dışında kalan diğer üç bölünmenin irdelemek gerekecektir. Bunları irdeleme, partilerin farklılıklarını ortaya çıkaran etkenleri de verecektir bize.

Lipset ve Rokkan, tarihsel örneklerle başvurarak birinci aşamada hangi parti tiplerinin hangi bölünme ve çatışmalara tekabül ettiğini saptamışlardır. Yazarların eksenlerini betimleyen şemayı Prof. Özbudun'un uyarladığı parti tiplerini de içeren şekile çevirirsek şu görünüm ortaya çıkmaktadır:

Ulusal elit içerisindeki çatışmalar

(2)

M

Muhafazakâr ve
Liberal Partiler

Sosyalist ve Komünist ve
Dinsel Partiler ve
Faşist Partiler

özgül çıkar ^----- işlevsel Eksen
çatışmaları

^ (4) İdeolojik
'' çatışmalar

Çiftçi Partileri
Bölgesel Partiler

Ayrılkçı Partiler

(1)

Yöresel-Bölgesel çatışmalar

Şekil 12.

Çatışmalara Tekabül Eden Parti Tipleri³³

Daha sonra yazarların modelinde seçenek ittifaklar (alternatif ve alliances) ve muhalefetler esas alınarak Avrupa partileri karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırmanın oraya çıkardığı görünümü gene Özbudun'un uyarlanmış şeması aracılığıyla sunuyoruz.

33 Özbudun, E., A.g.e., s. 38.

Tip	M'nin Bağlantıları				K'nin Tepkisi	En Yakın Ampirik Örnekler	
	Dinsel Cephe		Ekonomik Cephe		Ülke	M. Parti	K. Parti
	Alternatif Koşullar						
I	UK	UK hakim	T	K-A-E	İngiltere	Muh.	Lib.
II	UK	UK hakim	E	K-A-T	İskandinavya	Muh.	Sol
III	UK	UK güçlü azınlık	T	K1-L-E	Prusya/Reich	Muh.	Bavyer. Lib.
IV	UK	UK güçlü azınlık	E	K1-A-T	Hollanda	Lib.	Kavli.
V	L		T	K1-E	İspanya	Lib.	Liga
				K2-KK			Karlist.
VI	L		E	K-KK-T	Fransa	Lib./Rad.	Muh.
					İtalya		Katolik
VII	KK		T	K-L-E	Avusturya	Katolik	Lib.
VIII	KK		E	K-T	Belçika	Kato./Lib.	Aynlık Flamanl.

Kısaltmalar

A Merkezîyetçiler

K Azınlık Kültürleri

KK: Katolik Kiliseler

ILK: Ulusal Kiliseler

A: Azınlık Mezhepleri

T: Tarımsal Çıkarlar

E: Endüstriyel Çıkarlar

L: Laik

Şekil 13.

*Merkez-Kenar, Devlet-Kilise ve Tarım Endüstri
Çatışmalarının Doğurabileceği Parti Sistemi Tipleri²⁴*

Şekil 13'te görülen ülkelerarası farklılıkları tarihsel olarak anlamlandırmak için, temel üç tarihsel bölünmeyi (dichotomy) de belirtmek gerekmektedir. Aşağıdaki şekil bu bölünmelerin doğurduğu oluşumlara ilişkin bulunmaktadır.

Tip	Birinci Bölüm: REFORMASYON							
	I-IV				V-VIII			
	Devlet Kontrolleri Ulusal Kilise				Devletin Katolik Kilisesi ile ittifakı			
	İkinci Bölüm: DEMOKRATİK DEVRİM							
	I-II		III-IV		V-VI		VII-VIII	
	Ulusal Kilise Hakim		Güçlü Azınlık (Katolik)		Laikleştirici Devrim		Devletin Katolik Kilisesi ile ittifakı	
	Üçüncü Bölünme: ENDÜSTRİYEL DEVRİM							
	Kır	Şehir	Kır	Şehir	Kır	Şehir	Kır	Şehir
	çıkartları bağlı		çıkartları bağlı		çıkartları bağlı		çıkartları bağlı	
	1	II	III	IV	V	VI	VII	VIII

Şekil 14.

Tarihsel Bölünmeler ve Sosyo-Politik Oluşumlar'"

Bu üç temel bölünme, tarihsel süreç içinde girilen ittifak ve muhalefet seçeneklerini belirleyici rol oynamıştır. Örneğin; Reformasyonun başarılı olduğu Protestan ülkelerde Ulusal Kiliseler, Katolik Kilisesinin etkisinden çıkmışlar, devlet kontrolü altına girmişlerdir. Bu ülkelerde merkezîyetçiler daima Ulusal Kilise ve ittifak içinde hareket etmişlerdir. I-IV bu durumu ifade etmektedir. Güçlü bir Katolik azınlığın bulunduğu ülkelerde daha değişik bir durum söz konusudur. Bu ülkelerde (Hollanda örneğinde olduğu gibi) ittifak seçenekleri çeşitli ve parti sistemleri karmaşık bir nitelik göstermektedir. Çoğunluğu Katolik olan ülkelerde ise (İspanya, İtalya ve Fransa) Merkezîyetçilerin sahip olduğu seçenekler iki şekilde belirlemektedir: Ya laik bir tutum takınacaklar ya da Katolik Kilisesi ile ittifak halinde hareket edecek-

İndir. Tablodaki bu seçeneklerden VII-VIII birincisini, V-VI ise ikincisini dile getirmektedir.

Ozbudun'un belirttiği gibi, Lipset ve Rokkan'ın modelinin, Avrupa partilerindeki çeşitliliğe ışık tutması ve çok karmaşık bir (■çiçekliği bir ölçüde basitleştirmesi bakımından yararlı olduğu •■oylenebilir. Bunun yanında model, parti tiplerindeki farkların kaynağının, işçi-işveren arasındaki sınıfsal bölünmenin ortaya ı, danasından önceki bölünmeler olduğunu belirtmekle de bir gerçeği ifade etmekte ve partilerin incelenmesinde çoğu zaman 11mal edilen tarihsel boyutun önemini açıkça ortaya koymaktadır.³⁶

Gerçekten de Fransız politika sosyologu D.L. Seiler'e göre de, partileri ve parti sistemlerini sınıflamanın en iyi yolu toplumsal bölünme ve çatışmaların tarihini incelemektir. Çünkü Seiler'e göre, parti olgusunun odağı olan politika toplumsal çatışmaların vr uzlaşmaların ifadesinden başka bir şey değildir.

Seiler de Lipset ve Rokkan gibi, bütün çatışmaların toplumsal boyut kazanmayabileceği, kazansa bile her zaman politik alanda i İade bulamayacağı önermesinden hareket etmektedir.

Seiler, çatışmaları önce konjonktürel ve yapısal olmak üzere lldye ayırmaktadır. Konjonktürel çatışmalar politik partilerin doğuşunda bir öneme sahip değildir. Partileri doğuran asıl çatışmalar, radikal çözüme (devrim) ve uzlaştırmacı çözüme (yumuşatma) yönelik bir dinamizme sahiptirler. Bu bakımdan toplumsal değişim süreci içinde ortaya çıkan "çatışmacı" ve "uzlaşmacı" toplum aşamaları bölünmelerin yapısını da belirlemektedir. Bu durumu Seiler, Şekil 15'te olduğu gibi göstermektedir.

Seiler daha sonra "*mobilizasyon evresi*" (üst yapılar düzeyi) ve '*endüstrileşme evresi*" (alt yapılar düzeyi) ayrımına giderek aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi bu evreler içinde ortaya çıkan oluşumları irdelemektedir.

Çatışmacı Toplum Aşaması	
Söylem (Discourse) —> Mitler ideoloji Düzeyi	
Çelişmeler Düzeyi	Mücadeleler -> Çatışma
Eylem Düzeyi	Enformal Grup -> Örgütler

Uzlaşmacı Toplum Aşaması

Doktrinler Programlar

E

Bölümler —> Parti Sistemleri

Politik Partiler Baskı Gruplar

Şekil 15.
Yapısal Çatışmalar ve Çözümler³⁷

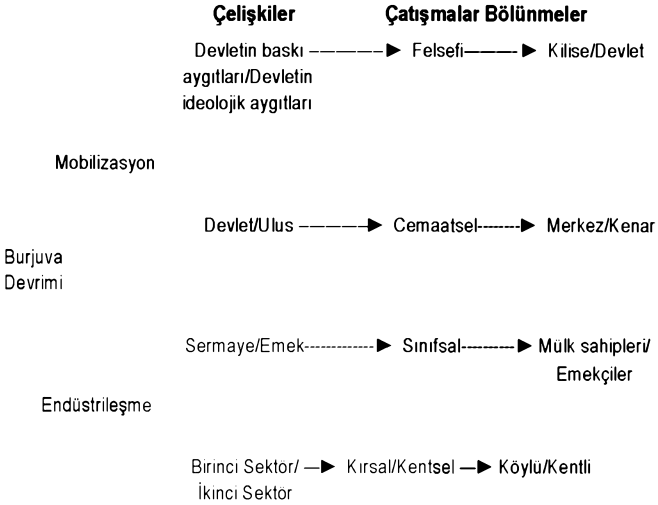
	Mobilizasyon evresi (Üst yapılar düzeyinde)	Endüstrileşme evresi (Alt yapılar düzeyinde)
işlevsel olmayan etmenler	Devletin baskı aygıtları Devletin ideolojik aygıtları	Sermaye/Emek Çatışması
Organik ve kesimsel etmenler	Devlet/Ulus Çatışması	Birinci sektör/ikinci sektör Çatışması

Şekil 16.
Toplumsal Evreler ve Çatışmalar³⁸

Nihayet yazar, bir başka şemada tarihsel süreç içinde burjuva devrimi ile ortaya çıkan “çelişkileri” “çatışmaları” ve “bölünmeleri” ele almakta ve bunları şöyle belirtmektedir: ^{37 38}

37 Seiler, D.L., *Partis et Familles Politiques*, Paris, 1980, s. 107-108.

38 A.e., s. 119.

Şekil 17.
Çelişkiler, Çatışmalar ve Bölünmeler³⁹

Şekil 17 Seiler'in modelini bir bütün olarak çok açık bir şekilde göstermektedir. Seiler'in modelinin Lipset ve Rokkan'inkinden pek farklı bir yanı yoktur. Modelde yeni sayılabilecek hususlar, çatışmaların üst yapısal düzeyde ve alt yapısal düzeyde ayrı ayrı ele alınması ve bunların belirli evrelere ayrılmasıdır (çatışmacı toplum aşaması/uzlaşımçı toplum aşaması; mobilizasyon evresi/endüstrileşme evresi gibi). Ayrıca, çatışmaların konjonktürel ve yapısal olarak nitelendirilmeleri de, partileri doğuran nedenler olarak bölünmelerin hangi türünün belirleyici olduğunu ortaya koyma açısından daha açıklayıcı bir güce sahiptir.

Gerek Lipset ve Rokkan'ın, gerek Seiler'in modelleri, özellikle Batı Avrupa partilerini tarihsel süreç içinde doğuran sosyopolitik ve ekonomik nedenleri ve bu sistemlere vücut veren çatışma tiplerini çok iyi açıklamaktadırlar.

³⁹ A.e'l, s. 127.

Ne var ki, aynı şeyi gelişmekte olan ülkeler açısından rahatlıkla söyleyemeyeceğiz. Her şeyden önce, gelişmekte olan ülkelerdeki sosyal bölünme tipleri, dolayısıyla politik çatışmaların niteliği, bu ülkelerin gelişmiş ülkelerle girdikleri ilişkiler çerçevesinde belirlenmektedir. şöyle ki:

Günümüzde, gelişmekte olan ülkeler için gelişmiş ülkelerin düzeyine ulaşmanın “genel bir eğilim olmayıp şiddetle arzu edilen bir nesne” olduğunu söylemek mümkündür. Bu, gelişmekte olan ülkelerin toplum yapısının her alanının görülmedik hızda ve yaygınlıkta bir değişim sürecine girmesi demektir. Öyle ki, bu süreç içinde bazı yeni sosyal gler modern toplum yapısına özgü özlemlerle ortaya çıkarken, geleneksel yapının değerleriyle bezenmiş eski sosyal gler de değişimin yarattığı çalkantılar karşısında eski yapının korunmasında direnmektedirler.

İşte bu durum, gelişmiş ülkelerden farklı olarak gelişmekte olan ülkelerde politik çatışmaların, yeni bir toplumsal yapı kurmak isteyenlerle eski toplumsal yapıyı korumak isteyenler arasında yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bir başka deyişle, Lipset ve Rokkan’ın tipolojisine göre, gelişmekte olan ülkelerdeki politik çatışmalar kültürel nitelikteki sosyal bölünmelere dayanmakta ve yerel eksen üzerinde yer almaktadır.⁴⁰ Oysa, yine Lipset ve Rokkan’ın vurguladığı gibi, gelişmiş ülkelerdeki politik çatışmalar, daha çok çıkar çatışmaları niteliğinde olup, işlevsel eksen üzerinde yer almaktadır.

Bu kısa karşılaştırmadan sonra, şu hususun özellikle vurgulanması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki politik çatışmalar, kaynağını gelişmiş bir ülke gibi olma özleminden almaktadır. Bu ülkelerde söz konusu özlemi doğuran, dolayısıyla politik çatışmaları yaratan, gelişmiş ülkeyle kurulan ilişkidir.

40 Bkz. Randall, V., “Introduction”, *Political Parties in the Third World*, London, 1988.

Gerçi tarihsel süreç izlendiğinde gelişmiş ülkelerde de ilk sosyal bölünme tipinin değerler sistemine yönelik, dolayısıyla küllin el nitelikte olduğu gözlenebilir. Ne var ki, o ülkelerde bu bölünme tipini yaratan etken, kendi iç dinamizmleriydi. Oysa günümüzde, gelişmekte olan ülkenin iç dinamizmi büyük ölçüde

İşmiş ülkelerle girdikleri ilişkilerin niteliği tarafından belirlenmektedir.

Şüphesiz, değişim sürecinde ilerledikçe, gelişmekte olan ülkenin iç dinamizm etkeni daha ön plana geçmekte ve bu ülkelerde de politik çatışmalar yerel eksenden işlevsel eksene kaymaktadır.

III

PATRONAJ ARACI OLARAK PARTİLER

Daha önce, patronajı, aktörler arasında yüz yüze ve şahsi nitelikli; formel otorite bağına dayanmayan, mütekabiliyet üzerine kurulan sosyal bir ilişki olarak tanımlamıştık. Ayrıca bu ilişkide eşit olmayan iki tarafın varlığını ve bu iki taraf arasındaki eşitsizliğin görece refah, iktidar ve statü farklılığından kaynaklandığını belirtmiştik.

Bu anlamda patronaj, dinsel statünün veya toprak sahipliğinin sağladığı geleneksel etkiye dayanarak patronun yanaşma üzerinde üstünlük kurduğu ve geleneksel kliyantalizm denen şekilde, daha modern şekil olan parti patronajına kadar geniş bir ilişkiler türünü kapsar. Bizim burada üzerinde duracağımız tür modern olanıdır: Parti patronajı.

Parti patronajı, politik partilerin yandaşlarının desteğini hare-
1 ge ç i r m e k ü z e r e , o n l a r a b e l i r l i y a r d ı m l a r v e ç e ş i t l i a r a c ı h i z -
m e t l e r s a ğ l a m a y a y ö n e l i k g i r i ş i m l e r d i r .⁴¹

Parti patronajı, ABD’de maddi çıkar temelleri üzerine inşa ol-
muş ve “*makine*” diye adlandırılan parti örgütlerinin ortaya çı-
k ı m ı ş o l d u ğ u b i r o l g u d u r . Ç ü n k ü , b u ü l k e d e m a k i n e l e r i n e t k i n
\\ e d i s i p l i n l i f a a l i y e t g ö s t e r m e l e r i n i m ü m k ü n k ı l a n e n ö n e m l i e t -
I < - i l l e r i n b a ş ı n d a p a t r o n a j v e y a g a n i m e t (s p o i l s) s i s t e m i g e l m e k -
l e d i r .⁴² B u r a d a , ö z g ü l o l a r a k A B D ’ d e p a r t i p a t r o n a j ı n ı o r t a y a c ı -
l a n ı n k o ş u l l a r ü z e r i n d e d u r m a k t a n d a h a ç o k ,⁴³ o n u m e ş r u k ı l a n
m a n t ı ğ a d e ğ i n e c e k o l u r s a k , ş u n l a r ı s ö y l e y e b i l i r i z .

V.O. Key’iri belirtmiş olduğu gibi, parti patronajını meşru kı-
l a n e n ö n e m l i m a n t ı k s a l s e b e p , p a r t i k a d e m e l e r i n d e h â k i m o l a n ,
d i ğ e r h u s u s l a r ı n e ş i t o l m a s ı h a l i n d e , k a m u g ö r e v l e r i n e ö n c e l i k -
l e p a r t i l i l e r i n a t a n m a s ı ” d ü ş ü n c e s i d i r . B u d ü ş ü n c e d e n h a r e k e t l e ,
p a r t i f a a l i y e t l e r i n e m a l i k a y n a k s a ğ l a m a n ı n e n u c u z y o l u n u b u l -
m a i s t e ğ i d i r . Ç ü n k ü , p a r t i ö r ğ ü t ü b i r ç o k k i ş i n i n h i z m e t i n i g e r e k -
m e n f a a l i y e t l e r l e y ü k l ü d ü r v e b u n l a r ı n h e p s i n i n k a r ş ı l ı ğ ı n ı n
ö d e n m e s i p a r t i n i n m a l i g ü c ü n ü a ş a b i l i r . B u n u n i ç i n p a r t i l i l e r i f a -
a l i y e t l e r e k a n a l i z e e t m e n i n e n b a ş t a g e l e n y o l u o n l a r ı k a m u g ö -
ı e v l e r i n e a t a m a k o l m a k t a d ı r ⁴⁴

Görüldüğü gibi, parti patronajında da diğer geleneksel türle-
ı i n d e o l d u ğ u g i b i , p a t r o n u n (p a r t i) y a n a ş m a y a (h e r d ü z e y d e p a r t i -
t i l i l e r) m a l v e h i z m e t a r z e d e r k e n y a n a ş m a ü z e r i n d e b i r h a k k a
v e y a f a y d a y a s a h i p o l m a s ı s ö z k o n u s u d u r . N i t e k i m , ö r n e ğ i n
A m e r i k a ’ d a B a ş k a n , s a h i p b u l u n d u ğ u g e n i ş t a y i n y e t k i l e r i n i
k o n g r e Ü y e l e r i n e k a r ş ı b i r p a z a r l ı k s i l a h ı o l a r a k k u l l a n a b i l m e k -

11 Sayan, S., “Political Patronage in Turkey”, Ed. Gellner, E., VVaterbury, J., *Patrons
and Clients in Mediterranean Societies*, London, 1977, s. 103.

■12 Özbudun, E., A.g.e., s. 78.

43 Bkz. A.e., s. 79.

44 Key, V.O., *Politics, Parties and Pressure Groups*, New York, 1964, 5th Edition, s.
348.

tedir. Bazı makamlara Kongre Üyelerinin istedikleri kişileri tayin etmek için üyelerden de birtakım konularda kendisini desteklemelerini isteyebilmektedir.⁴⁵

Bununla beraber, gerek mesleki uzmanlaşmanın artmış olması, gerek liyakat esasına dayanan uygulamaların genişlemesi ve yerleşmesi, patronajın etkinliğinin günümüz Amerika'sında azaldığını göstermektedir.⁴⁶

Patronaj, belki gelişmiş ülkelerde parti hayatını belirleyici çok önemli bir etken olmaktan çıkmış olabilir. Ama bugün gelişen ülkelerin çoğunda politik partiler, diğer özelliklerinin yanında en çok patronaj aracı olarak dikkatimizi çekmektedirler.⁴⁷ Bu husus, aynı zamanda, sosyoekonomik gelişme düzeyi ile patronaj arasındaki ilişkiyi de gündeme getirmektedir. Nitekim, bazı politikbilimcilere göre böyle bir ilişki vardır ve bize göre de gelişmekte olan ülkelerdeki parti patronajını anlamamız bakımından üzerinde durmaya değerdir.

Scott'a göre, sosyoekonomik gelişmelerinin çok düşük aşamasında olan toplumlarda politik bağlılıkları belirleyen, yerleşik otoritelere karşı duyulan geleneksel saygı ve itaat duygularıdır. Dolayısıyla, seçmenlerin desteğini sağlamak için bu aşamada onlara somut maddi çıkarlar arz etmek gerekli değildir. Hızlı kentleşmenin ve otarşik ekonomiden pazar ekonomisine geçişin hâkim olduğu orta düzeyde bir sosyoekonomik gelişme aşamasında karşımıza çıkan olgu, geleneksel saygı ve itaat bağlarının zayıflamasıdır. Bu aşamada seçmenlerin desteğini sağlamak, onlara kısa süreli, somut, maddi çıkarlar vermeye bağlı olduğundan, iktidar sahipleriyle seçmenler arasındaki ilişki karşılıklı tavizlere göre belirlenen iki yanlı bir nitelik kazanır. Bu durumda, hükümet görevlerine atama, hükümetle ilişkilerde ayrıcalıklı işlemler-

45 Özbudun, E., *Parti Disiplini*, Ankara, 1968, s. 36.

46 A.y.

47 Randall, V., A.g.m., s. 2.

.lı bulunması, hatta parayla mükafatlandırma gibi belli bireylere t.melik çıkarlar arz edileceği gibi, bunlar bayındırlık hizmetleri i¹. ırmek, okul yaptırmak şeklinde belli semtlere, köylere veya yinelere de arz edilebilir.

Patronaj esas itibariyle en çok sosyoekonomik gelişmenin bu e .imasında ortaya çıkan olgudur.⁴⁸

(lerçekten de, bunun böyle olduğunu Türkiye'ye bakarak daha iyi anlayabiliriz.

I urkiye'de otoriter tek parti yönetiminden çok partili politik bayata geçişle beraber, patronajın modern türü olarak parti pat- ımı.ıjı, özellikle Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesinden .oma etkinlik kazanmıştır.⁴⁹ DP'nin kırsal alanda makine işlevi- ni etkili bir şekilde görmesi, köylü seçmenlerin oylarının büyük ı.ogunluğunu alarak iktidara gelmesini de sağlamıştır. Çünkü, I 'l' nin özellikle yerel kadroları, yörenin tüccarlarından, işadama- . .nal ve zanaatkarlarından oluşmaktaydı ve bunlar aracı rolünü ı ı hı p Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) seçkin ve bürokrat t .Kilolarından daha iyi bir şekilde ifa edebilmişlerdir.

DP döneminde parti patronajı, yollar, su kanalları, camiler, çe- ii lı hükümet işleri yapmak suretiyle seçmenin desteğini sağlama- y.ı yönelmişti. Söz konusu destek için vaat edilen hizmetler, örne- O111 fabrika kurmak gibi bazen bir yöreye (il veya ilçe), bazen de i m i asal ödemeler, tarım kredileri, iş bulma veya bazı bürokratik zorlukları çözme şeklinde şahıslara yönlendiriliyordu. Belirtmek gerekir ki, DP parti makinesi, sadece kırsal alanda değil, kentler- di de etkili bir şekilde çalışmaktaydı. Kentlerde, özellikle kente yeni göç etmiş olan insanlara iş bulmadan ev kurmaya, hatta ev- in ineye varıncaya kadar parti makinesi hizmet arz etmekteydi.⁵⁰

IH Zikreden: Üzbudun, E., *Politik Partiler*, A.g.e., s. 80.

IH Bkz. Sayan, S., A.g.m., s. 110-111, Üzbudun, E., "Turkey: Politics of Political Clientelism", Ed. S.N. Eisentadt, R. Lemarchand, *Political Clientelism, Patronage and Development*, London, 1981, s. 260.

10 Üzbudun, E., "The Politics ...", A.y.

Parti patronajı DP'nin iktidardan düştüğü yıllardan sonra başta CHP olmak üzere DP'nin halefi Adalet Partisi (AP) tarafından da uygulanmıştır.

Burada bir fikir vermek üzere Özbudun'un İzmir'de 1968'de yapmış olduğu bir araştırmanın yerel parti örgütlerinin patronaj faaliyetlerine ve parti liderlerinin algılarına göre seçmenlerin parti örgütlerinden bekledikleri patronaj hizmetlerine ilişkin bulgulara bakmakta yarar vardır.

Söz konusu bulgulardan AP'nin, CHP'nin ve Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) İzmir 11 Örgütlerinin patronaj faaliyetleri aşağıda Tablo 1'de; seçmenlerin bu örgütlerden bekledikleri patronaj hizmetlerinin türü ise Tablo 2'de görölmektedir.⁵¹

Tablo 1'e göre, patronaj hizmetlerini en çok arz eden parti AP'dir. Araştırmacının belirtmiş olduğu gibi, bunun en önemli sebebi, araştırmanın yapıldığı yıl AP'nin iktidarda olmasıdır. Bununla beraber, AP'nin makine-tipi parti rolüne, örneğin CHP'ye göre daha uyarlanmış olması bir başka önemli sebep olarak belirtilebilir.

Hangi partinin en çok hangi hizmeti patronaja konu ettiğine baktığımızda; iş bulmanın hem AP hem de CHP için birinci sırada yer aldığını görüyoruz. AP'nin özellikle kırsal alan örgütleri, tarım kredisi sağlamada yoğun bir hizmet vermektedir. Öte yandan, kır-kent ayrımına dayanarak parti örgütlerinin patronaj hizmetlerini karşılaştırdığımızda şunu görmekteyiz: AP'nin kırsal alandaki örgütleri kentlerdeki örgütlerine göre çok daha fazla patronaj hizmetinde bulunmaktadır. Buna karşılık, CHP için böyle bir fark söz konusu değildir.

Tablo 1.
İzmir'de Yerel Parti Örgütlerinin Patronaj Faaliyetleri
(Yüzde olarak)

J5 ö> cL §		AP			CHP			TİP		
		Sık	Ara Sıra	Hiç	Sık	Ara Sıra	Hiç	Sık	Ara Sıra	Hiç
■ s c	Kent	7	34	59	5	21	70	-	-	93
	Kır	69	.	31	15	23	62	10	-	90
	Toplam	29	29	49	9	22	66	23	-	92
■ E C X3 j>	Kent	45	38	17	30	44	26	7	37	52
	Kır	69	19	13	23	31	46	-	20	80
	Toplam	53	31	16	16	28	39	5	32	59
, , </> o:	Kent	14	17	69	9	21	67	-	4	93
	Kır	50	.	50	23	19	58	10	10	80
	Toplam	27	11	62	14	20	64	3	5	89
(J,F O ü-00 >	Kent	14	24	62	19	23	53	-	15	81
	Kır	44	13	44	12	8	81	10	10	80
	Toplam	24	20	56	16	17	64	3	13	81

Tablo 2.
Parti Liderlerinin Algdanna Göre Seçmenlerin Yerel Parti
Örgütlerinden Bekledikleri Patronaj Hizmetleri (Yüzde olarak)

Hizmetler	AP			CHP			TİP		
	Sık	Ara Sıra	Hiç	Sık	Ara Sıra	Hiç	Sık	Ara Sıra	Hiç
İstihdam	28	25	27	29	15	24	13	-	9
Hükümet Yardımı (Polis, Mahkeme, Ruhsat)	19	17	18	22	28	24	10	8	9
Sosyal Refah (Kredi, Nakit ödeme, Sağlık)	17	31	22	18	18	18	7	25	12
Topluluk Projeleri	28	19	24	16	26	20	10	17	12
Politik Eğitim	-	-	-	1	-	1	20	50	29
Belirsiz	9	8	9	13	13	13	40	-	29
Toplam (%)									

Tablo 2, partilerin yerel liderlerinin seçmenlerin patronaj hizmetleri için beklentilerini algılamaları bakımından AP ve CHP arasında ve bu partilerin kırsal ve kentsel örgütleri arasında herhangi bir farkın olmadığını göstermektedir. Fakat, hem AP'nin hem de CHP'nin yerel liderleri seçmenlerin parti örgütlerinden bazı tür patronaj hizmetlerini her zaman bekledikleri kanısındadırlar.

Günümüz Türkiye sine ilişkin elimizde herhangi bir araştırma bulgusu bulunmamakla beraber, gözlemsel olarak parti örgütlerinin makine-tipi işler görmelerinin, dolayısıyla parti patronajlarının giderek etkinliğini yitirmesinin söz konusu olacağını söyleyebiliriz. Çünkü, Türkiye'de sosyal bölünmeler ve çatışmalar açısından işlevsel eksen üzerinde yer alanların ağırlığı yerel ekseninde yer alanlara göre çok daha fazladır.⁵² Bu, her şeyden önce, politik bağlılıklarda sınıfsal veya mesleksel konumların daha fazla rolü olacağına işaret eder. Böyle ise, parti patronajı ile sağlanacak çıkarlar da daha çok sosyal sınıflara ve meslek gruplarına yönelecek; dolayısıyla yüz yüze ve şahsi, formel otoriteye dayanmayan ilişkiler arka plana geçerek makine-tipi partiler işlevlerini yitireceklerdir.⁵²

52 Bkz. Üzbudun, E., *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Politik Katılma*, Ankara, 1975
Bölüm 2.

IV

PARTİLERİN ÖRGÜTSEL YAPILARI VE KATILMACI DEMOKRASİ

Politik partilerin organizasyonları ile demokrasi arasındaki ilişki politikbilimcileri meşgul edegelen önemli bir konudur. Politik partiler üzerine yapılan ilk sistematik incelemelerde, bu konuyu doğrudan ele alanlar, politik partilerin iç organizasyonları ile demokrasi idealinin hangi noktalarda bağdaşabileceğini, bir başka deyişle, partilerin örgütsel yapıları ile demokrasinin gerekleri arasında ne derecede bir uyum olduğu konusunu çözümlemeye girişmişlerdir. Örneğin, M. Ostrogorski, bu çözümlemeyi 1902 yılında yayınladığı *Democracy and the Organization of Political Parties* adlı kitabında⁵³ İngiliz ve Amerikan partileri¹¹

¹¹ Ostrogorski, M., *Democracy and Organization of Political Parties*, Garden City, 1964.

için yapmış ve ilginç saptamalarda bulunmuştur. Ostrogorski'nin çözümlemelerinde vardığı sonuç, parti örgütlerinin demokrasi anlayışına aykırı olduğu ve bunun için sürekli parti örgütlerinin kaldırılarak, her seçim için güncel önemli sorunlar üzerinde belirli tutumlar alacak geçici örgütlerin kurulmasıydı. Çünkü, ona göre, genel oy hakkının profesyonel politikacıların egemenlik aracı olarak ortaya çıkardığı parti örgütlerinin giderek bürokratikleşmesi, örgütsel amaçları ideolojik amaçların önüne geçirmekteydi: Dolayısıyla örgüt, parti hayatının temel gucu olmakta, bireylerin gücünü bastırmakta, hatta partiler arasındaki ideolojik ayrılıkları azaltarak, onların birbirine benzemelerine yol açmaktaydı, ilginç olan nokta, Ostrogorski'nin yukarıda belirttiğimiz düşüncelerinin o zamanki İngiliz ve Amerikan partilerinin pratikte yaşadıkları somut sorunların ifadesi oluşudur.

Demokrasi ve partilerin organizasyonları konusunda Ostrogorski'den daha çok tanınan kişi R. Michels'dir.

Michels, genel olarak örgütlerin yapılarında oligarşik bir eğilimin varlığını gözlemiş ve bu eğilimin sadece sağ partilerde değil, sol partilerde de mevcut olduğunu ileri sürmüştür. 1915'te İngilizce'ye çevrilen (Almanca ilk baskısı 1911) *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (Politik Partiler: Modern Demokraside Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelemesi) kitabında⁵⁴ politik partilerdeki bu eğilimi, "Oligarşinin Tunç Kanunu" olarak adlandırmıştır. Michels'm bununla ifade etmek istediği bir elit grubun hâkim olduğu ve bu grubun bir çeşit kooptasyon yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrolü altında tuttuğudur.

Şüphesiz ki, parti örgütlerini demokrasi açısından olumsuz olarak niteleyen sadece Ostrogorski ve Michels değildir A. Downs, J. Schumpeter gibi daha birçok yazarı belirtmemiz müm-

54 Michels, R., *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Glencoe, 1958.

I, imdür. Bu konu üzerinde düşünmüş olan bütün bilimadamları,,,n ortaya attığı teorik soru, burada işleyeceğimiz konumuz için ,|c rehber niteliğindedir. İnceleme çerçevemizi belirleyecek olan .m u şudur: Katılımcı demokrasinin gerekleriyle uyumlu bir par- ii organizasyonu tipinden günümüzde söz edebilir miyiz? Soz et- me imkânımız yoksa, hangi sebepler dolayısıyladır? Soruya veri- le, ek cevabın açık olması için, elimizde partilerin organizasyonu Konusunda teorik ölçütlerin bulunması gerektiği şüphesizdir. Aşağıda yapacağımız açıklamalar bu ölçütlerin neler olduğu ile ilgilidir.

Eğer çağdaş demokrasi aynı zamanda partiler demokrasisi ise politik partilerin güçlü ve etkili örgüte sahip olmaları mantıksal olarak kaçınılmazdır. Çünkü, Duverger'nin belirtmiş olduğu gi- bi modern partilerde üyelerin faaliyetlerinin genel çerçevesini, onların dayanışma biçimini, liderlerin seçim mekanizmalarını ve yetkilerini belirleyen, örgütüdür. Dolayısıyla, aşağıda belirteceği- miz örgütsel özellikleri açısından partiler ne kadar az probleme ■.alıpse, o kadar istikrarlı bir demokrasinin yaratıcısı olabilirler, diyebiliriz. Bu bağlamda, politik partilerin organizasyonu ile de- mokrasi arasındaki ilişkiyi şu örgütsel özellikleri esas alarak in- celeyebiliriz:

1. Parti Özerkliği
2. Örgütlenme Derecesi
3. İktidarın Merkezileşme Derecesi
4. Örgütün Tutarlılık Derecesi
5. Örgütün Katılma Anlayışı

Bu ölçütler, Amerikalı politikbilimci K. Janda tarafından ge- liştirilmiş olup,⁵⁵ araştırmalarda yaygın olarak kullanılmıştır. Şimdi bunları ayrıntılı olarak görelim.

55 janda, K., A.g.e., Beverly Hills, 1970, s. 102-112; Krş.: Üzbudun, E., *Politik Par- tiler*, s. 58-77.

1. Parti Özerkliği

Örgütün diğer örgütlerden bağımsız fonksiyon görme derecesinde belirleyici etken, toplumda işgal ettiği bağımsız yerdir. Bu anlamda bir partinin özerk olup olmadığı esas itibariyle parti üyelerinin hangi kaynaktan devşirildiğine bağlıdır. Bu açıdan, örneğin Duverger, bireysel üyelikten oluşan “*Dolaysız*,” kolektif üyelikten oluşan “*Dolaylı*” partiler ayrımı yapmaktadır.^{56 57} Ona göre, “*Dolaylı*” partiler, “*Dolaysız*” partilere göre daha az özerktirler. Bunun demokrasi açısından ifade ettiği anlam nedir? Me-seleye şöyle bakabiliriz. Eğer demokrasi bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini esas alan bir rejim ise -ki aşağı yukarı tüm klasik demokrasi tanımları bu hususu vurgular- “*Dolaysız Parti*” tipi, şüphesiz bireyin özgür iradesine dayanan bir üyelik anlayışını simgelediği için demokrasiye daha uygundur. Fakat demokrasi, modern anlamda örgütlenmeyi ve örgütlenme özgürlüğünü, hat-ta toplumdaki çeşitli örgütler arasındaki organik bağı esas alan bir rejim olarak tanımlanırsa, “*Dolaylı Parti*” tipi, demokrasiye daha uygun kabul edilebilir. Nitekim, çağımızda katılımcı de-mokrasi tipine sahip ülkelerin partileri daha çok kolektif üyeliğe dayanan partilerdir. Tablo 3, bu durumu göstermektedir.

Ülke	Bireysel Üye Sayısı (Bin)	Toplam Üye Sayısı (Bin)
Britanya (1982)	602 000	6 282 000
İrlanda (1977)	8 000	208 000
Norveç (1976)	93 000	143 000
İsveç (1977)	300 000	1.161.000

Tablo 3.
*İşçi Partilerinin Kolektif Üyelikleri*⁵⁷

56 Duverger, M., A.g.e., s. 38-51.

57 von Beyme, K., *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot, 1985, s. 195.

Parti özerkliğinin bir başka göstergesi, mali özerkliktir. Batılı demokrasilerde parti finansmanı açısından üç yöntem söz konusudur:

a. *İç Finansman*: Üye aidatları, parti yatırımlarından, yayınlarından, partinin düzenlediği çeşitli faaliyetlerden elde edilen gelirlerden oluşur. Örneğin, İngiliz İşçi Partisi'nin 1976'da 1,21 milyon Sterlin olan toplam gelirinin 1,15 milyon Sterlinini üyelik aidatları oluşturmaktadır. Sadece 51.000 Sterlin teberrulardan elde edilmektedir. Muhafazakâr Parti'nin 1,7 milyon Sterlin olan toplam gelirinin ise 1,1 milyon Sterlini teberrulardan elde edilmiştir. F. Almanya'da Parlamentodaki partilerin üyelerinden elde ettikleri aidatlar, 1981 yılında parti gelirlerinin FDP için %9,1, CDU için 13,5'ini oluşturmaktadır. Partinin düzenlediği faaliyet ve yaptığı yayınlardan elde edilen gelirlere örnek olarak da, 1979'da Alman Komünist Partisi'nin gelirlerini örnek gösterebiliriz. Bu partinin belirttiğimiz faaliyetlerinden elde ettiği gelir toplamı gelirlerin %2,8'i kadardır. Bu oran İtalyan Komünist Partisi için 1980'de %20'dir.⁵⁸

b. *Dış Finansman*: Özel şahıslardan, şirketlerden ve çıkar gruplarından sağlanan teberrulardan oluşur. Bazı ülkelerde bu finansman türüne getirilen sınırlamalar söz konusudur. Örneğin, F. Almanya'da 1983'te sunulan bir kanun tasarısında büyük şirketler tarafından yapılanlar dahil, bağışlanan miktarın bağışta bulunanın gelirinin %5'ini aşmaması ve bu miktarın vergiden düşülmesi öngörülmüştür.⁵⁹

c. *Devlet Tarafından Sağlanan Mali Destek*: 1959 yılında F. Almanya'da uygulamaya konulan bir usuldür. 1967'de Finlandiya, 1969'da İsrail, 1970'te Norveç, 1974'te İtalya, 1975'te Avusturya, 1977'de İspanya aynı usulü uygulamaya başlamıştır. Kamu fonları aracılığıyla partileri finanse etmenin, onların yasal durumlarını güçlendirdiğinde hemfikir olan politika bilimciler, bu açıdan

58 A.e., s. 197-199.

59 A.e., s. 201.

partilerin aslında devletin kendilerinin iç işlerine karışması gibi (hesapların denetimi ve diğer yollardan) bir bedeli ödediklerine dikkatlerimizi çekmektedirler.^{60 61}

Aşağıdaki Tablo 4, Avrupa ve Amerika’da çeşitli partilerin gelirleri içinde kamu ödeneğinin payı hakkında bir fikir vermektedir.

Tablo 4.
Partilerin Gelirleri İçinde Kamu Ödeneğinin Payı (%)⁶¹

Partiler	Avusturya	Belçika	Kanada	Finlandiya	F. Almanya	İtalya	İspanya	İsveç	ABD
Sosyalist/ Sosyal Demokrat	39		27	78	23.9	48.5	90.0	54.2	
Komünist				26	1.9	30.2	43.6	77.9	
Liberal	54		29	65	32.9	92	79.2		Her iki parti 19
Muhafazakâr			23	62		88.8	88.8	55.6	
Hristiyan Demokrat	32	51		74	21.5	59.9			

2. Örgütlenme Derecesi

Parti içindeki ilişkilerin biçimsel ulus kuralları ya da yazısız kural ve gelenekler yoluyla açık ve belirli davranış kalıplarına bağlanmış olup olmamasıdır. Bu ilişkiler ne kadar kalıplaşmış, düzenlenmiş ve yapısallaşmışsa, partinin örgütlenme derecesi o kadar yüksek demektir.

Öte yandan, örgütlenme derecesine partinin yapısal bağlantısı (partiyi meydana getiren çeşitli unsurlar ve organlar arasındaki ilişkilerin düzenleniş tarzı) ile “örgütün yoğunluğu” (çok sayı-

60 A.e., s. 203.

61 A.e., s. 206.

da üyeyi yakın ve sıkı bir ilişki içinde bir araya getirme) ölçüt oluşturabilir. Örneğin, Duverger'ye göre, Sosyalist, Katolik, Komünist ve Faşist Partiler kuvvetli bağlantıya sahip partilerdir. Zayıf bağlantılı partiler ise günümüzde istisnadır.⁶²

Örgütün yoğunluğu bakımından yapılan ayırım ise kadro ve kitle partileri şeklindedir. Kitle partileri büyük ölçüde topladıkları aidat sayesinde yaşamaya çalışan partilerdir. Günümüzde, modern seçim kampanyalarında kitle haberleşme araçlarının kazandığı önem çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmaktadır. ABD'deki partiler buna örnek gösterilebilir.

Parti örgütünün yoğunluğunu saptamada şu kriterler de önemlidir:

- Merkezi ve yerel toplantıların yapılma sıklığı,
- Düzenli kayıt sisteminin varlığı,
- Aidatların düzenli bir şekilde toplanıp toplanmadığı.

Bunun yanında, örgütün alanı (parti örgütünün ülkeye ne ölçüde yayılmış olduğu) ile örgütün yaygınlığı (partinin normal örgütlerine ek olarak yan veya yardımcı örgütler kurup kurmadığı, mevcut diğer örgütlerle ilişkiye girip girmediği) kriterlerine de bakmak gerekmektedir.⁶³

3. İktidarın Merkezileşme Derecesi

Parti-içi iktidarın ne ölçüde dağılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu ifade eder. Şüphesiz modern anlamda demokrasi, iktidarın paylaşılması ilkesini esas alır. Bu bakımdan, demokrasiye uygun bir parti organizasyonu iktidarın merkezileşme derecesinin optimal noktada olduğu bir modele dayanır, diyebiliriz.

62 Duverger, M., A.g.e., s.

63 Neumann, S., "Toward a Comparative Study of Political Parties", Ed. S. Neumann, *Modern Political Parties*, Chicago, 1975, Midway reprint, s. 404-405.

4. Örgütün Tutarlılık Derecesi

Örgüt üyeleri arasındaki tutum ve davranış birliğini saptamamız çok kolay bir iş değildir. Belki anket tekniğine başvurarak tutumlara ilişkin tutarlılığın saptanması nispeten daha kolaydır ve şu ölçütlere dayanır:

- a. Yasama tutarlılığı
- b. Parti disiplini
- c. Hizipleşme

Bu üç ölçüt açısından bakıldığında, bir parti ne kadar çok yasama tutarlılığına sahipse, ne kadar çok disiplinliyse ve ne kadar az hiziplere sahipse, o kadar davranış birliği içindedir, denebilir.

5. Örgütün Katılma Anlayışı

Bu bakımdan partileri ikili bir ayırıma tabi tutmak mümkündür. Duverger'in ayırımı "*Sınırlı*" ve "*Totaliter*" parti tiplerine dayanır. Neumann ise "*Bireysel Temsil ve Sosyal Bütünleşme Partileri*" ayırımı yapar. Bizim burada kullanacağımız tipoloji Neumann'ınkidir.

"*Bireysel Temsil Partileri*," çabalarının hemen tamamını seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt politik faaliyetleri sadece politik alana inhisar eden partiler değil, parti üyelerinin bütün politik, sosyal ve bazen kişisel hayatlarını da kapsayan partilerdir. Tarihsel bakımdan en eski tip "*Bireysel Temsil Partisi*," Amerika'daki Demokrat ve Cumhuriyetçi Partiler ile Fransa'daki Sosyalist Parti'dir.

Neumann'ın tipolojisi içinde demokrasi ile daha bağdaşır nitelikte olan parti tipi, şüphesiz ki, "*Bireysel Temsil Partisi*" tipidir.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız kavramsal çerçeveyi Türkiye'deki duruma uygulayacak olursak şunları söylememiz mümkündür:

Türkiye, politik parti hayatını hukuki düzenlemeye tabi tutan ilk ülkelerden biridir. Dolayısıyla, Türkiye’de politik partilerin örgütsel özelliklerinin katılcı demokrasinin gerekleri ile ne derecede uyumlu olduğunu saptayabilmek için, öncelikle söz konusu hukuki düzenlemelere bakmak gerekmektedir.

Şüphesiz, bir ülkede hukuki düzenlemelerin temel çerçevesi o ülkenin anayasasıdır. Çünkü, anayasa mevcut politik rejimin sınırlarını belirleyerek diğer düzenlemelere yol gösterici ilkeleri de ortaya koyar. Bu bakımdan, Türkiye’de politik partilerin katılcı demokrasi çerçevesindeki konumunu belirleyebilmek için, 1982 Anayasası’nın bazı özelliklerine bakmak gerekmektedir. Hemen vurgulamak gerekir ki, 1982 Anayasası katılcı bir demokrasi modelini tam anlamıyla benimsemiş görünmemektedir. Çünkü, Prof. Ergun Özbudun’un belirtmiş olduğu gibi, 1982 Anayasası tamıtamma olmasa bile, daha sınırlı bir katılma ve çoğulculuğa dayanan, halkın esas rolünü kendisini yönetecek olanları belli aralıklarla seçmekten ibaret sayan bir demokrasi anlayışını simgelemektedir. Bu açıdan, belli ölçüde politikadan uzaklaşmayı amaçlayan bir özelliğe sahiptir.⁶⁴

Nitekim, bu anlayış, politik partilere ilişkin olarak Anayasa’nın çeşitli maddelerinde somutlaştığı gibi, Politik Partiler Kanunu’na da yansımıştır. Göreceğimiz gibi, politik partilere baştan getirilen hukuki kısıtlamalar, olanların örgütsel özellikleriyle katılcı demokrasi arasındaki ilişkiyi analiz edeceğimiz zemini Batı ülkelerinkinden farklı kılmaktadır. Gerçekten de 1982 Anayasası’nın ilgili maddelerine baktığımızda, Batı demokrasilerinkinden hayli farklı düzenlemelerle karşılaşmaktayız. Örneğin, 1982 Anayasası’nda politik partilerin “yurtdışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamayacakları, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremeyecekleri, vakıf kuramayacakları” (md. 68/6) belirtilmektedir.

⁶⁴ Özbudun, E., *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, 1986, s. 53.

Bir diğ er maddede ise (md. 69/2) “Politik partiler kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve bir iş birliğı içinde bulunamazlar” denilmektedir. Öte yandan, sendikaların, dernek ve vakıfların siyasi amaçları da Anayasada hükme bağlanmıştır (md. 52/1, md. 33/4, md. 34/son fıkra).

Bu bağlamda, politik partilerin örgütlenmelerine ve çalışmalarına ilişkin doğrudan getirilen diğ er düzenlemelerin varlığına da dikkat çekmek yerinde olacaktır. Örneğin, gerek Anayasa’da, gerek Politik Partiler Kanunu’nda (SPK) partilerin hangi kesimlerden  ye kaydedemeyecekleri hükme bağlanmıştır. Buna göre, “h kimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki  ğretim elemanları, Yüksek  ğretim Kurulu  yeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliğı taşımayan diğ er kamu görevlileri, öğrencileri ve silahlı kuvvetler mensupları siyasi partilere giremezler. Bunun yanında;

- Politik partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar,
- Politik partilerin parti içi çalışmaları ve kararları demokrasi esaslarına aykırı olamaz,
- Politik partiler, Anayasa Mahkemesi’nin mali denetimine tabidir.
- Politik partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruptan herhangi bir suretle ayni ve nakdi yardım alamazlar, bunlardan emir alamazlar ve bunların Türkiye’nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılmazlar.⁶⁵

65 Canbolat, S., Canbolat, B., *Seçim Kanunları ve Politik Partiler Kanunu*, Ankara, 1987.

Belirtmeye gerek yok ki, bu düzenlemelerin bazıları, “demokratik politik hayatın vazgeçilmez unsurları” sayılmalarına rağmen, politik partilerin serbestçe faaliyette bulunmalarını ve örgütlenmelerini Batı demokrasilerinde görüldüğünden çok farklı şekilde çerçevelendirmektedir. Şüphesiz bunda ülkemizin geçmiş yıllarda yaşadığı acı tecrübelerin payı inkâr edilemez. Fakat sonuç itibariyle, Türkiye’de politik partilerin organizasyonlarının dışsal çerçevesi, özellikle Batı ülkeleri ile kıyaslandığında, katılımcı demokrasinin gereklerine bazı aykırılıkları içermektedir, diyebiliriz. Batı demokrasilerinde kitle partilerinin örgütsel canlılıklarını korumalarında sendikalar ve derneklerle kurdukları bağların rolü inkâr edilemez. Bizde ise, partilerin diğer sosyal organizasyonlarla bağını kısıtlayan hukuki hükümler, her partinin doğuştan kadro partisi tipinde olmasını adeta zorunlu hale getirmektedir.

Aynı hükümler bakımından, Türk politik partilerinin örgütsel özellikleri konusunda da fikir yürütmemiz imkânsız gibidir. Belki sadece finansman açısından bu konuda bir şeyler söylememiz mümkün görünmektedir. SPK, politik partilerin şu gelirleri elde edebileceklerini belirtmektedir:⁶⁶ •

- Parti üyelerinden alınacak giriş aidatı ile üyelik aidatı,
- Parti milletvekillerinden alınacak milletvekilliği aidatı,
- Milletvekili aday adaylarından alınacak özel aidat,
- Parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından sağlanacak gelirler,
- Parti yayınlarının satış bedelleri,
- Üyelik kimlik kartlarının ve parti defter, makbuz ve kâğıtlarının sağlanması karşılığında alınacak paralar,
- Partice tertiplenen balo, eğlence ve konser faaliyetlerinden sağlanacak gelirler,
- Bağışlar,
- Devletçe yapılan yardımlar.

Görüldüğü gibi, Türkiye'de partilerin daha çok iç finansman kaynakları ile yaşamaları öngörülmektedir. Önemli bir dış finansman kaynağı olarak devlet belirtilmektedir. Burada da şüphesiz Batı demokrasilerinden bir farklılaşma söz konusu olmaktadır.

Öte yandan, kavramsal çerçevemizi çizerken belirttiğimiz bazı ölçütler (Örgütlenme Derecesi, Parti Örgütü Yoğunluğu, İktidarın Merkezileşme Derecesi, Örgütün Tutarlılık Derecesi, Örgütün Katılma Anlayışı) açısından Türk politik partilerini (burada söz konusu olan partiler Parlamento'da 1987'de temsil edilen partilerdir: Anavatan Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve Doğru Yol Partisi) değerlendirdiğimizde bazı benzerlikleri saptamamız mümkündür. Örneğin, örgütlenme derecesi esas alındığında Türk partilerinin kuvvetli bağlantıya sahip ve kadro partisi olma niteliği ağır basan partiler olduğunu görüyoruz. ' *Parti Örgütü Yoğunluğu* ' bakımından bütün partilerin tüzüklerinde merkez ve yerel toplantıların sıklık derecesinin düzenli kayıt tutma ilkesinin ve aidatların düzenli toplanma isteğinin hemen hemen aynı yoğunlukta olduğu gözlenmektedir. İktidarın merkezileşmesi söz konusu olduğunda, ANAP, SHP ve DYP pek farklılık göstermemektedir; her üç partide de derecesi yüksek bir merkezileşme göze çarpmaktadır. Örgütün tutarlılığı esas alındığında ise her üç partide de yasama tutarlılığı ve parti disiplini kuvvetli olmamakla beraber, hiziplerin etkinliği bakımından benzerlikler dikkatimizi çekmektedir. Nihayet, "Örgütün Katılma Anlayışı" ölçütü açısından baktığımızda, Türk politik partilerinin tümünün (ANAP, SHP, DYP) daha önce değindiğimiz "Bireysel Temsil Partileri" tipine uygun düştüğü söylenebilir.

Politik partiler, çağdaş demokratik düzenlerin vazgeçilmez unsurları olup, politik katılmayı gerçekleştiren en önemli kuramlardır. Bu bakımdan partiler, demokratik çoğulcu düzenin ilkelerini toplumun her kesimine benimsetmek ve toplumsal çözümü bu zemin üzerinde aramakla yükümlüdürler. Dolayısıyla,

partilerin bu yükümlülüğü esas alındığında, onların katılcı demokrasinin gereklerine uygun bir organizasyon tipi geliştirmeye duyarlı olmaları da beklenir. Katılcı demokrasinin gereklerinin neler olduğunu buraya kadar yaptığımız açıklamalarda belirtmiş bulunuyoruz. Bu gerekler partilerin aynı zamanda varlık sebepleridir de. Unutmamak gerekir ki, demokrasi politik partilerin özgürce rekabet edebilmelerinin güvencesidir; ama politik partiler de demokrasiyi yaşatan ve kalıcı kılan kurumlardır.

V PARTİ SİSTEMLERİ

Politika yazınında parti sistemleri üzerine yapılan incelemelerin sayısı, genel olarak partiler üzerinde yapılan incelemelerin sayısı yanında düşük kalmıştır. Bu az sayıdaki incelemeler de, daha çok seçim sistemleriyle partilerin sayısı arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmıştır.

Bilindiği gibi, bu tür incelemelerin en önemlisi Duverger'nin *Siyasi Partiler* kitabıdır.

Duverger, kitabında parti sistemlerini doğuran, bir kısmı her ülkenin kendisine özgü; bir kısmı ise, genel nitelikte olan birçok karmaşık etkenden söz eder. Her ülkenin kendine özgü etkenleri arasında, gelenekleri ve tarihi, dinsel inançları, etnik bileşimi, ulusal rekabetleri belirtir. Bütün ülkelerde ortak olan genel et-

kenler arasında ise sosyoekonomik, ideolojik ve teknik nitelikte olanları sıralar.

Yazar, her iki gruptaki etkenlerin ağırlık derecesine kabaca değindikten sonra, "en önemli teknik etken" olarak nitelediği ve kitabında özellikle incelediği seçim sistemi üzerinde durur. Duverger'ye göre, seçim sisteminin, partilerin sayısı, kuvvetleri, ittifakları ve temsili üzerindeki etkileri önemlidir. Ancak bunun tersi de geçerlidir; yani, parti sistemi de, seçim sistemi üzerinde hayati bir rol oynayabilir. Dolayısıyla, bu açıdan, parti sistemi ile seçim sistemi, birbirlerine çözülmez şekilde bağlı iki gerçekliktir.

Duverger'ye göre, seçim sisteminin genel etkisi, aşağıdaki üç formülde şemalaştırılabilir:

1. "*Orantılı temsil*," sert, bağımsız ve (çoşkusal akımlar dışında) istikrarlı partilerden kurulu bir çok-parti sistemini temsil eder.
2. "*İki türlü çoğunluk usulü*," yumuşak, bağımlı ve (bütün durumlarda) nispeten istikrarlı partilerden oluşan bir çok-partili sistemi teşvik eder.
3. "*Tek turlu basit çoğunluk sistemi*," iktidarın büyük bağımsız partiler arasında el değiştirdiği iki parti sistemini teşvik eder.

Ancak, Duverger'ye göre, "bu pek genel nitelikteki önermeler, sadece temel eğilimleri belirtmekte olup, seçim sisteminin parti sistemleri üzerindeki bütün etkilerini kapsamaktan uzaktır.⁶⁷ Bununla beraber, yazar yine de, tek turlu çoğunluk sisteminin iki-parti sistemini teşvik etmesini, kitabında belirtilmiş olan bütün varsayımlar arasında gerçek bir sosyolojik kanuna en çok yaklaşanı olarak niteler ve şöyle devam eder: "Tek turlu çoğunluk usulü ile iki parti sistemi arasında hemen hemen tam bir korelasyon gözlemlenebilir: İki partili ülkeler, çoğunluk sistemine

⁶⁷ Duverger, M., A.g.e., s. 274.

sahiptir; çoğunluk sistemine sahip olanlar da iki partilidir. İstisnalar çok nadirdir ve özel koşullarla açıklanmaları genellikle mümkündür.”⁶⁸

Burada, ne Duverger’in kendi varsayımlarını doğrulayan somut örneklerle, ne de Duverger’ye yöneltilen eleştirilere değineceğiz. Belirtmek istediğimiz, sadece, bugün de parti sistemlerini tasnif etmede en çok kullanılan ve özellikle Duverger tarafından savunulan “sayısal ölçütün” niteliğidir.

Bu ölçüt, sistemdeki partilerin sayısını esas alarak parti sistemlerini tasnife girişmekte ve üçlü bir ayırımı gitmektedir: “Tek parti,” “iki parti” ve “çok parti sistemleri.”

Belirttiğimiz gibi, sayısal ölçütün kullanılmasında ve bu ölçüte dayanılarak yapılan üçlü tasnifin savunulmasında Duverger önemli bir yere sahiptir. Buna karşın, yine de, Duverger’in temel parti sistemleri tasnifini sadece partilerin sayısına dayandığını ileri sürmek pek doğru sayılmaz. Yazarın, parti sistemlerini tasnif etmede önem verdiği diğer hususların neler olduğu aşağıdaki sözlerinden anlaşılmaktadır:

*Tek-parti devletleri dışında, her ülkede birçok parti, bir arada bulunurlar. Bu birlikte yaşayışın şekil ve şartları, incelenen ülkenin parti sistemini belirler. Bu tanımda iki çeşit unsur vardır: Birincisi, sistemi meydana getiren partilerden her birinin iç yapısında gözlemlenebilecek benzerlik ve farklardır; buna göre, merkeziyetçi ve ademimerkeziyetçi partilere, totaliter ve sınırlı partilere, yumuşak ve sert partilere, vb. sahip olan sistemler, birbirinden ayrılabilir. İkincisi çeşitli partilerin karşılaştırılması, tek olarak her parti topluluğu bakımından mevcut olmayan yeni çözümleme unsurlarının belirtilmesine imkân verir. Sayı, karşılıklı kuvvet dereceleri, ittifaklar, coğrafi yöreselleşme, politik dağılım, vb. gibi. Bir parti sistemi, bütün nitelikler arasındaki belli bir ilişki şeklinde tanımlanır.*⁶⁹

68 A.e., s. 20.

69 A.e., s. 272.

Bununla beraber, Duverger'nin tasnifinin içerdiği bazı kusurlar (sözgelisi, tek-parti sistemi gibi çok değişik tipleri içine alan, fazla geniş ve geniş olduğu için de nispeten anlamsız kategoriler önermesi) bazı yazarlarca sayısal ölçütün yetersiz oluşuna dair görüşler ileri sürülmesine yol açmıştır.⁷⁰

Parti sistemlerinin tipolojisi konusunda bugün, en ayrıntılı çözümleyici çerçeveyi İtalyan politikkbilimci Giovanni Sartori geliştirmiştir.

Sartori, özellikle parti sistemlerine ilişkin bu ayrıntılı çözümleyici çerçevesini çeşitli tarihlerde yayımladığı yazılarında kısmen sunmuştur. Daha sonra bunları genişleterek bir araya toplamış ve bir kitap halinde yayımlamıştır: *Partiler ve Parti Sistemleri: Çözümleyici Bir Çerçeve*.

Sartori önce, klasik tasnifin oldukça dışında şu yedili sınıflamayı yapmaktadır.⁷¹

1. Tek parti sistemi
2. Hegemonyacı parti sistemi
3. Hâkim parti sistemi
4. İki parti sistemi
5. Sınırlı çoğulcu parti sistemi
6. Aşırı çoğulcu parti sistemi
7. Atomlaşmış parti sistemi

Yazarın bu sınıflamayla klasik üçlü tasnife ekledikleri, geleneksel çok parti kategorisinde yaptığı değişikliklerde, tek parti kategorisi içinde yeniden yaptığı ayırmalarda ve yeni bir kategori olarak "*atomlaşmış parti sistemi*" tipi önerisinde görülmektedir. Dolayısıyla, biz de önce bu eklemelerden başlayarak, yazarın çözümleyici çerçevesini değerlendirmeye çalışacağız.

70 Bkz. Üzbudun, E., "M. Duverger'nin 'Siyasi Partiler'i ve Siyasi Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler", *HFD*, 21/1-4 (1964).

71 Sartori, G., *Parties and Party Systems*, New York, 1976, s. 125.

Sartori, ilk önce politik sistemler düzeyinde bir ayırım yapmakta, bunları “yarışmacı” ve “yarışmacı olmayan” diye sınıflandırmaktadır. Buna göre, yarışmacı sistemler kendi içinde “kutuplaşmış çoğulculuk” ve “ılımlı çoğulculuk” kategorilerini içermekte; “iki parti” sistemi ve “hâkim parti” sistemi, ılımlı çoğulcu sisteme özgü tipleri oluşturmaktadır. Yarışmacı olmayan sistemler ise, “tek parti” sistemi ve “hegemonyacı” parti sistemi tiplerini içermektedir. Bunlar da totaliter tek parti, otoriter tek parti, pragmatik tek parti ve ideolojik-hegemonyacı, pragmatik hegemonyacı parti sistemi diye alt kategorilere ayrılmaktadırlar.

Çok-parti sistemlerini yarışmacı kategori içinde ele alan Sartori, bu sistemleri incelerken örgütleri, sınıfları ve tipleri arasındaki ayrıntıya da dikkatimizi çekmektedir. Aşağıdaki şekil bu ayırımı göstermektedir:

Örüntü	Sınıf	Tip
Düşük Parçalanma (Fragmentation) (5 Partiye Kadar)	Sınırlı ----- Çoğulculuk	> İlimli Çoğulculuk
Bölünme (Segmentation) Yüksek Parçalanma — (5 Partinin üzerinde)	► Aşırı ----- Çoğulculuk	Kutuplaşmış Çoğulculuk

Şekil 18.

Çok Parti örüntüleri, Sınıfları ve Tipleri⁷²

Yarışmacı sistem içinde ilk incelenen tip kutuplaşmış çoğulculuktur. Bu tipi işlemselleştirmede Sartori’nin sayısal ve ideolojik olmak üzere iki ölçüte başvurduğunu görüyoruz. Bu ölçütlerle göre, kutuplaşmış çoğulculuktan söz edebilmek için 5 ya da 5 civarında partinin bulunmasına ve partiler arasında belirli bir ideolojik mesafenin varlığına ihtiyaç vardır.

⁷² A.e., s. 127.

Başvurulan ölçütler açısından kutuplaşmış çoğulculuk şu özelliklere sahiptir.⁷³

1. Sistem dışı partilerin bulunması: Bu tür partiler arasında özellikle faşist ve komünist partiler söz konusudur,
2. İki taraflı muhalefetin varlığı,
3. Merkezde bir partinin (İtalya) ya da partiler grubunun (Fransa, Weimar) bulunması: Bu durumda sistem çok kutupludur. Sol, merkez ve sağdan oluşan bir eksene sahiptir,
4. Partilerin ideolojileri arasında farklılığın bulunması: Oydaşına düşük, bölünmeler derin ve politik sistemin meşruluğu tartışmalı,
5. Merkez-kaç eğilimlerinin etkin olması,
6. İdeolojik örüntünün varlığı,
7. Sorumsuz bir muhalefetin varlığı,
8. Pazarlık politikasının varlığı.

İlimli çoğulcu sistemlerin sahip oldukları özellikler ise şunlardır:⁷⁴

1. Partiler arasında göreceli küçük ideolojik mesafelerin varlığı.
2. İki kutuplu bir koalisyon görünümü,
3. Merkezci rekabetin varlığı.

Belirttiğimiz gibi ilimli çoğulculuk altında, iki parti ve hâkim parti sistemleri söz konusudur.

Sartori, iki parti sistemi söz konusu olduğunda biçim ile işleyiş arasında bir ayırım yapmaktadır. Buna göre, herhangi bir ülkede iki parti sisteminden söz ederken, ya o ülkede iki parti bulunduğunu (biçim olarak) ya da o ülkede parti sisteminin işleyişinin iki parti sisteminin işleyişini andırdığını kastediyor olabiliriz. Ancak,

⁷³ A.e., s. 132-140.

⁷⁴ A.e., s. 179.

burada, üçüncü partilerin etkisini de dikkate almak gerekmektedir. Sartori “*üç parti biçimi*” diye bir kategori kabul ediyor görünmesine karşın, bazı yazarların yaptığı, örneğin “iki buçuk parti” sistemi gibi kategorileri reddetmektedir. Ona göre, söz gelişi İngiltere’de olduğu gibi üçüncü parti, iki parti sisteminin işleyişini etkilemediği sürece iki parti sisteminden söz etmek gerekecektir.⁷⁵ İki parti sisteminin varlığının bağlı olduğu koşullar ise şunlardır:⁷⁶

1. Parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğu için yarışın iki parti arasında söz konusu olması,
2. Bu yarışta partilerden birinin çoğunluğu kazanmakta başarılı sayılması,
3. Çoğunluğu kazanan partinin hükümet kurabilmesi,
4. İktidar ve muhalefet arasında yer değiştirme (rotasyon) olasılığının var olması.

Bu koşullar açısından baktığımızda İngiltere, Amerika, Yeni Zelanda, Avusturya ve Kanada, iki parti sistemine sahip olan belli başlı ülkeler olmaktadır. İki parti arasında çok az bir oy farkıyla çoğunluk sağlanabileceği gibi, bu oy farkı çok büyük de olabilir. Bu durum da partilerden biri çok uzun süre iktidarda kalma olanağına sahip olabilecek ve iktidarla muhalefet arasındaki yer değiştirme olasılığı oranı düşük düzeyde kalacaktır. İki parti arasındaki oy farkının bir diğerinin aleyhine çok büyük oranlara ulaştığı durumlarda ise güçlü partinin iktidarda kalması neredeyse bir süreklilik kazanır ki, bu durumda, ‘*Hâkim Parti*’ sistemin-den söz etmek doğru olur.

Sartori, hâkim parti sistemini birçok yazardan farklı bağlamda kullandığını belirtmektedir. Bu nedenle, hâkim parti kategorisinden söz edebileceğini fakat hâkim parti sistemi, sınıfı ya da tipinden söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Örneğin İtalya’da Hristiyan Demokratlar, İsrail’de Mapai, Danimarka’da Sosyal

75 A.e., s. 185 vd.

76 A.e., s. 188.

Demokratlar birer hâkim parti kategorisine sokulabilirler ama bu ülkelerde hâkim parti sisteminden söz edilemeyebilir.⁷⁷

Sartori'nin hâkim parti sisteminden anladığı şudur:

Çok partili bir düzen içinde partilerden biri hâkim durumda, diğer partiler yasal ve meşru olarak mevcuttur ve hâkim olan partinin bağımsız hasımı konumuna sahiptirler. İktidara geçmede rotasyon söz konusu değildir. Aynı parti seçimleri üst üste kazanmakta ve parlamentoda sandalyelerin mutlak çoğunluğuna sahip olmaktadır.⁷⁸ Yazar, hâkim parti sistemine sahip ülkeleri hâkim partinin hâkimiyet dönemine göre sınıflandırdığı bir tabloda Türkiye'yi de (1950-1960; 1965-1973 dönemlerinde) bu sınıfa sokmaktadır.⁷⁹

Sartori, tek parti sistemi tiplerini genel olarak yarışmacı olmayan sistemler kategorisi altında toplamaktadır. Yazar, tipler arasında bir ayırıma giderken de baskı ve yaptırım (müeyyide) ölçütlerine başvurmaktadır. Ayırım yaptığı tek parti sistemi tipleri üç çeşittir:⁸⁰

1. Totaliter tek parti
2. Otoriter tek parti
3. Pragmatik tek parti

Totaliter tip, zorlayıcı bir ideolojiye sahiptir ve tek partiden başka hiçbir partinin varlığına izin vermez (Sovyetler Birliği). Otoriter tip, tüm toplumu kapsayan bir ideolojiye sahip değildir ama otoriter bir yönetim uygular (Portekiz, İspanya). Pragmatik tip ise ideolojik bir görüntüye sahip olmadığı gibi etkisi de sınırlıdır (Türkiye). Tipleri ve alman ölçütler açısından karakterize edilecek olursa, tek parti sistemlerine ilişkin aşağıdaki görünüm ortaya çıkmaktadır.

77 A.e., s. 195.

78 A.e., s. 195.

79 A.e., s. 198.

80 A.e., s. 222.

Ölçüt	Totaliter Tek Parti	Otoriter Tek Parti	Pragmatik Tek Parti
ideoloji	Güçlü ve kaplayıcı	Daha zayıf ve kapsayıcı değil	Önemsiz ya da çok zayıf
Yaptırım, Zorlama, Mobilizasyon	Yüksek	Orta	Daha düşük
Dıştaki gruplara karşı politikalar	Yıkıcı	Dışlayıcı	içine alıcı
Alt grup bağımsızlığı	Yok	Politik olmayan gruplarla sınırlı	izin verilmiş ya da hoşgörölümüş
Keyfi hareket	Sınırsız ve öngörölmez	Öngöröllebilir sınırlar içinde	Sınırlı

*Şekil 19.
Tek Parti Türleri ve Ölçüleri⁸¹*

Yarışmacı olmayan kategori içinde bir başka sınıflandırma “hegemonyacı” parti sistemleridir. Bu tip, bir anlamda, fiili tek parti durumunu dile getirmektedir: Birden fazla partinin bulunduğu, buna rağmen iktidarı ele geçirmede tek partinin dışında ne görünürde (biçimsel olarak) ne de fiilen diğer partilere olanak tanınan bir sistem söz konusudur. Bir başka deyişle, birden fazla parti bulunmasına rağmen, ne partiler arası gerçek bir yarışmadan ne de iktidarın el değiştirmesinden söz etmek mümkündür. Hegemonyacı tipi, Sartori, şu alt tiplere ayırmaktadır:

1. İdeolojik-hegemonyacı parti sistemi
2. Pragmatik-hegemonyacı parti sistemi

⁸¹ A.e., s. 227.

Polonya, birinci alt-tipe örnek oluştururken (Birleşik İşçi Partisinin dışında bulunan diğer partiler birer “peyk” partiler niteliğindedir); Meksika, ikinci alt-tipi simgelemektedir.

Sartori’nin tasnifi içinde kısaca değineceğimiz son kategori “atomlaşmış çoğulculuktur.” Bu kategori ile Sartori’nin anlatmak istediği, genel olarak aşırı ve kutuplaşmış çoğulculuğa dahil edebileceğimiz belirli bir zaman aralığında Asya ve özellikle Afrika ülkeleri parti sistemleri tipidir. Bu ülkelerin partileri genellikle tek partililikle çok partililik arasında bir salınım gösterirler: Çok sayıda, fakat kristalize olmamış partilere sahip bu toplumlar, kurumsallaşma olgusu da yüksek oranda olmadığından ötürü, tek partiden aşırı çoğulculuğa geçtikleri halde tekrar tek partili sisteme dönerler.⁸²

Sartori, parti sistemi tiplerinin çözümlemesinde yalnızca ayrıntılı analitik bir çerçeve sağlamakla kalmamış, aynı zamanda belirttiği tipler arasındaki geçiş sorunuyla da ilgilenmiştir. Bu sorunu ele alırken, “değişim”, “gerileme”, “süreklilik” ve “duraklama” gibi kavram kategorilerine başvurmuştur. Örneğin, hegemonyacı ve hâkim parti sistemlerinin bir duraklama olmadan ve içsel bir dinamizmle birbirlerine nasıl dönüşebilecekleri, yazarın üzerinde önemle durduğu sorunlardan biridir. Bu bağlamda, yazar, Türkiye ve Meksika’yı tek merkezcilikten çoğulculuğa geçişte, içsel etkenlerin yönlendirdiği bir olgu olarak ele almakta ve bu olgunun politika yazınının içerdiği tek örnek olduğunu belirtmektedir.⁸³

Şekil 20, sistem tipleri arasındaki bu geçişleri göstermektedir.

Burada, hemen belirtelim ki kitabı metodolojik titizliğin en başta gelen örneği olan ve çizdiği çerçevenin çok kapsamlı oluşu yanında, ampirik verileri de hayli zengin olan bir yazara yöneltilebilecek eleştiriler çok sınırlıdır.

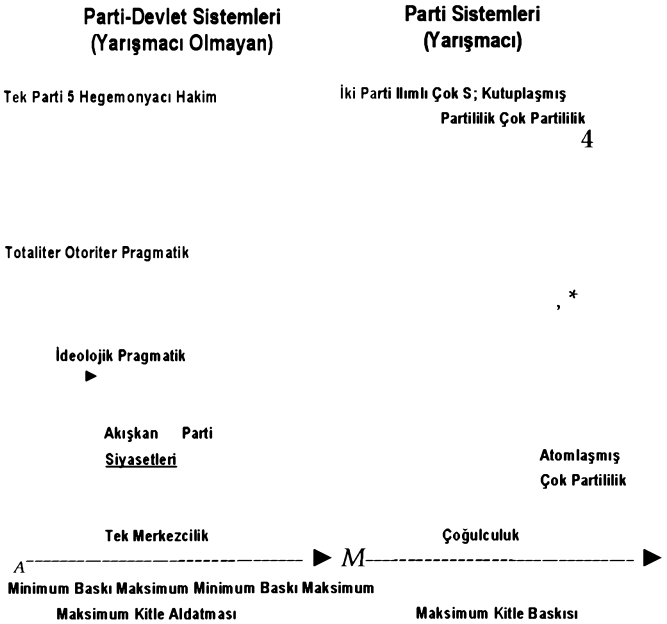
82 A.e., s. 248-266, 284.

83 A.e., s. 227.

Herkesten önce yazarın kendisi, tasnifine yöneltilmesi muhtemel eleştirileri şu üç noktada toplamaktadır:

1. Sınıflamalarının ve tipolojilerinin fazla soyut olduğu,
2. Bunların statik nitelikte olduğu,
3. Bunların ölçmenin yerini aldığı (ki bu en önemli olan eleştiri sayılabilir, diyor Sartori).

Bu muhtemel eleştiriler bir yana asıl üzerinde durmak istediğimiz başka bir sorun bulunmaktadır.

Şekil 20.
Parti Tipolojileri ve Bunlar Arasındaki Geçiş⁸⁴

84 A.e., s. 283.

Sartori'nin çerçevesi çok açıklayıcı olmakla beraber, bir bulanıklığı da içermektedir. Söz konusu bulanıklık sistem dışı partiler formülasyonunda belirmektedir.

Önce de belirtildiği gibi Sartori, sistem dışı partiler ile Avrupa'daki faşist ve komünist partileri kastetmektedir. Oysa bugün Avrupa'nın birçok ülkesinde (İtalya, İspanya, Fransa, vb.) tam tersine özellikle komünist partiler sistemin idamesinde bir işleve sahip görünmektedirler. O halde, teoride sistem dışı olarak nitelenen bu partiler pratikte nasıl oluyor da sistemin idamesini sağlayabiliyorlar?

Soruya, Fransız politikbilimci Georges Lavau, Amerikalı sosyolog R.K. Merton'un açık ve gizli işlevler ayrımı bağlamında bir cevap vermektedir. Lavau'ya göre, örneğin Fransız Komünist Partisi'nin Roma'daki Pleb tribünleri gibi gizli olarak temsil ettiği Pleb unsurları, onların savunmasını, sözcülüğünü üstlenerek karşı çıktığı sistemle bütünleştirir. Böylece Pleb unsurların devrimci atılımını daha sınırlı taleplere yönelterek sistemi güçlendirir, sistemin işlemlerini sağlar. Lavau bu noktada bu işlevin yerine getirilmesinin politik sisteme bir katkı olup olmadığı sorusunun önem kazandığını söylemekte, bu sorunun cevabının hem "hayır" hem "evet" olduğunu vurgulamaktadır: Hayır, çünkü sistemin işleyişi üzerinde bozucu etki yaratır... Evet, çünkü devrimci yönelimleri yönünden saptırır ve bazı patlayıcı durumlarda bu bölünmeler de bir arada yaşamanın bir aracı olur.⁸⁵

Hemen belirtelim ki, Avrupa komünist partilerinin sistemin idamesi işlevi gördüğü fikrinde olan yalnız Lavau değildir. Diğer birçok yazar, işlev açısından Sartori'nin formülasyonunu reddetmektedir.⁸⁶

85 Zikreden: Schwartzberg, R.G., *Sociologie Politique*, Paris, 1974, s. 480-481b.

86 Bkz. LaPalombara, J., *Politics Within Nations*, Newjersey, 1974, s. 513/dipnot 13.

Giddens'ın, kitabın "Giriş"inde naklettiğimiz anekdotunun gösterdiği gibi globalleşme, sadece gündelik hayatımızın her alanını etkilemekle kalmayıp, özellikle 1990'ların başlarında sosyal bilimlerde önemli bir paradigma haline de gelmiştir.¹

Bu bölümde yapmak istediğimiz, globalleşmenin bir sosyal teorik paradigma olarak içerimlerini irdelemek, daha sonra o içerimlerin ışığında politik değişim olgusunu çözümlemeye girişmektir.

Bunun için önce, globalleşmeye ilişkin terimleri açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

1 Featherstone, M., Lash, S., "Globalization, Modernity and the Spatialization of Social Theory: An Introduction", M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson (Ed.), *Global Modernities*, London 1995, s. 1.

I

TERİMLER VE GLOBALLEŞMENİN MAHİYETİ

Globalleşme, esasen Batı-dışı toplundan etkileyen bir sürece atıfta bulunmaktadır. Bu sürecin tek boyutlu ve yönlü olmadığını ise Ulrich Beck'i izleyerek ve globalleşme teriminin ayrımtılandırılmasına bakarak anlamamız mümkündür.

Beck, *"Globalizm," "Globalite" ve "Globalleşme"* gibi üç terim ayırt eder.² *"Globalizm,"* neo-liberalizmin yön verdiği ideolojik bir kavramlaştırmayı ifade eder. Bu kavramlaştırmaya göre, globalleşme ekonomiye indirgenmiş tek boyutlu ve düzçizgisel bir durum olarak anlaşılır: Globalleşmenin ekoloji, kültür, politika, sivil toplum gibi oluşumları globalizm kavramıyla dünya pazar ekonomisinin hâkimiyeti altına yerleştirilir.

2 Beck, U., *What is Globalization?*, London, 2000, s. 9-11.

"Globalite," bir "dünya toplumu" anlayışı doğrultusunda ülkelerin birbirine çok boyutlu ilişkiler ağı içinde bağlı hale gelmelerini anlatır. Bu bağlamda "dünya toplumu"ndan kastedilen, ulus-devletlerin politik hayatınca belirlenmeyen veya bütünleştirilmeyen sosyal ilişkilerin bütünüdür. Söz konusu sosyal ilişkiler, dünya toplumunu birliksiz bir çokluk (multiplicity) olarak inşa eder; üretimin ulusasıırı biçimlerinden, gene ulusasıırı tüketici boykotlarına, hayat tarzlarından, global krizlere ve savaşlara kadar birçok olgu bu süreç içinde öne çıkar.

"Globalleşme" ise bir süreçtir. Bu süreç, ekoloji, kültür, ekonomi, politika ve sivil toplum alanlarındaki oluşumlar yan yana, fakat birbirlerine indirgenemeyen varoluşu içerir ve artık egemen ulusal devletlerin değil, ulusasıırı aktörlerin bu varoluşu yönlendirmeye başladığını ifade eder. Bir başka deyişle, globalleşme çok boyutlu bir ulusasıırı sürecin adıdır.

Tanımların gösterdiği gibi, globalleşmeden söz ettiğimizde, sadece ulusal devletlerin rolünü arka plana iten ulusasıırı aktörlerin yön verdiği bir süreci tanımlamıyoruz. Aynı zamanda bir politik-ideolojik eğilimi (globalizm) ve toplumların karşılıklı bağıllık ağlarının vücut verdiği "dünya toplumu" gibi sosyolojik oluşumu (globalite) da resmetmiş oluyoruz.

Bununla beraber, Giddens'm belirttiği gibi, globalleşme taraf-sız bir şekilde gelişen ve tamamen olumlu sonuçlar içeren bir olgu da sayılamaz. Özellikle Batı-dışı toplumlar açısından "rahatsız edici derecede Batılılaştırma" veya global düzende ABD'nin tek hâkim güç olduğu göz önüne alındığında "Amerikalılaştırma" da sayılmaktadır.³

Ancak, globalleşmeyi globalizm olarak görmezsek, onu tek bir süreç değil, karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgular kümesi şeklinde tanımlamamız mümkün hale gelir. Hem de çelişkili veya birbirine zıt etkenlerin yön verdiği bir olgular kümesi.⁴

3 Giddens, A., *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev.: O. Akmhay, İstanbul, 2000, s. 26.

4 A.e.,s. 25.

Nitekim, Beck de, globalite olarak globalleşmenin merkezinde “ulusal” ve “global” iki dünyanın etkileşiminin yer aldığı vurgulayarak Giddens’in işaret ettiği zıtlıklara dikkat çeker. Bununla beraber, Beck, globalleşmenin zıt ve çelişkili bir süreç olduğunu anlayabilmemiz için olaylara bakışımızı “ya o ya da o” anlayışından “hem o hem de o” anlayışına kaydırmamız gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bakış değişikliği, globalleşmeyi yerelleşmeyle, bütünleşmeyi parçalanmayla, merkezileşmeyi ademi-merkezileşmeyle beraber, bir madalyonun iki yüzü şeklinde düşünmemize olanak tanır.⁵

Bu durumda, globalleşme ilişkisel olarak bakıldığında, her şeyden önce sadece dünya toplumuna doğru bir yönelimi değil, yerelleşmenin (localization) de önem kazanmasını ifade eder. Nitekim, globalleşme olgusunun başta gelen teorisyenlerinden Ronald Robertson, bu anlamda, yani global ile yerelin mevcut etkileşimini göz önüne alan yeni bir terim önerir: Glokalizasyon (Glocalization).⁶ O kadar ki, Robertson, yerel olmadan globalin, global olmadan da yerelin olamayacağını iddia etmektedir. Çünkü, Robertson’a göre, globalleşme, ancak yerel kültürlerin çatışması bağlamında yeniden tanımlanabilir bir olgudur. Bu da ancak globalleşmenin ekonomik boyutunun dışında, özellikle kültürel bir boyutunun varlığını fark etmekle yapılabilir.

Bu açıdan, kültürel globalleşme veya glokalizasyon olgusu üzerinde biraz daha durmakta yarar vardır.

5 Beck, U., A.g.e., s. 26.

6 Robertson, R., “Glocalization: Time-space and Homogeneity-Heterogeneity”, Featherstone, Lash-Robertson, A.g.e., s. 25-44.

II

KÜLTÜREL GLOBALLEŞME VEYA GLOKALİZASYON

Kültürel globalleşme, yerel kültürlerin ortak bir hal almasına işaret eder. Bu durumu anlatmak üzere kullanılan terim, “McDonalddlaştırma”dır. “McDonalddlaştırma,” çağrıştırdığı üzere “yalnızca restaurant sanayini değil, eğitim, iş, sağlık, seyahat, zevk, rejnn, politika, aile ve toplumun tüm diğer özelliklerini de etkilemektedir. McDonalddlaştırma, dünyanın etkilere kapalı görünen kurum ve kısımlarına değiştirilemez bir süreç olmanın her türlü belirtisini göstermiştir.”⁷

Bu, açık olarak, hayat tarzlarının, kültürel sembollerin ve davranış biçimlerinin aynılaşması anlamına gelmektedir. Örneğin,

⁷ Ritzer, G., *Toplumun McDonalddlaştırılması*, Çev.: Ş.S. Kaya, İstanbul, 1998, s.

insanlar, Almanya'dan Hindistan'a, Singapur'dan Brezilya'ya kadar dünyanın dört bir yanında aynı TV dizilerini (Dallas gibi) seyretmekte, aynı marka pantolon giymekte (blue-jeans gibi) ve aynı marka sigara (Marlboro) içmektedirler.⁸

Şüphesiz, bir aynılaştırma, yerel kültürlerin global olana tamamıyla tabi olduklarını göstermemektedir. Yerel kültürlerin globali yorumlama, son tahlilde kendi otantik özellikleri açısından yeniden tanıma olanakları mevcuttur. Arjun Appadurai, bu durumu global kültürün görece özerkliği olarak tanımlamaktadır.⁹

Appadurai, ilişkiler ve etkileşim ağıyla hem ulusların kendi içinde hem de uluslar arasında politik değişime yol açan sosyo-kültürel mekânlardan söz etmekte; kültürel globalleşmeyi yaratan bu mekânları ve özelliklerini şu noktalarda toplamaktadır:¹⁰

1. *Etno-mekân*: İçinde yaşadığımız dünyayı değiştiren insanların (turistler, göçmenler, mülteciler, sürgünler, misafir işçiler ve hareket halindeki diğer insan grupları) oluşturduğu mekân.
2. *Tekno-mekân*: Yüksek ve düşük, mekanik ve enformatik teknolojinin kapalı sınırları bile aşacak yaygınlıkta ve hızda akışının yarattığı mekân.
3. *Finans-mekân*: Uluslararası bugüne kadar görülmemiş çapta ve hızda para akışının ve bu akışın kışkırttığı piyasa işlemlerinin (uluslararası borsa ve spekülasyon işlemleri) görüldüğü mekân.
4. *Medya-mekân*: Gazete, dergiler, televizyon istasyonları, film stüdyoları gibi enformasyon araçlarının elektronik olarak üretildiği ve yayıldığı mekân.

8 Beck, U., A.g.e., s. 42.

9 Appadurai, A., "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy", M. Featherstone (Ed.), *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, London, 1993 (reprinted), s. 295.

10 A.m., s. 296-299.

5. *Fikri-mekân*: İdeolojilerin ve fikirlerin (özellikle Aydınlanma-
madan kökenlenen) içerdiği kavramların (özgürlük, re-
fah, haklar, egemenlik, temsil ve demokrasi gibi) yayıldığı
mekân.

Appadurai'nin resmettiği mekânların etkileşimi, son tahlilde topraksızlaşmayı (deterritorialization) beraberinde getirerek hem eylemin ve fikrin kendisini rahatça ifade edebileceği, hatta meşrulaştırabileceği bir ortam bulmasını da sağlamaktadır.¹¹ Bu durumun bir adım ötesi, global sanallaşma olup, toplulukların "siberalanda" (cyberspace) ilişkiye girmeleridir.^{11 12}

Bütün bunlar, globalleşmenin nimetlerinden yararlananlar ile külfetlerine katlananlar arasında bir eşitsizlik de doğmuştur. Nitekim, Zygmunt Bauman, globalleşmeyi ve yerelleşmeyi bir madyonun iki yüzü olmasının, ayrı zamanda globalleşmiş zenginler ile yerelleşmiş fakirler arasında bir tabakalaşmayı doğurduğu ve kutuplaşmayı yarattığı anlamına da geldiğini söylemektedir.¹³

Buraya kadar anlatılanlar, globalleşmenin çelişkili bir mahiyet içerdiğini, hem hâkim kültürlerin hem de yerel tepkilerin (olumlu veya olumsuz) çektiği yönde ilerlemekte olduğunu göstermektedir. Fakat her hal ve şartta, fikirlerimizi ve sembollerimizi tanımlamada ve anlamada globalleşme, çerçeve olarak kendini hissettirmektedir.

Politik değişim kavramını da bu düşüncelerle değerlendirmek uygun olacaktır.

11 A.m., s. 301-302.

12 Bu konuda ayrıntılı analizleri içeren bir derleme olarak bkz. Smith, M.A., Kollock P., (Ed.), *Communities in Cyberspace*, London, 1999.

13 Zikreden: Beck, U., A.g.e., s. 55, Bauman'ın globalleşmeye dair ilginç fikirlerini içeren kitabı Türkçe'ye çevrilmiştir: *Küreselleşme*, Çev.: A. Yılmaz, İstanbul, 1999.

III

POLİTİK DEĞİŞİM

A. Kavramlaştırma: Politik Gelişme mi, Değişim mi?

1. *Yerleşik Kavram: Politik Gelişme*

“Politik Gelişme” (Political Development) kavramı politikbilimde nispeten yeni bir kavram olmakla beraber; bu kavram altında tanımlanabilecek çalışmaların kökleri 1950'lere uzanır. Fakat bu araştırmaların bilinçli olarak kavramlaştırılmaları daha sonra, özellikle 1960'larda olmuş; nihayet 1970'lerde politik gelişme kavramı politikbilim sözlüğüne girmiş ve çok sayıda yeni yayınlara sebep olmuştur.¹⁴

14 Huntington, S.P., Dominguez, J.I., *Siyasal Çelişme*, Çev.: E. Üzbudun, Ankara, 1986, s. 1.

Huntington ve Dominguez'in belirttiklerine göre, bu yeni yayınlan teşvik eden iki bilimsel faaliyet akımının bir araya geliş olmuştur.¹⁵ Birincisi, 1940'ların son yıllarında ve 1950'lerde bölge araştırmalarının (area studies) gelişmesiydi. II. Dünya Savaşı'ndan önce, politikbilimciler, o günün koşullarının etkisiyle, dikkatlerini daha çok Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumları üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Savaştan sonra ise, bu kez genişleyen Amerikan nüfusunun etkisiyle, Asya, Ortadoğu, Latin Amerika ve Afrika toplumları bilimsel merak konusu oldu. Belli başlı üniversitelerde, bu toplumlar hakkında Amerikalıların bilgi ve anlayışını artırmaya yönelik bölgesel araştırma programları beliverdi.

Politik gelişme araştırmalarını teşvik eden ikinci bilimsel faaliyet, daha önce de değinmiş olduğumuz, davranışçılık akımıdır. Akıma yön veren, "teorik sağlamlıkla ampirik araştırmayı birleştirme" anlayışı bölge araştırmalarına da yansdı. Özellikle sosyolojiden yararlanmanın getirdiği kuramsal olanaklar yeni kavramlar (işlev, girdi, çıktı, sistem, yapı, geri besleme) takımıyla politikbilimciler, farklı ülkelerin politik rejimlerinin tahliline ve karşılaştırmasına yöneldiler. Bu yönde G. Almond ve J. Coleman'ın editörlüğünü yaptıkları ve 1960'ta yayımlanan *The Politics of Developing Areas* (Azgelişmiş Ülkelerin Politik Süreçleri) adlı kitap, ilk kapsamlı araştırma oldu.

Almond ve Coleman'ın kitaplarının Politikbilim çevrelerinde yarattığı ilgi, politik gelişme olgusunun ne olduğuna dair tanımların "ürkütücü hızla çoğalmasına" yol açtı. Bunun böyle olmasının en başta gelen sebebi ise, "politik gelişme" denildiğinde olumlu anlamların akla gelmesi, dolayısıyla politikbilimcilerin özellikle istenilir gördükleri şeylere bu kavramı uygulama eğiliminde olmalarıydı.¹⁶ Çünkü, onlara göre, esas itibariyle istenen

15 A.e.,*s. 1-3.

16 A.e., s. 4.

Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının içinde bulunduğu ve “modernleşme” olarak adlandırılan duruma, bu durumda bulunmayan ve “geleneksel” (veya azgelişmiş) toplumların ulaşmasıydı. Politik gelişme ise bu isteğin/hedefin politik alana yansımasıydı. Nitekim ilk araştırmalara baktığımızda bunu net olarak görebiliyoruz: Bunların çoğu, politik gelişmeyi politik modernleşme ile özdeşleştirmekte ve hemen hepsi, politik gelişmeye, geleneksel-kırsal-tarımsal toplumdan, modern-kentsel-endüstriyel topluma geçiş çerçevesinde bakmaktaydılar.¹⁷

Politik gelişmenin ilk araştırmalarda yukarıdaki şekliyle algılanışı birbirine bağlı şu iki sonucu doğurmuştur:

1. Taraflılık
2. Muğlaklık

Kavramın taraflılığı, analitik bir işlevden çok, meşrulaştırıcı bir işlev görmesinde belirmiştir. Değinildiği üzere, politik gelişme çalışmaları için, önemli olan genel olarak “modern” toplum olmayı azgelişmiş toplumlar için hedef olarak gerekçelendirmek, özel olarak da bir politik hayat modeli olarak demokrasiyi o toplumların gözünde meşrulaştırmaktı. Gerçekten de 1950’lerin sonlarında ve 1960’ların başlarında politik gelişme çalışmalarının ilgilendiği temel konular, Batı tipi demokrasilerin öngerekleri ve gelişme koşullarıydı.¹⁸ Bunlar ise, azgelişmiş toplumların gelişmeleri için alınacak dersler niteliğindeydi ve böylece meşrulaştırılmak istenen de şuydu: Politik gelişmeyi sağlamak için modernleşmek gerekir; modernleşmenin yolu ise Batı toplumları gibi olmaktır.

Politik gelişmenin normatif olarak temellendirilmesi, onu kavramlaştırmada muğlaklığa da sebep olmuştur. Nitekim Hun-

¹⁷ A.e.,s. 123.

¹⁸ Huntington, S.P., “The Goals of Development”, *Understanding Political Development*, Ed. M. Weiner, S.P. Huntington, Boston, 1987, s. 5.

tington ve Dominguez kavramın dört farklı olgusal kategoriye tanımlamada kullanıldığını belirtmektedirler. Yazarlara göre, politik gelişme kavramı, her şeyden önce, "coğrafi" bir olguyu tanımlamakta kullanılmaktadır. Bu anlamda, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki gelişmekte olan ülkelerin politik yönlerini ve sonuçlarını anlatmaya giriştiğimizde ise, politik gelişmeyle "türrevse!" olgulara işaret etmiş oluyoruz. Eğer politik sistemin amaç ve durumlarından birine veya bazısına doğru bir değişimi kastediyorsak, kavramı "amaçsal" olgular için kullanmaktayız. Nihayet, politik gelişme kavramlaştırması, olguları "işlevsel" olarak tanımlamakta da kullanılmakta; bu bağlamda modern bir sanayi toplumuna özgü bir politik süreç yönündeki değişim anlamına gelmektedir.¹⁹

Bütün bu kategoriler bağlamında politik gelişme, "belli bir toplum tipinde görülen, belli bir sebepten kaynaklanan, belli amaçlara yönelen veya belli sosyal ve ekonomik şartların fonksiyonel açıdan gerekli kıldığı bir değişim örüntüsü" gibi, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.²⁰

Uygulamada çeşitli şekillerde beliren tanımlara baktığımızda ise politik gelişme kavramlaştırmasına hâkim olan muğlaklık daha da göze çarpmaktadır. Bu kavramlaştırmalardan bir kısmı, politik gelişme olgusunun kendinden çok onun öğelerine veya belirtilerine dayanarak yapılmaktadır. Örneğin, Huntington'ın kavramlaştırması²¹ böyledir. Ona göre, politik gelişme, politik örgütlerin ve usullerin kurumlaşmasıdır. Benzer bir kavramlaştırma K. Deutsch'da²² da görülmektedir. Deutsch'a göre, politik gelişme, belli başlı eski toplumsal, ekonomik ve psikolojik bağılıkların

19 Huntington, S.P., Dominguez, J.I., A.g.e., s. 5-6.

20 Huntington, S.P., Dominguez, J.I., A.g.e., s. 6.

21 Huntington, S.P., *Political Order in Changing Societies*, New Haven, 1975, 9th Printing.

22 Deutsch, K.W., "Social Mobilization and Political Development", *Political Development and Social Change*, Hd. J.L. Finkle, R.W. Gable, New York, 1971.

erimesi veya karılması ve insanların yeni bir toplumsallaşma ve davranış örüntüleri için uygun hale gelmesidir. Görüldüğü gibi, her iki kavramlaştırmada söz konusu olan politik gelişmenin kendisi değil, onun kurumsallaşma ve yeni toplumsallaşma/davranış öğeleri veya belirtileridir.

Öte yanda, bir kısım kavramlaştırmalar da politik gelişmenin sonuçlarına dayandırılmaktadır. D. Apter'm²³ ve D. Goulet'nin²⁴ yaptıkları bu türe örnektir. Apter'a göre, politik gelişme, "tercih" yapmayı etkileyen bir süreçtir. Goulet'ye göre ise politik gelişme, "iyi hayatı" sağlamanın en önemli aracıdır. Her iki tanımda da kavramlaştırılan, kavramın kendisi olmamakta, onun sonuçları tanımlanmaktadır. Buna göre, "tercih yapma" olgusunun olduğu toplumu veya "iyi hayat" m sağlanmış olduğu toplumu politik bakımdan gelişmiş saymamız gerekmektedir.

Görülmektedir ki, yukarıdaki kavramlaştırmaların tümü hem muğlak hem de keyfi niteliktedir.²⁵ Nitekim, L. Pye'in saptamış olduğu kavramlaştırmaları sadece başlık olarak belirtmek bile, bu muğlaklığı ve keyfiliği daha net olarak göstermeye yetecektir. Pye'a göre politikkilimcilerin "politik gelişme" kavramı altında yaptıkları tanımlar başlıkları itibariyle şunlardır:²⁶

1. İktisadi kalkınmanın politik öngereği,
2. Sanayileşmiş toplumlara özgü politika tipi,
3. Politik modernleşme,
4. Bir ulus-devletin işleyişi,
5. İdari ve hukuki gelişme,
6. Kitle seferberliği ve katılımı,

23 Apter, D., *The Politics of Modernization*, Chicago, 1965.

24 Goulet, D., "Development for What?", *Comparative Political Studies*, 1 (1968).

25 Siyasal gelişme kavramının muğlaklığını ve keyfiliğini dipnot 8, 9, 10, 11'deki çalışmalara atıfta bulunarak yaptığımız değerlendirme çerçevesinde ele alan bir çalışma için bkz. Chilton, S., *De/initial Political Development*, Boulder, 1988, s. 4-10.

26 Pye, L.W., *Aspects of Political Development*, Boston, 1966, 3rd Printing, s. 33-44.

7. Demokrasinin kurulması,
8. İstikrar ve düzenli değişim,
9. Seferber olma ve iktidar kullanımı,
10. Çok boyutlu sosyal değişim sürecinin boyutu.

Pye'in kendisi ise, Huntington ve Deutsch gibi politik gelişmenin "*eşitlik*," "*kapasite*" ve "*farklılaşma*" gibi üç önemli belirtisi üzerinde durmakta ve bunların gelişmenin kalbinde yattığını vurgulamakta ve kavramlaştırmasını bu anlayışa dayandırmaktadır.²⁷

Politik gelişme kavramının içerdiği muğlaklık, belki politik-bilim sözlüğünde bulunan diğer kavramlar için de az veya çok söz konusu olabilir. Fakat asıl sorun kavramın muğlaklığından çok, normatif olarak temellendirilmiş olmasıdır. Bu çerçevede az-gelişmiş veya geleneksel toplumlar için Batı toplumlarının benimsenmesi gereken modeller olarak dayattırılması, şüphesiz politik gelişme kavramını teleolojik kılmaktadır. Batı-dışı toplumların varacakları son aşamanın da belli olduğu bir yol izlemesinin açık veya örtük kabul edilmiş olması, E. Kalaycıoğlu'nun yerinde olarak dikkatimizi çektiği gibi, politik gelişme olarak nitelenebilecek olan olayların türünü ve biçimini sınırlandırmasıdır. Bir başka deyişle, Batı gibi olmayan toplum, politik bakımdan gelişmiş sayılmayacaktır. Dahası, tüm yeni politik sistemler, eski ve yerleşik sistemler gibi ve/veya onların geçmiş olduğu yollara benzer yollardan geçerek gelişmek zorunda kalamazlar.²⁸

Vurgulayalım ki, yukarıdaki mantıkta söz konusu olan düz çizgisel (unilinear) bir gelişme anlayışıdır. Oysa bu anlayış, özellikle 1960'lardan sonra iki sebepten dolayı değişmeye başlamıştır. Birinci sebep, gelişme sürecinin tersine de işleyebileceğinin dikkate alınmasıdır. Buna göre, politik gelişmenin, örneğin halkın poli-

27 A.e., s. 45-48.

28 Kalaycıoğlu, E., "*Siyasal Gelişme Çalışmalarının Azgelişmişliği*", Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan, İstanbul, 1982, s. 513.

tikaya katılması olarak anlaşılması, tersi bir durumu göz ardı etmiştir: Bu, halkı politikadan uzaklaştırabileceğidir. Aynı şekilde, bir politik sistemde yapısal farklılaşma görülebileceği gibi, yapısal türdeşleşme de (structural homogenization) görülebilir. Ulusal parçalanma, ulusal bütünleşme kadar gerçek bir olgu olabilir. Dolayısıyla, politik gelişme kavramının düzçizgisel olarak görülmesi yanlıştır ve toplumlar için politik bozulma (political decay) da söz konusudur. Bu konuda Huntington şöyle yazmaktadır:

*Gerçekten de, çoğu zaman 'politik gelişim' kavramı içine sokulan gelişimlerden ancak bir kısmının, gelişme halindeki bölgelere özgü nitelikler olduğu görülmüyor. Bu bölgelerde, yarışmacılık ve demokrasiye doğru bir gelişme yerine, "demokrasinin aşınması", otokratik askeri rejimler ve tek-parti rejimleri yönünde bir eğilim göze çarpıyor, istikrar yerine, birbirini izleyen hükümet darbeleri ve isyanlar müşahade ediliyor. Birleştirici bir milliyetçilik ve millet kurma yerine, tekrarlı etnik çatışmalara ve iç savaşlara tesadüf olunuyor. Kurumsal farklılaşma ve rasyonelleşme yerine, çoğu zaman, sömürge döneminden miras kalan yönetim örgütlerinin bozulması ve bağımsızlık mücadelesi sırasında gelişmiş politik örgütlerin zayıflayıp parçalanması olayına rastlanıyor*²⁹

Politik gelişme kavramlaştırmalarında düz-çizgisel anlayışın değişiminde ikinci sebep, Batı toplumlarının batı-dışı toplumlara model olarak dayattırılmasının bizzat bu toplumlar tarafından reddedilmesinin yaygınlaşması, dolayısıyla giderek Batılılaşmadan uzaklaşma (de-Westernization) olgusudur.³⁰ Bu bağlamda önemli bir başka husus da, toplumların modernleştikçe geleneklerin zayıflayacağına dair varsayımın ampirik olarak yanlışlanması, dolayısıyla "geleneksel-modern" dikotomisinde içkin katı ayırmıdan vazgeçilmesidir.

29 Huntington, S.P., "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", Çev.: E. Üzbudun, AHFD 1/4 (1967), s. 62-63.

30 Huntington, S.P., "The Goals of Development", A.g.m., s. 26-27.

Buraya kadar anlatılan yeni anlayışların doğrultusunda dikkatler politik gelişme kavramının işlevsizliği üzerine çevrilmiş, hatta onu ikame edecek kavramlar ortaya atmaya girişilmiştir.

2. Seçenek Kavramı: Politik Değişim

Belirttiğimiz gibi, politik gelişme kavramının normatif niteliğinin politik çözümleme açısından sorunlara yol açması, normatif nitelikli olmayan veya taraflılıktan arınmış seçenek bir kavrama gereksinim duyurması yeni tartışmaları gündeme getirmiştir.

Bu tartışmada bir kısım politikbilimciler, kavramı olduğu gibi koruyup içeriğini değiştirmeyi ve bunu evrensel olarak temellendirmeyi önermektedir. H.S. Park'ın çalışması buna örnek gösterilebilir. Park'a göre, "gelişmiş" olsun, "azgelişmiş" olsun tüm toplumlar için esas ve evrensel olan, insan ve insanın ihtiyaçlarıdır. Her rejimin amacı bu ihtiyaçları karşılamaktır ve ihtiyaçları karşılayabildiği ölçüde o rejim politik olarak gelişmiştir. İnsan ihtiyaçları ise yazara göre, şu kategorilerde toplanabilir:

1. Hayatı devam ettirmek,
2. Aidiyet duymak,
3. Boş zaman ve
4. Kontrol etmek.

Park'a göre, insanlar bu ihtiyaçlarını optimum olarak tatmin etme yönünde hareket ettikleri gibi; bir toplumun gelişme amaçları da insanların hâkim nitelikteki ihtiyaçlarının bir işlevi olarak belirlenecektir. Öte yandan, bir hükümetin meşruluğu ise halkın ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere yapacağı katkıya bağlı olacaktır. Buna göre, ihtiyaçlarının optimum düzeyde sağlandığı ve bunu sağladığı için meşru olan bir hükümetin bulunduğu toplum, politik bakımdan gelişmiş addedilecektir.³¹

31 Park, H.S., *Human Needs and Political Development*, Cambridge, 1984, Bölüm 111.

Park'ın önerisinin politik gelişme kavramını ne muğlaklıktan ne de taraflılıktan kurtardığı söylenebilir. Bir kere ihtiyaçların optimum noktası nedir, bunu kim saptayacaktır ve toplumdaki her sınıf veya grup için bu aynı mıdır?., sorularına cevap vermek zordur. İkincisi, Park, bu ihtiyaçların hiyerarşik olduğunu söylemekle beraber, bu hiyerarşinin mahiyetinin az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş toplumlara göre değişeceğini şematik olarak göstermektedir.³² Dolayısıyla, Park'a göre de politik gelişme teleolojik ve düzcizgisel bir nitelik arz etmektedir: Gelişmiş sayılmak, mevcut ihtiyaçlar hiyerarşisini bu niteliği haiz toplumlara göre değiştirmekle mümkün olacaktır.

P.A. Corning ve S.M. Hines, Jr. gibi, bir kısım politikbilimci ise politik gelişme kavramının terk edilip, yerine politik evrim (*Political Evolution*) gibi başka bir kavram kullanılmasını önermektedirler. Corning ve Hines, Jr. bir benzetme yaparak, politik gelişme ile politik evrim arasındaki farkın, "*ontogeny*" (canlının meydana gelişi) ve "*phylogeny*" (canlının gelişmesi) arasındaki fark olduğunu söylemektedirler: Canlının meydana gelişini politik gelişme, onun gelişmesini ise politik evrim simgelemektedir. Bu açıdan, politik gelişme, duruma özgü bir olgu; politik evrim ise tarihsel ve evrensel bir olgu sayılmaktadır. Yazarlara göre, politik evrim şu durumlarda vuku bulabilir:

1. Yeni bir işlev (amaç) kabul edildiğinde ve uygun, yeni politik pratikler, mekanizmalar veya yapılar yaratıldığında;
2. Var olan bir işlevin tümünü veya bir kısmını ifa etmek için yeni bir pratik veya yapı yaratıldığında,
3. Gerileme olduğunda var olan bir politik pratiğin veya yapının uyarlayıcı nitelikteki basitleştirilmesi veya çözülmesi durumu.

Bu bağlamda, politik evrim, çeşitli politik süreçlerde ve kumlarda zaman içinde işlevsel olarak anlamlı yapısal yenilenmelerden ibaret sayılmaktadır. Öte yandan, yazarlara göre, politik gelişme, örgütsel yetenekleri veya sosyal amaçları gerçekleştirme yeteneklerini kapsamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, politik gelişmenin daha fazla karmaşıklığı, modernleşmeyi, demokratik kurumlan çağrıştırması gerekli değildir. Bu itibarla politik gelişme, sadece sibernetik bir üst yapının kurulmasına işaret eden bir kavram olmaktadır.³³

Corning ve Hines,Jr.'ın önerileri, kavramsal muğlaklığı gidermek bir yana bize kalırsa daha da artırmaktadır. Kendileri gerçi politik evrimin düz-çizgisel olmadığını, yani belirli bir ilerleme veya büyümeye doğru yönelmenin söz konusu edilmeyeceğini vurgulamaktadırlar. Bunu da Darwinci evrim anlayışına dayandırarak; anormal gelişmiş canlılarda gelişmemiş beden bölümlerine de rastlanır (descent with modification) diye tanımlamaktadırlar.³⁴ Bununla beraber, önerdikleri kavram tanım itibariyle ilerlemeyi çağrıştırmaktadır: Bir canlının evrimi, hele Darwin'in *Türlerin Köken i* kitabındaki tezleri hatırlandığında kelimenin tam anlamıyla "ilerlemeyi" anlatmaktadır. Üstelik Darwin'in canlıların evriminin doğal seçme yoluyla, yani yaşam savaşını kazananın var olacağı ve çevreye uyum sağlayacağı tezi, evrimin esas itibariyle azgelişmişlik-gelişmişlik dikotomisini ve dolayısıyla çatışmasını içerdiğini aşıkır kılar.

Yazarların tüm evrimlerin zorunlu olarak daha iyiye yönelik değişimleri içermesi gerekmez demeleri, kavramları politik evrimi, politik gelişmeden daha az muğlak ve keyfi kılmaya yetmemektedir. Üstelik politik evrimi daha geniş bir biyolojik evrim sürecinin bir boyutu olduğunu ısrarla vurgularken, R.A. Packenham ve F.W. Riggs tarafından yapılan yorumlarda da politik ev-

33 Corning, P.A., Hines, Jr. S.M., "Political Development and Political Evolution", *Politics and the Life Sciences*, 6/2 (1988).

34 A.m., s. 145.

rim kavramının politik gelişmenin yerine önerilmesiyle hiçbir şeyin halledilmediği belirtilmektedir.³⁵

Politik gelişme çatışmalarında önde gelen otoritelerden olan S.P. Huntington, politik gelişme kavramının normatif yanını bertaraf etmek amacıyla politik değişim (*political change*) gibi başka bir kavram daha kullanılmasını önermektedir. Ancak, Huntington, literatürdeki yerleşikliği göz önüne alındığında, politik gelişme kavramının yine de tamamen terk edilmesinden yana değildir.³⁶

Gerçekten de, Huntington, politik gelişme kavramının düz çizgisel ve teleolojik oluşuna ilk dikkati çeken politikkilimci olmuş, politik olarak sadece ilerlemenin değil, bozulmanın da söz konusu olabileceğini vurgulamıştır. Bu itibarla, ona göre, politik değişim dediğimizde, hem gelişmeden hem de bozulma veya gerilemeden söz etmemiz mümkün olabilecek, böylece belirli bir yön tayin etmemiz de gündemden çıkacaktır.

Somut bir örnek vermek gerekirse, şunu belirtebiliriz: Türkiye'nin 1945'te çok partili hayata geçmesi de, 12 Eylül 1980'de partisiz politik hayatı yaşaması da politik değişimdir. Bu örnekte politik değişim kavramı, genel olarak bir durum farklılaşmasını ifade etmekte kullanılmakta ama değer yargısı içermemektedir. Kavramın normatif özellik kazanması, o dönemde duruma maruz kalan toplum bireylerinin kendi politik kültürlerinin yönlendirdiği doğrultuda globalleşmeden etkilenme dereceleri tarafından belirlenmesine bağlı olacaktır (aşağıda bu hususa yeniden döneceğiz).

Bu bakımdan belki daha çarpıcı bir örnek eski Sovyetler Birliği'nin durumudur. 1917 Sovyet Devrimi olduğunda bir politik değişim yaşandı. O günkü koşullarda bu değişim ilerleme olarak algılandı ve dünya toplumlarına da insanlık idealleri bakımından

35 Bkz. Poiifcs and the Life Sciences, 6/8 (1988), s. 157-163.

36 Zikreden: Chilton, A.g.e., s. 6.

ilerlemenin tek ve kaçınılmaz yolu olarak sunuldu. Günümüzde Sovyetler Birliği'nin dağılması da çok büyük bir politik değişimdir ve globalleşmeye bağlı olarak gene ilerleme diye algılanıyor. O kadar ki, 1917 değişiminin kurumları, değerleri ve sembolleri büyük çoğunluk tarafından lanet okunarak yerle bir edilebiliyor. O halde, 1917'de mevcut politik kültürün biçimlendirmiş olduğu insanlar için, bugün Rusya'da olup bitenler bir gelişme değil, bozulma sayılacaktır. Ancak, 1917'de yaşamamış olanlar, günün ilerleme, geçmişi bozulma olarak niteleyeceklerdir. Dolayısıyla, burada görüldüğü üzere normatif olan, değişimin kendisi değil, onun yorumlanması veya ona yüklenen anlamdır.

Özetle belirtmek gerekirse, politik gelişmenin içerdiği normatif boyut, toplundan birbirleriyle kıyaslayarak, onları bir hiyerarşi içinde yerleştirip alt sırada olanlara bir yön belirlemek veya hedef göstermekle ortaya çıkmaktadır. Oysa bu hedefi tayin eden globalleşmedir. Toplumsal globalleşmenin dayatmasıyla politik olarak mevcut durumlarından başka bir duruma geçmek isteyebilirler. Bu politik durum farklılaşmasına, "*politik değişim*" diyoruz ve belli bir hedefi veya yönü işaret etmediği için (çünkü söz konusu durum farklılaşması gene konjonktürel olarak "*ilerleme*" şeklinde de, "*bozulma*" şeklinde de algılanabilir) politik gelişme kavramına tercih ediyoruz.

Şimdi bu kavramla neyi anlatmak istediğimizi açıklamaya girelim:

B. Politik Değişimin Niteliği

Politik değişim kavramı, politik çözümlemelerde aslında, politik gelişme sürecine girmiş olan toplumların politik sistemlerinde meydana gelen değişimleri anlatmak üzere zaman zaman kullanılan bir kavramdır. Söz konusu değişimler daha yaygın olarak politik modernleşme (*political modernization*) kavramı ile ifade edilmektedir.

“Politik değişimdenildiğinde politik çözümlemede bir politik sisteme özgü iki tür değişim kastedilmektedir: Sistem ya kendi içinde değişmektedir ya da o sistemin yerini başka bir sistem almaktadır. Eğer bir politik sistemin lider kadrosu ve kamu politikalarının içeriği değişmiş olsa bile, o sistemin yapıları, inanç sistemi ve temel politika (policy) meselelerine yaklaşımı özünde aynı kalıyorsa sistem-içi değişim sözkonusudur. Buna karşılık bir sistemin yapılarında, inanç sisteminde ve temel politika meselelerine yaklaşımda köklü bir değişim varsa, sistemler-arası değişim gündemdedir. Zaten asıl politik değişim ve politik araştırmacıların ilgi odağı da bu ikinci tür değişimdir. Örneğin D. Apter, tercihte bulunma (choice) olgusunu esas alarak, sanayi toplumlarının politik yapısının buna dayandığını, dolayısıyla bu toplumların tercih seçenekleri yaratan toplumlar olduğunu söylemektedir. Buna karşılık, gelişen veya modernleşen toplumlar böyle bir yapısal olgudan yoksundurlar. Dolayısıyla, her iki toplum tipinin politik sorunları ayırdır ve bunlar farklı inanç sistemlerini ve politika yaklaşımlarını gerekli kılarlar. Örneğin, Apter’a göre, modernleşen toplumların inanç sistemleri anlamsaldır (concummatory), yani davranış örüntülerinin çoğuna dinsel bir anlam ve değer atfedilir. Buna karşılık, sanayileşmiş toplumların inanç sistemleri araçsaldır (instrumental), yani davranış örüntülerine aşkın anlamlar açısından değil, daha dar, özgül ve pratik anlamlar açısından bakışa dayanır. Öte yandan, modernleşen ülkelerin yapıları, genel olarak hiyerarşik nitelik gösterirken, sanayileşmiş ülkelerin yapıları pramidal özellikler içerir. Apter, bu çerçevede politik değişimin inanç sisteminde veya normatif yapıda meydana gelecek köklü değişimin kombinasyonu sonucu ortaya çıkacağını belirtmektedir. Buna göre, örneğin bir toplumun inanç sisteminin sabit kalmasına rağmen, politik yapısı değiştğinde veya tersi olduğunda politik değişme meydana gelmiş sayılacaktır. Şüphesiz, bu değişme bir sistem tipinden diğere olacaktır ve Apter sistem tiplerini dörde ayırmaktadır: Hareketlen-

dirici sistem, bürokratik sistem, teokratik sistem, uzlaşıcı sistem.³⁷

Burada söz konusu sistemlerin ayrıntılarına girmeyeceğiz. Sadece şunu söylemek istiyoruz: Apter, değişim kavramını kullanmakla beraber, aslında teleolojik bir açıklama örneğini vermektedir. Bir kere, onun da değişimden anladığı, modernleşmeye/sanayileşmeye doğru gidiştir. İkincisi, bu anlamda bir toplumun değişimini kaçınılmaz olarak düz-çizgisel şekilde görmekte ve çizginin doğrultusunu da önceden belirlenmiş bir hedefe (modern toplumun ideal sistemi olan uzlaşmacı tip) göre saptamaktadır. Nitekim, Apter'ın sistem tiplerini sıralarken yaptığı derecelendirme, onun politik değişmeden esasen düz-çizgisel bir gelişmeyi anladığını bize net olarak göstermektedir. Apter'a göre, teokratik sistem geleneksel toplumlara, hareketlendirici sistem, sanayileşme aşamasına girmiş modernleşmenin geç aşamasındaki toplumlara, nihayet uzlaşmacı sistem, ileri sanayileşmiş toplumlara tekabül etmektedir.³⁸

Apter'ın politik değişim anlayışına sahip başka araştırmacılar da vardır. Bunlardan biri A.F. Andrain'dir. Andrain de esas itibarıyla sistemler arası değişimle ilgilenmekte ve bir sistemin yapısında, inanç sisteminde ve temel politika meselelerine yaklaşımındaki köklü değişimlerin bir sistem tipinden diğerine geçişe yol açacağını ifade etmektedir. Nitekim, Vietnam, Küba, Şili, Nijerya ve İran örnek olaylarını irdeleyerek bu değişimlerin hem sistem içinde, fakat esasen sistemlerarası ne şekilde meydana geldiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Andrain'in çalışması üzerinde ayrıntılı olarak durmamız gerekmektedir. Çalışmanın bizi asıl ilgilendiren yönü, onun da Apter gibi, önceden belirli sistem tiplerini (Folk, Bürokratik-Otoriter, Uzlaşmacı, Hareketlendirici) saptaması ve bunlar arasındaki geçişi gene teleolojik olarak de-

37 Apter, D.E., "Why Political Systems Change", *Government and Opposition*, 3/4 (1968), s. 414-415.

38 A.m., s. 416.

ğişme diye açıklamasıdır. Bu açıdan, modeli, analitik olarak Apter'inkinden daha kapsamlı olsa bile, son tahlilde önermelerinin onun yaklaşımındaki yanılıgılarla malul olduğu söylenebilir.³⁴

Buraya kadar Apter'm ve Andrain'in çalışmalarıyla kısaca örneklemeye çalıştığımız husus geçmişte politik gelişme kavramının normatifliğinin sebep olduğu yaygın şikâyetlerden hareketle, daha sonraki çalışmalarda ikame edilen politik değışim kavramının da aslında politik gelişmeden başka bir şeyi ifade etmediğı ve aynı normatifliği içerdığıdır. Zarf değışmiş ama mazruf aynı kalmıştır.

Oysa, bizim bu çalışmada politik değışim ile kastettiğimiz başka bir olgudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, politik değışim, her şeyden önce, bir toplumun içinde bulunduğu politik durumdan (buna politik hayat da diyebiliriz) globalleşmenin de dayatmasıyla, başka bir politik duruma geçmesi veya buna yönelik bir sürece girmesidir. Değişimi gerekli kılan faktör, o toplumun politik kültürünün dünya toplumları politik kültürleriyle temasa gelmesidir.^{39 40}

Politik durumu o toplumun politik etkileşim örüntüsünün somut görünümü olarak algılıyoruz. Hatırlanacağı gibi, politik etkileşim tüm somut biçimleri ile (iktidar, otorite, patronaj) veya bunlardan biri yoluyla bir şahsm/topluluğun diğeri bir şahıs/topluluk üzerinde kontrol kurma mücadelesi olup, bu mücadeleyi ve sonuçlarını topluma meşru kabul ettirmesi sürecidir. Kontrol sağlamak, aslında kendi değerlerimizi başkalarına kabul ettirebilmektir. Bu bağlamda, belirli bir kontrol yapısına dayanan mevcut politik durum ile politik kültür arasında bir uyumsuzluk varsa, o toplumda politik değışim belirir. Politik durum ile poli-

39 Andrain, C.F., *Political Change in the Third World*, Boston, 1988, özellikle Bölüm 1, 2, 3, 4.

40 Bu konuda bkz. Migdal, J.S., "Why Change? Toward a New Theory of Change Among Individuals in the Process of Modernization", *World Politics*, 26/2 (1974).

tik kültürün uyumsuzluğa düşmesine asıl sebep, o toplumun diğer toplumların kültürleri ile temasa geçmesi ("globalleşmenin dayatması" diye buna diyoruz) ve bu temas aracılığıyla toplum bireylerinin değişmesidir.

O halde, "*politik değişme*" dediğimizde, bir toplumun politik kültürünün diğer toplumlarla temas sonucu değişimi aracılığıyla toplum bireylerinin politik değerlerinin değişimini, bu değişim sonucunda da mevcut kontrol yapısının artık meşru görülmemeye- rek alternatif bir yapının tersine yönelmeyi anlıyoruz.

Burada hemen somut bir örneği Türkiye'den verebiliriz: 1930'larda kontrolün en üst kapsamlı kurumu olarak devlete atfedilen önem ve tanınan rol had safhadaydı. 1980'lerin sonuna doğru, toplumumuzda hemen her kesimin üzerinde anlaştığı husus, "*devletin küçültülmesi*" gerektiğidir. Otuz yıl zarfında dünya konjonktürünün Türk politik kültürüne dayattığı algı değişimi, sonunda kontrol yapısının değişimini de böylece gündeme getirmiş oluyor. Bu politik değişimin ortaya çıkmasından başka bir şey değildir.

Politik değişimin iki yönünden söz edebiliriz:

1. Değişim, hak ve faydaların daha geniş çapta dağılımına yol açan yönde olabilir. Böylece kontrol araçları daha geniş şekilde paylaşılır ve kitlelerin politikaya katılımı artar.
2. Değişim, statükonun rijid bir şekilde pekişmesini sağlayacak bir yönelim içerebilir. Bu bir anlamda ne pahasına olursa olsun, tamamıyla istikrarı⁴¹ sağlamaya yönelik bir değişimdir ve faşizan yönelimler bu türe örnektir. Politik değişimin bu özelliği, onun politik gelişme gibi önceden belirlenmiş bir hedefe yönelik bir süreç olarak algılanmasını da önlemektedir.

41 "İstikrardan neyin anlaşılacağı konjonktürel olarak ve o toplumun siyasal değerlerine göre değişik olabilir. Kavramın zaten yeterince muğlaklığı konusunda bkz. Hekimoğlu, B., "Modernleşme ve Siyasal İstikrarsızlık", *Toplum ve Bilim*, 46/47 (1989).

C. Politik Değişim ve Kontrolün Kurumsallaşması

Politik değişim, toplum bireylerinin politik değerlerinin değişmesi aracılığıyla gerçekleştiğine göre gerek değişim sürecinin gerek değişim sonucu ortaya çıkan yeni politik durumun meşru kabul edilmesi nasıl gerçekleşebilecek, dolayısıyla "ortak" bir değerler çerçevesi nasıl oluşacaktır?

Soruya cevap ararken, daha önce seçkinler ile kitle arasında politik kültür bağlamındaki ayrımı hatırlamamız gerekecektir. Seçkinlerin sembolleri manipülasyonu yoluyla kitleye kendi yorumlarını veya değerlerini empoze ettiklerini biliyoruz. Bunu yaparken de seçkinlerin sembollere kutsanmış ve ek bir güç vermeyi amaçlayan içsel ve dışsal "çerçeveleme" yaptıklarını hatırlıyoruz. Öte yandan, ideolojinin kolektif olarak paylaşılmış anlamlarının ifade edilmesine ve aktarılmasına araç olarak gördüğü hizmet de aklımızdadır.

Şimdi, bu bağlamda düşünecek olursa, hem politik değişimin gerekliliğinin kabul ettirilmesinde, hem de ortaya çıkan yeni politik durumun meşruluğunun sağlanmasında seçkinlerin en etkili araç olarak ideolojiyi kullanacaklarını söyleyebiliriz. Apter, seçkinlerin başvurduğu ideolojik aracı "politik din" olarak adlandırmaktadır.⁴² Bu kavramla Apter, seçkinlerin ideolojiyi sembolik bir güç olarak;

1. Devleti ve rejimi kutsal/dokunulmaz özelliklere dayandırmakta,
2. Bu kutsal niteliklerin topluluk dayanışmasını sürdürmeye esas teşkil etmede kullandıklarını vurgulamaktadır.⁴³

Seçkinler bu sayede topluluğu bir arada tutmayı başardıkları ölçüde, kontrolün kurumsallaşmasını da gerçekleştirmiş bulunur-

42 Apter, D.E., "Political Religion in the New Nations", *Old Societies and New States*, Ed. G. Geertz, New York, 1963, s. 61.

43 A.m.,s. 87.

yorlar. Çünkü, Huntington'ın da belirttiği gibi, topluluk sadece bir araya gelmek demek değildir: Düzenlenmiş olarak, sürekli ve dengeli olarak bir araya gelmedir ve bunun bir moral oydaşmaya ve karşılıklı çıkara dayanması şarttır.⁴⁴

Politik dinin rolü bu noktada belirir: Moral oydaşmayı sağlar ve bunun için iyi ve "kötü," "dost" ve "düşman" ayırımı yaparak⁴⁵ topluluğu ortak sembollere yöneltir ve ortak politik değerleri tesis etmelerine yardımcı olur. Bu bağlamda, kontrolün kurumsallaşmasının, eski politik durumun meşruluğunun bozulma, yeni politik durumun meşruluğunun sağlanma derecelerine bağlı olduğu söylenebilir. Bu bakımdan politik değişmeyi gerçekleştirenler, kontrollerini kurumsallaştırmada ortak politik değerleri oluşturmada yeni semboller yaratma zorunluluğunu hissedeceklerdir.

D. Politik Değişim ve Kontrol Mücadelesi

Politik değişim, "temel" ve "marjinal" niteliklerde olabilir.⁴⁶ Temel politik değişimin özelliği, kontrol yapısını bütünsel olarak dönüştürerek, mevcut meşruluğu bozmasıdır. Buna karşılık marjinal politik değişim, yeniden meşrulaştırıcı bir süreçtir: Yeni toplulukların politik etkileşime katılarak kontrol kuramlarında kısmi yeniden yapılanmaya yol açmalarıdır. Örneğin, kadınlara oy hakkı tanınması veya oy verme yaşının indirilmesi, marjinal nitelikte bir politik değişimdir. Ama, kontrol kurumu olarak iktidar veya otorite yapısının bütünsel olarak dönüşmesi, temel nitelikte bir politik değişime tekabül eder.

Bu iki tür politik değişim de konjonktürel olarak hem barışçı yollardan, hem de şiddete dayanarak gerçekleşebilir. Çünkü, gerek mevcut meşruluğun bozulması, gerek yeniden meşrulaştır-

44 Huntington, S.P., *Political Örtter* A.g.e., s. 10.

45 Apter, D., "Political Religion", A.g.m., s. 99.

46 Bu ayırım için bkz. Dolbeare, K.M., *Political Change in the United States*, New York, 1974, s. 6-7.

ma; politik süreçten dışlanan eski topluluklar ile politik sürece yeni katılan topluluklar arasında bütünsel veya kısmi çatışmaları, dolayısıyla kontrolü ele geçirme mücadelesini doğuracaktır.

Eğer kontrol mücadelesinde bir topluluğun fayda ve haklara ilişkin açık bir talepte bulunması karşısında, diğer toplulukların veya yerleşik kontrol kuramlarının (örneğin hükümetin) duyarsız kalması veya söz konusu talebe direnmesi durumunda kolektif şiddete başvurma olasılığı vardır.⁴⁷ Bu itibarla, kontrol mücadelesine dahil olan toplulukların ne tür kaynakları seferber ederek nasıl kolektif politik eyleme geçecekleri, başvuracakları eylem türü, içinde bulundukları kontrol mücadelesinin niteliği tarafından belirlenecektir. Aynı şekilde barışçı yollar mı, yoksa politik şiddeti mi tercih edecekleri de girişecekleri politik eylem biçimine ve hükümetten görecekları tepkilere bağlı olacaktır⁴⁸

Buna somut örnek 26 Aralık 1991 genel seçimlerinin ilk turundan sonra Cezayir'in içine düştüğü durumdur. Seçimlerin ilk turunun sonuçlarında İslâmi Selâmet Partisi'nin (FIS) tek başına iktidar olma olasılığının belirmesi üzerine, mevcut hükümet ikinci turu iptal etmiş, ordunun politik hayata müdahalesi gündeme gelmiştir. Hemen ardından FIS'in halkı direnmeye çağırması kontrol mücadelesini barışçı yollardan saptırmış ve kolektif şiddet olasılığını doğurmuştur. Yalnız hemen belirtmek gerekir ki şiddet olasılığını doğuran sadece hükümetin, İslamcılarının taleplerine karşı durması değildir. Seçimlerin sonucunda kontrolü ele geçirdiklerinde İslamcılarının, kendileri dışındaki toplulukların varlıklarını tehdit etmiş olmalarıdır. Ama, hükümetten seçimlerin iptal edilmesi yoluyla gördükleri tepki, İslamcılarını şiddete

47 Kolektif şiddetin belirme koşulları için C. Tilly'in düşüncelerinden yararlanıyoruz. Bu düşünceler daha önce E. Kalaycıoğlu'nun aşağıdaki kitabında tartışıldı ve eleştirildiği için; göndermeleri bu kitaba yapıyoruz. Bkz. Kalaycıoğlu, E., *Çağdaş Siyasal Bilim*, İstanbul, 1984, s. 305-313.

48 Kalaycıoğlu, E., A.e., s. 308.

başvurarak direnme gibi bir politik eylem seçeneği ile karşı karşıya bırakmıştır.

Tekrar soyut çözümlemelere dönecek olursak, politik değişimin kontrol mücadelesini hangi koşullarda daha çok barışçı yollara kanalize edebileceği sorusu da önem kazanmaktadır.

Bugün globalleşmenin dayatmasıyla, toplumların politik gündemlerindeki en önemli mesele, önceki bölümlerde de sık sık değindiğimiz gibi, katılmacı demokrasidir. Dolayısıyla, politik değişimin çapı, yönü, niteliği ve gerçekleşme yolları ne olursa olsun, insanların kontrolü paylaşımları ve kendilerini ifade etme özgürlüğüne ve olanaklarına sahip olmak taleplerinin kontrol mücadelesi sonucunda hayata geçirilme şekli önemlidir: Her topluluğun kendini ifade etme ve kontrole katılma özgürlüğünü elde etmesi kontrolü “*tekelleşme*” riskinden kurtaracaktır. Hiçbir topluluğun tekelinde olmayan kontrolün ifa edilmesine gösterilen meşruluk şüphesiz yaygın olacaktır. Bununla beraber, kontrolden pay almada gene bir mücadele olacaktır ama, toplumdaki yaygın sosyolojik meşruluk bu mücadelenin barışçı yollarla yapılmasını sağlayacaktır.

Yeni durumda, meşruluğun bozulması, ne kadar kontrolün bir topluluk tekeline alınmış olmasından kaynaklanıyorsa, dolayısıyla diğer toplulukları ne kadar çok politik süreçten dışlıyorsa, kontrol mücadelesinde barışçı yollara itibar etmeme olasılığını davet edecek, kolektif şiddete başvurma gündeme gelecektir. Böylece değişimin doğuracağı yeni politik durum da fiili güç dengesine dayanacaktır.

SONUÇ YERİNE KLEIN-HONNETH ÇİZGİSİYLE BİR ÇERÇEVELEME

Kitabın çözümleme çerçevesi, Klein-Honneth çizgisinde bir kültürel eleştirme temeline oturtulmuştu. Bu açıdan baktığımızda, temel kavram olarak aldığımız kontrolün tesisinde aktörlerin esasen kabul görme mücadelesine giriştikleri, bu mücadelenin de son tahlilde haset-şükran diyalektiği etrafında vuku bulduğu ileri sürülebilir. Politik olarak değerlendirildiğinde ise söz konusu diyalektikte hangi yanın ağır basacağı meselesi o toplumun politik kültürünün niteliğine bağlı bir özellik içerir. Bu sadece demokrasinin maruz kalacağı problemleri belirlemekle kalmaz, yurttaş profilini de etkiler.

„Devletin sivil toplumla olan ilişkisine eğildiğimizde farklı bir *İt* görünüm karşımıza çıkmaz. Klein’gil bakışla, devletin “besleyen meme” gibi görülmesi, dolayısıyla sivil toplumu besleme kapasisi-

tesi ve kabiliyetine göre, toplumsal aktörlerce “iyi” veya “kötü” algılanması söz konusu olabilir.

Bu doğrultuda, politik toplumun en önemli araçları olan partilerin sivil toplumdan devlete talepleri naklederlerken, aracı rollerinin sınırları devlete “*besleyici meme*” açısından atfedilen özellikçe belirlenebilir: “*İyi meme*” gibi telakki edildiğinde başka, “*kötü meme*” gibi telakki edildiğinde başka bir rol ve tutum, partilere, devlet ve sivil toplum karşısında yön verebilir.

Bujdurum, son tahlilde Honneth’gil anlamda rasyonel hale gelmiş bir duygu ve dayanışma sembolü olarak devletin sivil topluma veya hukukun sembolü olarak sivil toplumun devlete ne kadar nüfuz etme olanağına sahip olduğunu gösterir. Bu bağlamda, nasıl ki Klein’gil çözümlemede başlangıçta annenin içinde olan çocuğun sonra anneyi kendi içinde taşıması söz konusu ise aynı şekilde sivil toplumun devleti içinde taşıması da devletle olan ilişkisinin güvenli olmasına bağlı görülebilir. Bu, bir anlamda çocuğun anne karşısında kaygı duymamasına benzer bir durumun mevcudiyetiyle gerçekleşebilir.

Eğer haset, arzulanan bir şeyin başka birine ait olduğu ve bize değil de ona haz verdiği inancının yol açtığı kızgın bir duygu ise kontrol sürecinde kabul görmenin hasetten arınmış bir mücadele olma şansı, devlet-politik toplum-sivil toplum arasındaki sınırların belirgin olmasına bağlıdır.

Bu sınırlar ne kadar belirgin ise Honneth’in sözünü ettiği kabul görme biçimleri (sevgi, haklar ve dayanışma) de o kadar hayata geçme olanağına sahip olurlar.

Kabul görme, bir toplumun sadece iç meselesi değildir. Kitabın son bölümünde tanımladığımız anlamda global düzeyde de kabul görmeden bahsedebiliriz. Bu anlamda, dahili politik hayat için söylediklerimizin dış dünya açısından da geçerliliğine bakmalıyız.

Hal böyle olunca, globalleşmeyi dünyanın küçülmesi olarak değil, kabul görme bağlamında insanların iç dünyasının büyümesi olarak da tanımlayabiliriz.